

ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ВИХОДИТЬ 4 РАЗИ НА РІК
ЗАСНОВАНИЙ У ЛИСТОПАДІ 2004 р.
КИЇВ

3 (61) • 2025

ЗМІСТ

Демографічні процеси

ОЛЕКСАНДР ГЛАДУН, МАРИНА ПУГАЧОВА, СВІТЛАНА АКСЬОНОВА,
БОРИС КРІМЕР Відтворення населення після інтенсивних воєнних конфліктів 3

Міграційні процеси

ІРИНА МАЙДАНІК Залученість до громадської діяльності як інструмент (ре)ін-
теграції вимушених мігрантів з України 25

Соціальна політика

СВІТЛАНА ПОЛЯКОВА, ЮРІЙ КОГАТЬКО Витрати домогосподарств України:
типологія та структурні відмінності 41

ВАЛЕРІЙ НОВІКОВ Право на житло внутрішньо переміщених осіб 60

ВЛАДИСЛАВ ШИШКІН, ЮЛІЯ КЛИМЕНКО Моделювання впливу пандемії
Covid-19 та війни на бідність в Україні 79

Соціально-демографічні процеси та розвиток сучасних мегаполісів

ВІКТОРІЯ МИКИТЕНКО, ДМИТРО МИКИТЕНКО, НАТАЛІЯ ШЕЛУДЬКО
Гібридна модель соціально-економічної реабілітації монофункціональних міст 92

ДМИТРО КЛИНОВИЙ, НАТАЛІЯ КОРЖУНОВА, РОМАН СЕМЕНЕЦЬ Форму-
вання публічно-приватного полісуб'єкта управління просторовим розвитком... 115

Економіка природокористування

ОЛЕНА ПРИЯТЕЛЬЧУК Засади відновлення економіки України 135

Соціальні орієнтири — важливий ресурс оцінки мобільності домогосподарств 141

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ 143

GUIDELINES FOR AUTHORS 146

DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

SCIENTIFIC JOURNAL
PUBLISHED 4 TIMES PER YEAR
FOUNDED IN NOVEMBER 2004
KYIV

3 (61) • 2025

CONTENTS

Demographic processes

- OLEKSANDR GLADUN, MARYNA PUHACHOVA, SVITLANA AKSYONOVA,
BORYS KRIMER Population Reproduction After Intense Military Conflicts 3

Migration processes

- IIRYNA MAIDANIK Civic Engagement as a Tool for the (Re)Integration of Forced
Migrants from Ukraine 25

Social policy

- SVITLANA POLIAKOVA, YURII KOHATKO Household Expenditures in Ukraine:
Typology and Structural Differences 41
- VALERII NOVIKOV Right to Housing for International Displaced Persons 60
- VLADYSLAV SHYSHKIN, YULIIA KLYMENKO Microsimulation the Impact of the
Covid-19 Pandemic and War on Poverty in Ukraine. 79

Socio-demographic processes and development of modern megapolises

- VICTORIA MYKYTENKO, DMYTRO MYKYTENKO, NATALIA SHELUDKO Hybrid
Model of Socio-Economic Rehabilitation of Monofunctional Cities 92
- DMYTRO KLINOVY, NATALIYA KORZHUNOVA, ROMAN SEMENETS Formation
of a Public-Private Polyentity for Spatial Development Management 115

Book review

- OLENA PRYIATELCHUK Foundations of Ukrainian Economic Recovery 135
- Social Benchmarks are an Important Resource for Assessing Household Mobility. 141
- GUIDELINES FOR AUTHORS (Ukr.) 143
- GUIDELINES FOR AUTHORS 146

Cite: Gladun, Oleksandr, Puhachova, Maryna, Aksyonova, Svitlana, & Krimer, Borys (2025). Відтворення населення після інтенсивних воєнних конфліктів [Population Reproduction After Intense Military Conflicts]. *Demografiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (61), 3—24.

УДК: 314.1

JEL Classification: J610, L31, F22, R23

ОЛЕКСАНДР ГЛАДУН¹, чл.-кор. НАН України, д-р екон. наук,
старш. наук. співроб., заст. директора з наук. роботи

E-mail: gladun.ua@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6354-6180

Scopus ID: 56682893300

МАРИНА ПУГАЧОВА¹, д-р екон. наук, старш. наук. співроб., голов. наук. співроб.

E-mail: maryni@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1680-4284

Scopus ID: 58633072000

СВІТЛАНА АКСЬОНОВА¹, канд. екон. наук, пров. наук. співроб.

E-mail: Svitlana_Aksyonova@yahoo.com

ORCID: 0000-0003-0516-9078

Scopus ID: 57190218275

БОРИС КРИМЕР¹, канд. екон. наук, пров. наук. співроб.

E-mail: b.krimer.demostudy@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2103-6622

Scopus ID: 57190216225

ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ПІСЛЯ ІНТЕНСИВНИХ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ

Війни є невід'ємною складовою історії людства. Унікальність ситуації в Україні зумовлена тим, що масштабна тривала війна високої інтенсивності ведеться в країні, де демографічна ситуація відповідає Другому демографічному переходу. До цього часу масштабні воєнні конфлікти відбувались у країнах з незавершеним Першим демографічним

¹ Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2025. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

переходом. Цей факт ускладнює проведення історичних аналогій для визначення перспектив повоєнного демографічного відновлення в Україні. Мета дослідження полягає у з'ясуванні особливостей відтворення населення у повоєнний період у країнах, які перебувають на різних етапах Першого демографічного переходу. Новизна роботи полягає у тому, що вперше концепцію демографічного переходу використано як інструмент аналізу перспектив на шляху демографічного відновлення у повоєнний період. Основними методами стали систематизація, узагальнення, структурно-логічний, порівняльний та графічний аналіз. Під час дослідження було проаналізовано основні характеристики демографічного розвитку до початку воєнного конфлікту та після його завершення в Іраку, Ірані, Сирії, Боснії і Герцеговині, В'єтнамі, Руанді. Чітко простежується, що високий рівень народжуваності та молода вікова структура населення напередодні війни сприяли швидкому поверненню на довоєнний рівень чисельності населення в Іраку, Ірані, В'єтнамі, Руанді попри втрати у війні, попри масштабну еміграцію, як це було у Сирії. Боснія і Герцеговина, хоча й не відновила чисельність населення, але наслідки війни були пом'якшені певним перевищенням народжуваності над смертністю у повоєнний період. Водночас певні обмеження у процесі порівнянь пов'язані з недостатністю необхідної інформації. Повне демографічне відновлення після потрясіння на кшталт війни, країни, яка завершила Перший демографічний перехід, має наднизьку народжуваність та прискорене старіння населення, зараз видається малоімовірним.

Ключові слова: війна, воєнний конфлікт, відтворення населення, демографічний перехід, народжуваність, смерть, структура населення.

Постановка проблеми і актуальність дослідження. Війни, конфлікти, природні й техногенні катастрофи та їх наслідки неодмінно відбиваються на демографічному розвитку країн, де сталися ці події. Унікальність сучасної ситуації в Україні зумовлена тим фактом, що повномасштабна довготривала війна високої інтенсивності ведеться в країні, населення якої характеризується демографічною поведінкою населення, що відповідає ознакам Другого демографічного переходу. Його ключовими рисами є низький та наднизький рівень народжуваності, розповсюдженість малодітності, поширеність позашлюбних народжень, зміщення дітородної та матримоніальної активності у бік старшого репродуктивного віку, підвищення рівня старіння населення, спрямованість на індивідуальне самовираження та якість життя тощо [1]. Система цінностей в сучасному суспільстві стає дедалі «індивідуалістично орієнтованою», відповідно до цього змінюються й норми демографічної поведінки [2].

До цього часу масштабні війни / воєнні конфлікти відбувалися переважно у країнах, де Перший демографічний перехід ще не завершився. Розпочата у цих країнах демографічна трансформація і ступінь її розгортання сформували умови, які визначали можливості (шанси) відновлення населення (його чисельності, структури, позитивних тенденцій) після проходження через потрясіння. Період, коли зниження смертності набуває стійкого характеру, найчастіше визнають за початок демографічного переходу, коли народжуваність може ще залишатися на високому рівні. Поступово зниження смертності прискорюється та, водночас, послаблюється дітород-

на активність, що зумовлює природний приріст населення, масштаби якого залежать насамперед від співвідношення народжуваності та смертності. Падіння народжуваності нижче рівня простого відтворення населення та зростання показників смертності, спричинене старінням населення, розглядається як завершення Першого демографічного переходу. Втім, серед науковців ведуться дискусії стосовно часу, який можна вважати закінченням Першого демографічного переходу, але факт його завершення не заперечується.

Фактично Україна стала першою країною, яка отримує досвід інтенсивної війни за умов Другого демографічного переходу. У зв'язку з цим проведення історичних аналогій для з'ясування можливостей повоєнного відновлення в Україні є вкрай складним завданням, а використання досвіду інших країн (особливо без його критичного аналізу) може привести до хибних висновків та очікувань. Однак й ігнорування такого досвіду є неприпустимим, оскільки за його допомогою з'являється можливість виявити ризики, перепони, виклики для подальшого демографічного розвитку країни.

У процесі дослідження Першого демографічного переходу насамперед аналізуються тенденції й темпи змін народжуваності та смертності, які визначають природний приріст / скорочення населення та відбиваються на його віковій структурі. Підмічено, що «чим пізніше в країні починається демографічний перехід, тим швидше він відбувається» [3], що значною мірою зумовлено глобалізацією та прискоренням перебігу процесів у часі. Попри однаковий узагальнений патерн перебігу демографічних процесів — що й уможливорює виокремлення певних етапів демографічного переходу — стартові позиції країн (зокрема, рівні народжуваності та смертності, чисельність населення), швидкість і характер змін можуть суттєво різнитися між країнами. Важливо дослідити як відновлювалося після тривалих воєнних конфліктів чи війн населення країн, що перебували на різних етапах демографічного переходу і мали різні передвоєнні показники чисельності та вікової структури населення, народжуваності, смертності, інтенсивності міграційного руху.

Аналіз наявних досліджень і публікацій. Представлене дослідження є продовженням попередніх досліджень і публікацій авторів, де розглядався досвід реалізації сімейної політики в країнах, на території яких відбувались воєнні дії, а демографічні характеристики наближались до українських [4], (але не були ідентичні ним), визначалась ймовірність підвищення рівня народжуваності в Україні завдяки повоєнному компенсаційному ефекту [5] (але, як показав час після публікації, окремі припущення виявились хибними, наприклад щодо тривалості війни і міграції), досліджувалась можливість оцінювання людських втрат під час російсько-української війни [6] (але подовження війни та посилення інтенсивності бойових дій та повітряних обстрілів / атак показують, що втрати можуть бути значно більшими), з'ясовувались можливості оцінки демографічних втрат у балканських

країнах [7] (але проблеми надійності статистичної інформації періоду війн ускладнюють проведення такої оцінки).

Дослідження демографічного розвитку країн, що мали досвід тривалих воєнних конфліктів, здебільшого зосереджуються на динаміці показників народжуваності та смертності [зокрема, 8, 9], що зумовлено доцільністю першочергової уваги саме до цих ключових демографічних процесів й обмеженістю статистичних даних у періоди воєнних подій, а також їх достовірністю. На сьогодні накопичено значну кількість наукових публікацій, де розглядаються наслідки впливу війни для окремих країн [10], або на окремі демографічні процеси [11].

Народжуваність і смертність визначають тип відтворення населення та впливають на його статеву-вікову структуру, зміни якої у бік швидкого збільшення чисельності, а відтак й частки, молодих контингентів можуть формувати передумови для виникнення конфліктів, що описується демографічною теорією війни [12, 13].

Окремі дослідники намагаються відійти від зв'язків між війною і конкретними демографічними процесами, а розглядають населення загалом. Щоправда, за філософським забарвленням у таких дослідженнях можна помітити тривогу щодо негативних сценаріїв розвитку людства. Наприклад, Б. Тайєр (B. Thayer) переконаний, що швидке зростання населення загрожує міжнародній стабільності та впливає на державну владу [14].

Найбільшою перепорою для проведення досліджень науковці вбачають відсутність надійної інформації у достатньому обсязі та за різними профілями для формування якісних висновків [15].

Основними **методами дослідження** є систематизація й узагальнення статистичної інформації, структурно-логічний, порівняльний та графічний аналіз. Оскільки для аналізу зв'язків між населенням і війною важливим є з'ясування структури і динаміки чисельності населення [14] та окремих демографічних процесів, проаналізовано демографічні профілі обраних країн. Для забезпечення коректності порівнянь використовували одне джерело статистичної інформації для різних країн і за різні роки: офіційні оцінки показників населення, підготовлені Відділом народонаселення Департаменту з економічних і соціальних питань Секретаріату Організації Об'єднаних Націй (ООН) [16].

У 2023 р. Гейдельберзький інститут досліджень міжнародних конфліктів (*Heidelberg Institute for International Conflict Research, HIIC*) задокументував загалом 369 конфліктів у всьому світі, причому з них 220 були насильницькими і 149 ненасильницькими. У порівнянні з 2022 р. кількість воєн у 2023 р. зросла з 20 до 22 і не змінилась кількість «обмежених воєн» [17].

Для порівняльного аналізу окрім України вибрано Ірак, Іран, Сирію, Боснію і Герцеговину, В'єтнам, Руанду. Критеріями відбору країн були: війна / воєнний конфлікт відбувалися за участю країни у період після Другої

світової війни, розпочались або тривали після 1970 р., мали інтенсивний характер й принаймні одна зі сторін була представлена урядом держави. Використовуючи масив даних «UCDP Dyadic Dataset version 24.1» [18, 19, 20] розглянуто 130 епізодів воєнних конфліктів, які відбулися за участю 67 країн у період з 1970 по 2023 рр. та були інтенсивними, що означає фіксацію від 1000 пов'язаних з воєнними діями смертей у рік спостереження. Окремі епізоди конфліктів виокремлено на основі показника «максимально точна дата, коли бойові дії в певному епізоді конфліктної активності досягли 25 смертей, пов'язаних з боями, на рік». Таким чином були визначені роки початку нових конфліктів та загострення тривалих.

Замість країн, які нині не існують й не представлені в демографічних даних ООН (це стосувалось таких країн як Південний В'єтнам, Північний Ємен, Родезія тощо), вказано наявні на їхній території в наш час. Також до підсумкового масиву даних не включено країни-партнери США по коаліції у війнах в Іраку та Афганістані (Австралія, Канада, Велика Британія) у зв'язку з незначною кількістю втрат.

У випадку кількох конфліктів на території однієї країни в один рік, вони об'єднувались в один конфлікт, а у випадку участі у конфлікті двох й більше урядів незалежних країн (як-от Вірменія та Азербайджан чи Індія та Пакистан), вказувались обидві сторони.

У рамках нашого дослідження увагу зосереджено на змінах у народжуваності, смертності, чисельності населення напередодні воєнного конфлікту, під час конфлікту (за наявності інформації) та після нього.

Метою дослідження є з'ясування особливостей відтворення населення у післявоєнний період у країнах, на території яких відбувались воєнні конфлікти високої інтенсивності, залежно від демографічного розвитку у цих країнах напередодні конфлікту.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше концепцію демографічного переходу використано як інструмент аналізу можливостей демографічного відновлення країн у повоєнний період.

Виклад основного матеріалу. На початку цього тисячоліття Дж. Колдуел і П. Колдуел (J. Caldwell & P. Caldwell) довели, що кожна країна чи населення переживає демографічний перехід унікальним чином, і це характеризується власними історичними, соціальними, культурними, економічними та технологічними перетвореннями [21].

Перехід від одного етапу до іншого характеризує еволюційний демографічний розвиток країни у мирні періоди історії. Логічно припустити, що країни з високими показниками народжуваності, зі значною часткою молоді у населенні мають кращі шанси на відновлення після потрясінь, подібних війні. Показником, який уможливорює порівняння рівнів народжуваності у населеннях з різною віковою структурою, є сумарний показник народжуваності (рис. 1).

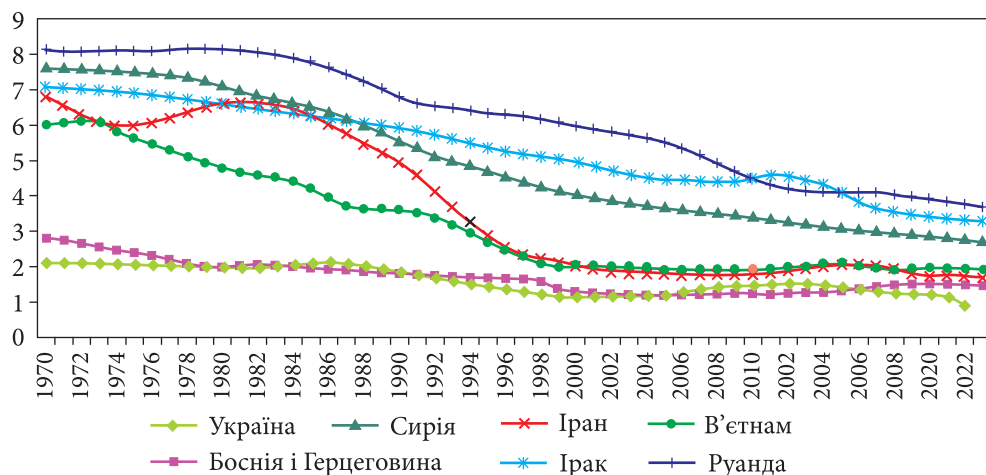

Рис. 1. Сумарний показник народжуваності, Україна, Ірак, Іран, Сирія, Боснія і Герцеговина, В'єтнам, Руанда, 1970—2022 рр., народжень на 1 жінку

Джерело: [16, 20].

Рис. 2 відображає розташування країн у роки початку конфліктів залежно від значень сумарного показника народжуваності та медіанного віку.

Більшість країн під час конфліктів характеризувались високою й дуже високою народжуваністю та молодим населенням. Рис. 2 відображає унікальне становище України, де повномасштабне вторгнення РФ у 2022 р. відбулось на тлі найнижчого рівня народжуваності та порівняно високих значень медіанного віку населення, ніж це було коли-небудь раніше в історії.

Для України передвоєнного й воєнного періоду характерна наднизька народжуваність та високий рівень старіння населення. Фактично вперше воєнні дії відбуваються на території країни, медіанний вік населення якої перевищує 40 років. Більшість воєн досліджуваного періоду відбувались у країнах з молодим населенням та високою інтенсивністю народжуваності. Примітно, що кількість воєн у країнах, де медіанний вік населення менше ніж 20 років, вдвічі перевищує кількість країн, де він більший ніж 20 років. Приблизно у третині країн медіанний вік населення на момент початку війни був менший за 16 років, й лише у 7 війнах з 76 розглянутих медіанний вік населення був 30 й більше років. Медіанний вік понад 40 років спостерігався тільки в Україні на початку повномасштабного вторгнення РФ. У самій РФ у 2022 р. медіанний вік населення становив 39 років.

За наведеними характеристиками (станом на початок воєнних конфліктів) до України наближаються такі країни як Хорватія, Боснія і Герцеговина, Грузія, Вірменія, Азербайджан, Північна Македонія, де народжуваність знаходилась на рівні простого відтворення населення або ж вже була нижчою за цей рівень, та медіанний вік населення був близько 30 років або

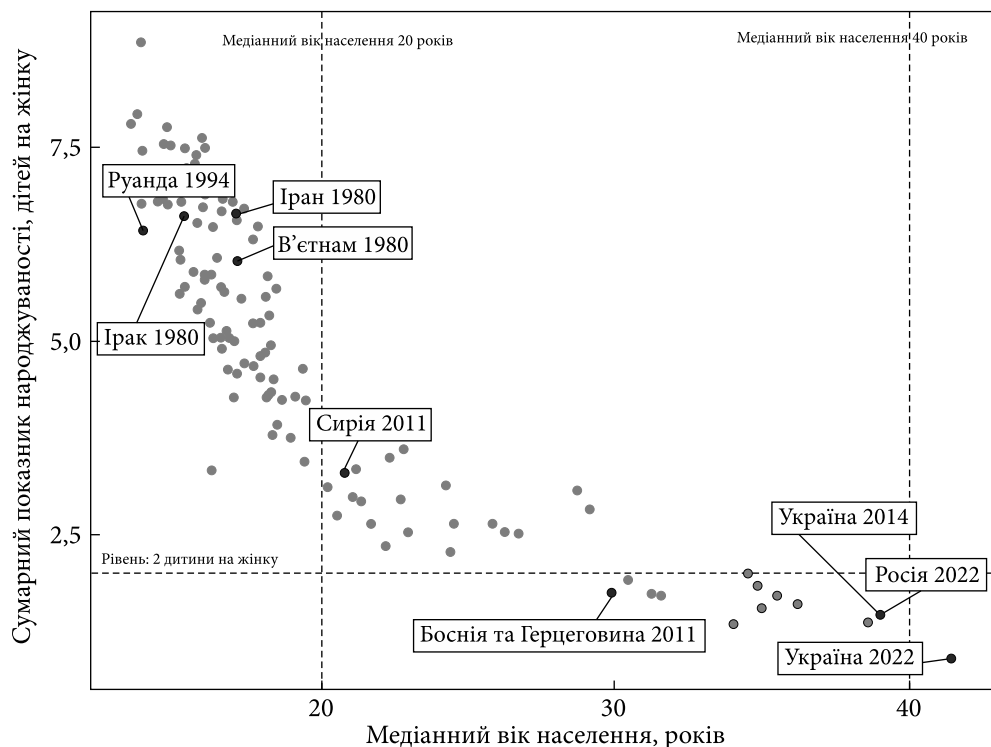

Рис. 2. Сумарний показник народжуваності та медіанний вік населення в країнах напередодні воєнних конфліктів, 1970—2023 рр.

Джерело: [16, 20].

більше. Однак навіть у цій групі країн показники України демонструють найбільший рівень старіння населення й найнижчу інтенсивність народжуваності.

Вибрані країни мають різні показники відтворення населення (табл. 1), зокрема, медіанний вік населення напередодні гострих фаз війни варіював від 14,5 років у Руанді у 1989 р. до 41,1 року в Україні у 2021 р.

Розглянемо більш детально ситуацію у кожній аналізованій країні.

Іран та Ірак. Воєнні конфлікти між цими країнами періодично виникали через суперечки країн щодо прикордонних питань, розбіжностей політичного, національного, релігійного характеру, боротьбу за гегемонію в Перській затоці [22]. Як зазначають деякі автори [23], саме демографічна структура двох країн мала прямий зв'язок із відносинами між ними. Велика ірако-іранська війна (інакше — Перша війна у Перській затоці) розпочалась у вересні 1980 р. після повномасштабного вторгнення Іраку в Іран. У 1988 р. під тиском міжнародної спільноти Ірак був змушений припинити наступальні дії, у серпні підписати перемир'я, але лише через два роки,

Таблиця 1. Ключові демографічні характеристики країн
напередодні й наприкінці війни, в останній рік доступної інформації

Характеристика моменту	Рік	Чисельність населення, тис. осіб	Загальний коефіцієнт народжуваності, ‰	Загальний коефіцієнт смертності, ‰	TFR*, (народжень на 1 жінку)	Середня очікувана тривалість життя при народженні, років, обидві статі	Медіанний вік населення, років
Україна							
Перед війною	2013	46 178,2*	11,2	14,0	1,5	71,5	38,8
Перед повномасштабним вторгненням	2021	44 524,2*	7,0	17,1	1,1	71,6	41,1
Останній доступний рік	2023	38 024,4*	5,6	13,1	1,0	73,4	42,0
Боснія та Герцеговина							
Перед війною	1991	4454,7	15,1	7,5	1,8	71,8	29,1
Рік найвищої смертності	1993	4007,3	13,0	19,9	1,7	50,9	30,9
Кінець війни	1995	3649,1	10,7	9,1	1,7	70,2	32,1
Останній доступний рік	2023	3194,5	7,7	13,5	1,5	77,9	44,9
Сирія							
Перед війною	2010	22 230,3	28,7	3,8	3,4	73,5	20,7
Рік найвищої смертності	2015	19 711,4	21,3	8,2	3,1	63,3	18,4
Війна триває							
Останній доступний рік	2023	23 014,6	22,1	5,0	2,7	72,1	22,2
Іран							
Перед війною	1979	37 740,1	44,7	11,0	6,5	58,5	17,2
Рік найвищої смертності	1981	40 574,8	44,2	11,5	6,6	56,6	17,4
Кінець війни	1988	54 250,1	37,0	7,7	5,4	63,3	17,1
Останній доступний рік	2023	90 102,6	13,0	4,7	1,7	77,7	32,9

Ірак	Перед війною	1979	12 966,4	41,0	8,4	6,7	64,4	15,3
	Рік найвищої смертності	1988	16 711,2	39,4	11,2	6,1	56,7	15,8
	Кінець війни	1988	16 711,2	39,4	11,2	6,1	56,7	15,8
	Останній доступний рік	2023	44 590,2	25,7	4,1	3,2	72,3	20,3
Руанда	Перед війною	1989	7077,3	45,3	15,0	7,0	49,5	14,5
	Кінець війни	1994	8191,2	48,0	154,0	6,4	12,2	14,0
	Рік найменшої чисельності населення	1995	5393,6	39,5	18,2	6,3	41,5	13,2
	Рік повернення до довоєнної чисельності населення	2001	8247,8	42,1	14,3	5,9	49,5	15,7
	Останній доступний рік	2023	13 802,6	28,3	5,9	3,7	67,8	19,4
В'єтнам	Перед війною	1955	27 797,0	40,0	13,8	5,5	54,8	22,0
	Рік вторгнення США	1965	36 673,5	37,1	12,5	6,2	57,0	17,7
	Рік найвищої смертності	1972	42 969,4	36,4	15,2	6,1	51,9	17,3
	Кінець війни	1975	45 896,3	35,1	9,8	5,6	61,9	17,6
	Останній доступний рік	2023	100 029,1	13,8	6,6	1,9	74,6	32,4
РФ	Перед війною	2013	144 439,6	13,3	13,0	1,7	70,6	37,4
	Перед повномасштабним вторгненням	2021	146 188,0	9,7	16,7	1,5	69,8	38,9
	Останній доступний рік	2023	145 675,4	8,9	12,3	1,4	73,2	39,5

Примітка: * TFR — сумарний показник народжуваності. Дані для України взято з [16] для можливості порівняння з іншими країнами, можуть відрізнятися від даних Державної служби статистики України та Інституту демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України.
Джерело: [16].

у 1990 р., між країнами було відновлено дипломатичні відносини. За тривалістю, задіяними ресурсами і людськими жертвами ірако-іранська війна була однією з найбільших після 1945 р. Впродовж війни в Ірані загинуло близько 500 тис. осіб, а загальна кількість жертв для обох країн сягає понад 1 млн. До того ж було знищено цивільну інфраструктуру, спричинено значні обсяги екологічного забруднення [24]. Ч. Куржман з Університету Північної Кароліни в Чапел-Гілл пише про 500 тис. загиблих іракців та 750 тис. іранців, зауважуючи, що реальні втрати могли бути значно меншими, але все одно характеризуючи конфлікт як дуже кривавий [25].

Серед ключових демографічних змін в Ірані у другій половині ХХ ст. привертає увагу нерівномірна динаміка показників народжуваності (рис. 1). З початку 1960-х рр. мало місце помірне зниження рівня народжуваності, головним чином у міських районах (якраз у той період у країні поширювались програми планування сім'ї, якими користувалось більше третини заміжніх жінок) [8]. Зауважимо, що напередодні війни навіть перший етап демографічного переходу не можна вважати завершеним в Ірані. Хоча у 1960-х — на початку 1970-х рр. зниження коефіцієнтів смертності у країні випереджало зниження коефіцієнтів народжуваності, але у 1976 р. тенденція падіння народжуваності змінилась на зростання, й вже у найближчі три роки її рівень повернувся до рівня десятирічної давнини. Після Ісламської революції 1979 р. нове керівництво країни відмовилось від політики контролю за народжуваністю [8], що знівелювало зусилля, здійснені у період поширення програм сімейного планування [26]. Війна з Іраком «підігрівала пронаталістську атмосферу», заохочуючи сім'ї народжувати більше дітей, а відтак мати більше солдатів для створення «двадцятимільйонної армії» [26]. Підвищення народжуваності тривало до 1982 р., після чого змінилось різким падінням дітородної активності впродовж півтора десятиліття, яке, тим не менше, супроводжувалось приростом населення. Після війни уряд повернувся до практичних заходів для уповільнення зростання чисельності населення, включаючи надання послуг з планування сім'ї. Це сприяло подальшому падінню народжуваності: фактично за повоєнне десятиріччя сумарний показник народжуваності знизився у 2,5 раза, й вже у 1998 р. відповідав рівню простого відтворення, не перевершуючи його у наступну чверть століття. Доволі низький рівень народжуваності в Ірані викликав стурбованість, подібну тій, що перебуває у дискусійному полі науковців та політиків в Європі [27]. З 2012 р. уряд Ірану заявив про перехід до пронаталістської політики [28].

Варто звернути увагу на засторогу М. Дж. Аббасі-Шавазі (М. J. Abbasi-Shavazi), що коливання народжуваності до середини 1980-х рр. важко точно визначити через неповну статистику, погану порівнянність двох досліджень народжуваності, проведених у 1977 і 1991 рр., і недостатню точність ретроспективних оцінок, розроблених на основі переписів 1986 і 1996 рр. [26].

Чисельність населення Ірану впродовж ірако-іранської війни зростає з 27,7 млн у 1979 р. до 54,2 млн у 1988 р. й продовжувала зростати далі, до 90,1 млн у 2021 р. За повоєнні десятиліття медіанний вік населення зріс із 17,1 років до 32,9 років. Сумарний показник народжуваності з кінця 1990-х рр. знаходився близько 2 дитини у розрахунку на 1 жінку, з 2017 р. — 1,7 дитини (рис. 1).

Перед початком ірако-іранської війни, у 1979 р., чисельність населення в Іраку не перевищувала 13 млн осіб. Попри втрати, зростання рівня смертності (з 8,3 ‰ у 1979 р. до 10,8 ‰ у 1988 р.), зменшення рівня народжуваності (з 6,7 народжень у розрахунку на 1 жінку у 1979 р. до 6,0 у 1988 р.) та від'ємне сальдо міграції за увесь період конфлікту, чисельність населення наприкінці війни зростає на 29 %, а у 2021 р. у 3,4 рази перевищувала довоєнний рівень.

Демографічний перехід в Іраку все ще є далеким від завершення. Зниження показників народжуваності відбувається значно повільнішими темпами, ніж у описаному вище Ірані: якщо під час війни і в десятиліття перед нею значення сумарного показника народжуваності у цих країнах були близькими, то з кінця 1990-х рр. в Іраку показник у 2,0—2,5 рази вищий ніж у Ірані (рис. 1).

Воєнні конфлікти наступного після ірако-іранської війни періоду також не зупинили зростання чисельності населення. У 2008—2012 рр. навіть спостерігалось деяке зростання інтенсивності народжуваності. Ю. Курбаж (Y. Courbage) демографічну ситуацію в Іраку характеризує як «парадоксальну»: «зовні нав'язані війни та численні внутрішні громадянські війни, здається, збільшили чисельність населення, а не стабілізували його», а етап демографічного переходу описує як «демографічний контрперехід» [29]. На думку дослідника, «демографічна зброя» і «війна колисок» могли зіграти вагомий роль, оскільки окремі громади намагалися збільшити свою чисельність (переважно завдяки народжуваності), щоб нав'язати себе в політичній сфері та уникнути маргіналізації.

У 2021 р. рівень народжуваності в Іраку оцінювався як 3,2 дітей на жінку, що є доволі високим і сприяє розширеному відтворенню населення. За словами А. Бакаван (A. Bakawan), директорки Французького центру дослідження Іраку (*Centre Français de Recherche sur l'Irak — CFRI*), у країні відсутня освітня політика, відбувається опустелювання та виснаження нафтових запасів — на цьому тлі «демографічна проблема в Іраку» є одним із головних викликів найближчих років [30].

У Сирії у березні 2011 р. спалахнули протести проти режиму Башара Асада (відомі як «Арабська весна»). У 2012 р. влада Сирії розпочала бойові дії, а ООН вперше кваліфікувала ці події як громадянську війну [31]. Громадянська війна набула затяжного характеру. У воєнних діях взяла участь значна кількість різномірних угруповань й були залучені інші держави,

насамперед США, Туреччина, Іран та РФ. Через 13 років після початку війни, у 2024 р., Башара Асада було вигнано з країни, проте ситуація все ще залишається неврегульованою.

Чисельність населення Сирії на початку 2011 р. (тобто напередодні війни) оцінювалася у 22,7 млн осіб. Воєнні дії спричинили загибель значної кількості цивільних, а також змусили велику кількість людей покинути Сирію. За оцінками Управління Верховного комісара ООН з прав людини, з березня 2011 р. по березень 2021 р. кількість загиблих цивільних у Сирії становила 306,9 тис. осіб [32]. Війна призвела до понад 4,5 тис. додаткових смертей немовлят [33]. У листопаді 2024 р. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців зареєструвало 4,96 млн сирійських біженців і шукачів притулку, зареєстрованих у всьому світі. Впродовж 2018—2022 рр. чисельність стабільно утримувалась на рівні 5,7 млн людей [34].

Стрімке підвищення загального коефіцієнта смертності з 3,7‰ у 2010 р. до 8,1 ‰ у 2014 р. було зумовлено воєнними втратами, а не старінням населення (як це відбувається у межах третього етапу Першого демографічного переходу). Висловлюється думка, що воєнний конфлікт порушив перебіг демографічного переходу в Сирії [35]. Сумарний показник народжуваності стабільно знижувався з 1970-х рр., проте під час війни знаходився на рівні близько 3 дітей на жінку, що забезпечувало розширене відтворення населення. Попри приріст показників смертності та значний міграційний убуток, чисельність населення Сирії відновилась упродовж десятиліття після початку війни й у 2023 р. перевищила довоєнний рівень.

Воєнні дії у В'єтнамі тривали впродовж кількох десятиліть, фактично, одна війна змінювалась іншою. Після закінчення Першої індокитайської війни (1945—1955 рр.) розпочалась Війна у В'єтнамі між Північним та Південним В'єтнамом, яка тривала 20 років (1955—1975 рр.) і супроводжувалась вторгненням військ США та підтримкою сторін іншими країнами (зокрема, СРСР та КНР) [36]. Війна призвела до значних людських втрат: кількість загиблих в'єтнамських бійців та цивільних коливається, за різними оцінками, від 970 тис. до 3 млн [37]. Н. Мізогучі (N. Mizoguchi) наводить докази зростання смертності серед молодих чоловіків під час війни, водночас відмічає, що зростання смертності серед дітей і населення загалом не спостерігалось [38]. Найвищі значення загального коефіцієнта смертності мали місце в період вторгнення США, в 1968—1974 рр.

У більшості праць, присвячених війні у В'єтнамі, зазначається, що для докладного дослідження демографічних змін не вистачає надійних статистичних даних. Більше того, деякі автори наголошують, що така інформація відсутня щодо усього XX ст. [15]. На думку М. Баненса (M. Banens), існує декілька причин: відсутність належної та своєчасної реєстрації демографічних подій, наявність політичного підґрунтя (до Другої світової війни збір даних проводила французька адміністрація, що зустрічало опір

у місцевих в'єтнамських еліт, а після відходу французької адміністрації в 1955 р. і до 1975 р. збирання даних було організовано окремо на півночі та на півдні, а демографічні показники використовували як аргументи в ідеологічному протистоянні між двома частинами країни [39].

Війна у В'єтнамі відбувалась на тлі високих показників народжуваності. Рівень смертності, хоча й залишався високим, але напередодні війни вже чітко проявилась тенденція його поступового зниження, що вказує на розпочатий демографічний перехід. Періодичні підвищення смертності протягом періоду воєнного конфлікту за високої інтенсивності народжуваності не змогли суттєво позначитись на динаміці чисельності населення, яка зростає з 27,8 млн у 1955 р. до 45,9 млн у 1975 р. Стійка тенденція зниження народжуваності розпочалась у країні вже після завершення війни й за три десятиліття її рівень спустився до 2 дітей на жінку. До того ж з 1981 р. активізувалась політика, спрямована на зниження народжуваності. Уряд рекомендував обмежуватися двома дітьми на сім'ю, народжених з інтервалом у 3—5 років і народженням першої дитини у віці не раніше 19 років. З 1988 р. дводітна сім'я стала офіційною політикою [40]. Однак всупереч зниженню народжуваності чисельність населення В'єтнаму продовжувала зростати й досягла 100 млн осіб у 2023 р.

Хоча динаміка показників відтворення населення у В'єтнамі відповідає моделям багатьох країн, що розвиваються, відбулося багато подій, які порушили цю модель: тривалі війни, державна політика та значний потік еміграції після 1975 р.

У 1990 р. у Руанді, країні на сході Африки, на тлі тривалого конфлікту між етнічними групами тутсі та хуту, спалахнула громадянська війна між урядовими силами та повстанцями Руандійського патріотичного фронту. Війна офіційно закінчилась у 1993 р., проте черговий етап протистояння після загибелі президента країни у квітні 1994 р. переріс у геноцид народу тутсі й поміркованих хуту. За понад три місяці було вбито, за різними оцінками, від 500 тис. [41] до 1 млн людей [42]. Г. Прюні (G. Prunier) наводить число 800 тисяч убитих [43]. Приблизно мільйон руандійців були внутрішньо переміщеними особами, а від 1,2 до 1,5 мільйона втекли до сусідніх країн [44]. За іншими оцінками, біженців у сусідніх країнах було близько 2 млн [45]. Воєнні дії завершилися у 1994 р.

Як вказують Д. де Вальке та П. Вервімп (D. De Walque & P. Verwimp) [46], надмірна смертність, особливо чоловіків, у 1994 р. різко вплинула на статеву-вікову структуру населення Руанди.

До геноциду 1994 р. населення Руанди стрімко зростало: з 2,1 млн у 1950 р. до 8,2 млн у 1994 р. Це зростання було зумовлено високими показниками народжуваності, які значно перевищували показники смертності. Стійка тенденція зниження інтенсивності народжуваності розпочалось близько 1980 р., але ще у 1994 р. сумарний показник народжуваності знаходився

на рівні 6,4 народжень на 1 жінку. Населення країни характеризувалось дуже молодою віковою структурою: 49 % було у віці молодше 15 років [47]. Геноцид вплинув на контроль народжуваності (до 1994 р. доступ до контрацепції мали 13 % населення, а згодом — лише 4 %), що, поміж іншим, було зумовлено й загибеллю медичних працівників. Проте вже в 2008 р. контрацепцію використовували 27 % руандійців [48].

Після геноциду поступове зниження інтенсивності народжуваності продовжувалось, але рівень все ще залишається високим (4,5 дитини на жінку в 2010 р., 3,7 дитини на жінку в 2023 р.). Чисельність населення відновилась до тієї, що мала місце перед геноцидом, менш ніж за десятиліття, й продовжила зростати. Згідно із переписом населення та житлового фонду Руанди, у 2022 р. населення складало вже 13,3 млн осіб [49].

Війна 1992—1995 рр. у Боснії і Герцеговині була найбільш кривавою серед усіх балканських конфліктів кінця ХХ ст. Війна між урядом Боснії, боснійськими хорватами та боснійськими сербами стала частиною процесу розпаду Югославії [50]. Угода, підписана у березні 1994 р. у Вашингтоні, та Дейтонська угода, підписана у грудні 1995 р., припинили війну й дали змогу зберегти єдину державу, що складалась з Федерації Боснії і Герцеговини та Республіки Сербської. Оцінка кількості жертв війни у Боснії і Герцеговині ускладнена відсутністю надійних даних і коливається від 27,4 до 102,3 тис. людей [7]. Під час воєнних дій мали місце акти геноциду. Зокрема, під час геноциду у Сребрениці загинули 8 тис. чоловіків і хлопчиків [51]. У грудні 1995 р. з близько 4,3 млн довоєнного населення 900 тис. (тобто майже 21 %) стали біженцями в сусідніх країнах і Західній Європі, та ще 1,3 млн були внутрішньо переміщеними особами [51].

Згідно із переписом населення у колишній Югославії, на території Боснії і Герцеговини у 1991 р. було зареєстровано 4 377,0 тис. осіб [52]. На момент закінчення війни чисельність населення в країні була меншою за довоєнну на 18,2 %. Найбільша чисельність населення в повоєнний період мала місце через 7 років після завершення війни, але була меншою за довоєнний рівень на 6,1 %. Міграційний убуток у період війни значно перевищив природний убуток. За результатами перепису населення та житлового фонду 2013 р. в країні проживало 3 531,1 тис. осіб [53], а в 2023 р. населення Боснії та Герцеговини оцінювалось у 3 194,4 тис. осіб.

У дослідженнях подальшого демографічного розвитку країни акцентується увага на значних міграційних втратах, які становили майже чверть чисельності населення Боснії і Герцеговини у 2016 р. Масштабна еміграція призвела до скорочення чисельності найактивніших репродуктивних контингентів населення, а це зумовило зниження кількості народжень, зростання смертності та старіння населення [54].

Сучасний демографічний розвиток характеризується стабільним природним убутком населення, викликаним низькими значеннями показників на-

роджуваності й зростанням загального коефіцієнта смертності в умовах старіючого населення (частка осіб у віці 60 років й більше досягла 30 % у 2023 р.)

Аналіз показників відтворення населення під час та після воєнних дій вказує на те, що відновлення чисельності населення країни пов'язано з етапом демографічного переходу, на якому знаходиться країна. В Ірані, Іраку та В'єтнамі, попри тривалі війни й помітне зростання показників смертності, чисельність населення впродовж конфліктів не зменшувалась. У Руанді, яка знаходилась на більш ранньому етапі демографічного переходу й характеризувалась вкрай високою інтенсивністю народжуваності, чисельність населення повернулась до попередніх показників, хоча втрати були дуже вагомими — лише за короткий період геноциду чисельність населення зменшилась на третину (орієнтовно), близько 10 % загинуло (за іншими оцінками — від 6,1 % до 12,2 %). Структура населення залишалась молодою (рис. 3), а для відновлення чисельності населення до рівня періоду перед геноцидом знадобилось усього-навсього сім років.

У Сирії основним чинником скорочення населення була зовнішня міграція: за сім перших років війни кількість вибулих з країни перевищила кількість прибулих на 6 млн людей. У наступні шість років поверталось у країну більше людей ніж виїжджало, завдяки чому кількість мігрантів поза Сирією скоротилось до 3 млн. Найнижча чисельність населення, зафіксована через п'ять років після початку війни, була на 17 % менше за довоєнний рівень. Зростання чисельності населення розпочалось на тлі інтенсивних міграційних процесів та війни, що тривала; повернення до довоєнного рівня відбулось за сім років.

У Боснії та Герцеговині, яка з усіх розглянутих країн на момент війни знаходилась на більш пізньому етапі демографічного переходу, чисельність населення до довоєнного рівня не відновилась. Однак впродовж 15 років по завершенні війни мав місце природній приріст, що згодом змінився стійким убутком чисельності населення. До того ж упродовж семи років спостерігався міграційний приріст населення, який також змінився стабільним міграційним убутком, спричиненим соціально-економічними труднощами розвитку.

Україна напередодні повномасштабної війни мала наднизьку народжуваність, кількість померлих у 2021 р. у 2,6 раза перевищувала кількість народжених (у доповідному 2019 р. це співвідношення дорівнювало 1,9), а старіння населення пришвидшувало темпи.

Ще раз підкреслимо, що усі країни проходять демографічний перехід, але у різний час і з різною швидкістю. Очікується, що внаслідок цього повсюдно відбуватиметься зниження народжуваності та старіння населення. На певному етапі період зростання чисельності населення внаслідок природного приросту зміниться його природним убутком. Багато країн, насамперед розвинених, уже пройшли через такі зміни. Наслідки втрат, які

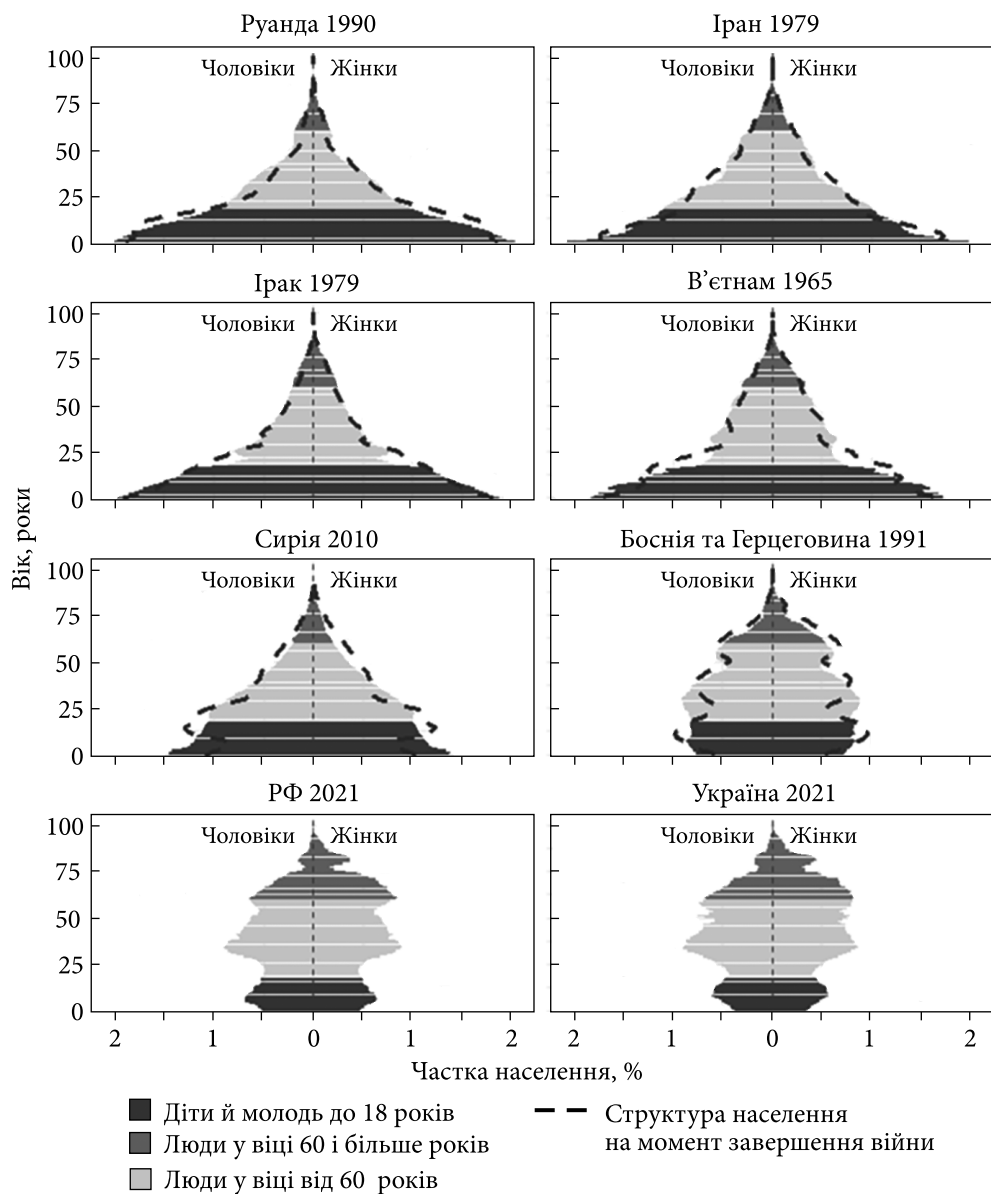

Рис. 3. Статеві-вікова структура населення вибраних країн напередодні та на момент завершення війни на їх території
 Джерело: [16].

завдають масштабні війни, безпосередньо залежить від етапу демографічного переходу. Якщо на ранніх етапах, коли рівень народжуваності ще залишається високим, навіть доволі значні втрати відновлюються у відносно короткий період, то на пізніх етапах, коли народжуваність спускається

нижче рівня простого заміщення, а смертність підвищується через збільшення кількості людей старших вікових груп, можливості для відновлення чисельності населення відчутно зменшуються, а в подальшому вичерпуються.

Висновки та напрями подальших досліджень. У прогностичних оцінках змін народжуваності та чисельності населення у повоєнний період в Україні неможливо цілковито орієнтуватись на жодну з країн, на території яких відбувались воєнні конфлікти, оскільки ці країни перебували (на момент конфлікту) на різних етапах Першого демографічного переходу (й, відповідно, мали різний демографічний потенціал), натомість в Україні спостерігаються ознаки Другого демографічного переходу, серед яких найбільш виразними є наднизький рівень народжуваності та порівняно високий середній / медіанний вік населення.

На жаль, необхідно констатувати, що вивчення характеристик відтворення населення ускладнюється обмеженнями статистичної інформації (особливо у воєнні та перші повоєнні роки): найчастіше публікуються оцінки, а не фактичні дані, застосовуються різні методичні підходи до оцінювання демографічних втрат, до уваги беруться різні набори демографічних характеристик. До того ж різний характер бойових дій, різні тривалість війни або її інтенсивної фази, охоплення території та залучення у війну населення, умови довоєнного демографічного розвитку безумовно впливають як на динаміку демографічних процесів, так й перспективи відновлення населення країн. Зважаючи на ці фактори, у дослідженні здебільшого акцент зроблено на тенденціях демографічних процесів, спрямованості їх змін, аніж оцінюванні.

Більшість воєн відбувались у країнах з молодим населенням та високою дітородною активністю, завдяки чому, попри інтенсивність бойових дій та чисельні втрати, чисельність населення у Іраку, Ірані, В'єтнамі, Руанді продовжувала зростати. У Сирії у змінах динаміки чисельності населення ключову роль відігравали міграційні процеси, але перевищення народжуваності над смертністю сприяло швидкому зростанню чисельності населення. Важливо зазначити, що воєнні конфлікти порушували природний перебіг демографічного переходу. У Боснії і Герцеговині негативні наслідки воєнного конфлікту були значно пом'якшені перевищенням кількості народжених над кількістю померлих упродовж 15 років після завершення війни.

Зміни демографічної поведінки, описані в рамках Другого демографічного переходу, не сприяють природному відновленню населення, тому необхідним є пошук нових рішень та інноваційних підходів у формуванні демографічної політики.

Наступним кроком дослідження має бути розширення кола країн, на території яких відбувались воєнні конфлікти, та з'ясування особливостей їх демографічного розвитку напередодні воєнного конфлікту, під час та після його завершення, а також вплив воєн на демографічну політику держав.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

1. Van de Kaa, D. J. (2001, June). Second demographic transition: Concepts, dimensions, new evidence. Paper presented at the meeting in Bad Herrenalb, Germany. http://www.demogr.mpg.de/papers/workshops/010623_paper04.pdf
2. Mezentseva, N., & Kondras', N. (2015). Second demographic transition: Origins and concepts. *Economic and Social Geography. Collection of Scientific Papers*, (73), 51—56. <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2015.73.51-56>
[Мезенцева, Н., & Кондрас', Н. (2015). Другий демографічний перехід: витоки та концепції. *Економічна та соціальна географія. Збірник наук. праць*. (73), 51—56].
3. Gladun, O. M. (2018). Essays on the demographic history of Ukraine in the 20th century. Kyiv: NAS of Ukraine, Ptoukha Institute for Demography and Social Studies, 224 p. <https://idss.org.ua/monografii/Gl.pdf>
[Гладун, О. М. (2018). Нариси з демографічної історії України ХХ століття. Київ: НАН України, Ін-т демограф. та соціальн. дослідж ім. М. В. Птухи, 224 с.].
4. Krimer, B. (2023). Family policy in post-war conditions: Conclusions for Ukraine. *Demografia ta sotsialna ekonomika. Demography and Social Economy*, 4 (54), 3—20. <https://doi.org/10.15407/dse2023.04.003>
[Крімер, Б. (2023). Сімейна політика в повоєнних умовах: висновки для України. *Демографія та соціальна економіка*, 4 (54), 3—20].
5. Aksyonova, S. (2022). Rebound in fertility in Ukraine: Expectations, factors, obstacles. *Demography and Social Economy*, 4 (50), 3—22. <https://doi.org/10.15407/dse2022.04.003>
[Аксьонова, С. (2022). Компенсаційний приріст народжуваності в Україні: очікування, чинники, перепони. *Демографія та соціальна економіка*, 4 (50), 3—22].
6. Puhachova, M. V. (2024). The Russian-Ukrainian war: The possibility of assessment of demographic losses. *Statistics of Ukraine*, 1, 61—68. [https://doi.org/10.31767/su.1\(104\)2024.01.06](https://doi.org/10.31767/su.1(104)2024.01.06)
7. Gladun, O. M., & Puhachova, M. V. (2024). Demographic losses of the Balkan countries resulting from the wars. *Demography and Social Economy*, 3 (57), 3—23. <https://doi.org/10.15407/dse2024.03.003>
[Гладун, О. М., & Пугачова, М. В. (2024). Демографічні втрати балканських країн унаслідок воєн. *Демографія та соціальна економіка*, 3 (57), 3—23].
8. Abbasi, M. J., Mehryar, A., Jones, G., & McDonald, P. (2001). Revolution, war and modernization: Population policy and fertility change in Iran. *International Union for the Scientific Study of Population*. https://iussp.org/sites/default/files/Brazil2001/s20/S20_P01_Abbasi.pdf
9. Aghajanian, A. (1991). Population change in Iran, 1966–86: A stalled demographic transition? *Population and Development Review*, 17 (4), 703—715. <https://doi.org/10.2307/1973603>
10. Staveteig, S. E. (2011). Genocide, nuptiality, and fertility in Rwanda and Bosnia-Herzegovina (Doctoral dissertation, University of California, Berkeley). <https://escholarship.org/uc/item/0t58z112>
11. Abu-Musa, A. A., Kobeissi, L., Hannoun, A. B., & Inhorn, M. C. (2008). Effect of war on fertility: A review of the literature. *Reproductive Biomedicine Online*, 17 (Suppl 1), 43—53. [https://doi.org/10.1016/s1472-6483\(10\)60189-7](https://doi.org/10.1016/s1472-6483(10)60189-7)
12. Brooks, D. J., et al. (2019). The demographic transition theory of war: Why young societies are conflict-prone and old societies are the most peaceful. *International Security*, 43 (3), 53—95. https://doi.org/10.1162/isec_a_00335
13. Population Reference Bureau (PRB). (2009, November 12). Discuss online: Does a young age structure thwart democratic governments? <https://www.prb.org/resources/prb-discuss-online-does-a-young-age-structure-thwart-democratic-governments/>

14. Thayer, B. A. (2009). Considering population and war: a critical and neglected aspect of conflict studies. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences* 364 (1532), 3081—3092. <https://doi.org/10.1098/rstb.2009.0150>
15. Banister, J. (1993). Vietnam: Population dynamics and prospects (Indochina Research Monograph No. 6). Institute of East Asian Studies, University of California, Berkeley. https://digitalassets.lib.berkeley.edu/ieas/IRM_06.pdf
16. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2024). World population prospects 2024. <https://population.un.org/wpp/>
17. The Heidelberg Institute for International Conflict Research. (2023). Conflict barometer 2023. https://hiik.de/wp-content/uploads/2024/12/coba23_v3.pdf
18. Uppsala Conflict Data Program (UCDP). (2024). UCDP dyadic dataset version 24.1. <https://ucdp.uu.se/downloads/dyadic/ucdp-dyadic-241-xlsx.zip>
19. Davies, S., Engström, G., Pettersson, T., & Öberg, M. (2024). Organized violence 1989—2023, and the prevalence of organized crime groups. *Journal of Peace Research*, 61 (4).
20. Harbom, L., Melander, E., & Wallensteen, P. (2008). Dyadic dimensions of armed conflict, 1946—2007. *Journal of Peace Research*, 45 (5).
21. Caldwell, J. C., & Caldwell, P. (2001). Regional paths to fertility transition. *Journal of Population Research*, 18, 91—117. <https://doi.org/10.1007/BF03031884>
22. Nikolaev, S., Yuskiv, Kh., & Velichko, O. (2019). A Review of the Conflicts Between Iran and Iraq. *International Relations, Public Communications and Regional Studies*, 2 (6), 97—107. <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/114/104>
[Ніколаєв, С., Юськів, Х., & Величко, О. (2019). Огляд конфліктів між Іраном та Іраком. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, 2 (6), 97—107].
23. Ndahetwa, B. O. (2023). The effect of demography as a strategic resource on Iran-Iraq relations. In 2nd International Selçuk Scientific Researches Congress. <https://www.researchgate.net/publication/375029863>
24. Encyclopaedia Britannica. (2025, April 25). Iran-Iraq war 1980—1988. <https://www.britannica.com/event/Iran-Iraq-War>
25. Kurzman, C. (2013, October 31). Death tolls of the Iran-Iraq war. <https://kurzman.unc.edu/death-tolls-of-the-iran-iraq-war/>
26. Abbasi-Shavazi, M. J. (2001). The fertility revolution in Iran. *Population & Societies*, (373), 1—4. <https://shs.cairn.info/journal-population-and-societies-2001-10-page-1?lang=en>
27. Lavasani, S. (2021, June 3). Iran's fertility rate alarmingly low. *Tehran Times*. <https://www.tehrantimes.com/news/461656/Iran-s-fertility-rate-alarmingly-low>
28. Asadisarvestani, K., & Sobotka, T. (2023). A pronatalist turn in population policies in Iran and its likely adverse impacts on reproductive rights, health and inequality: A critical narrative review. *Sexual and Reproductive Health Matters*, 31 (1), 2257075. <https://doi.org/10.1080/26410397.2023.225707532>.
29. Courbage, Y. (2022). The recent Iraqi demography: Between demographic transition and ethno-confessional differences. French Research Centre on Iraq (CFRI). <https://www.cfri-irak.com/en/article/the-recent-iraqi-demography-between-demographic-transition-and-ethno-confessional-differences-2022-06-27>
30. Bakawan, A. (2023). Iraq is on the verge of a demographic disaster. Centre français de recherche sur l'Irak (CFRI). <https://cfri-irak.com/en/article/iraq-is-on-the-verge-of-a-demographic-disaster-2023-08-28>
31. Loft, P., Sturge, G., & Kirk-Wade, E. (2023). The Syrian civil war: Timeline and statistics (Research Briefing). House of Commons Library, UK Parliament. <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9381/>
32. UN Human Rights Office (2022, June 28). UN Human Rights Office estimates more than 306,000 civilians were killed over 10 years in Syria conflict. <https://www.ohchr.org/en/>

- press-releases/2022/06/un-human-rights-office-estimates-more-306000-civilians-were-killed-over-10
33. Kešeljović, A., & Spruk, R. (2024). Estimating the effects of Syrian civil war. *Empirical Economics*, 66, 671—703. <https://doi.org/10.1007/s00181-023-02470-2>
34. UNHCR (2024, November 7). Operational data portal: Syria. <https://data.unhcr.org/en/situations/syria>
35. Shuraiki, M. (2020). Demographic rupture and prospects of population dynamics in Syria. *Istishraf: The Arab Center for Research and Policy Studies and the Doha Institute for Graduate Studies*, 5(5). <https://istishraf.dohainstitute.org/en/issue05/Pages/art05.aspx>
36. Hastings, M. (2018). *Vietnam: An epic tragedy, 1945—1975*. Harper Collins. <https://www.harpercollins.com/products/vietnam-max-hastings?variant=32116775583778>
37. Chiarini, G. (2022). Ecocide: From the Vietnam War to International Criminal Jurisdiction? *Procedural Issues In-Between Environmental Science, Climate Change, and Law*. *Cork Online Law Review*. <https://ssrn.com/abstract=4072727>
38. Mizoguchi, N. (2010). The consequences of the Vietnam War on the Vietnamese population (Doctoral dissertation, University of California). <https://escholarship.org/uc/item/0sh7j7s9>
39. Banens, M. (1999). Vietnam: A reconstitution of its 20th century population history. *HAL Open Science*. <https://hal.science/hal-00369251>
40. Johansson, A., Thi Hoa, H., The Lap, N., Diwan, V., & Eriksson, B. (1996). Population policies and reproductive patterns in Vietnam. *The Lancet*, 347, 1529—1532. [https://www.thelancet.com/pdfs/journals/lancet/PIIS0140-6736\(96\)90676-5.pdf](https://www.thelancet.com/pdfs/journals/lancet/PIIS0140-6736(96)90676-5.pdf)
41. Des Forges, A. (1999). *Leave none to tell the story: Genocide in Rwanda*. Human Rights Watch. <https://www.hrw.org/report/1999/03/01/leave-none-tell-story/genocide-rwanda>
42. Reydam, L. (2020). ‘More than a million’: The politics of accounting for the dead of the Rwandan genocide. *Review of African Political Economy*, 48 (168), 235—256. <https://doi.org/10.1080/03056244.2020.1796320>
43. Prunier, G. (1999). *The Rwanda crisis: History of a genocide* (2nd ed.). Fountain Publishers Limited. <https://web.archive.org/web/20140416173909/http://books.google.com/books?id=O3aNPwAACAAJ>
44. Legros, D., Paquet, C., & Nabeth, P. (2001). The evolution of mortality among Rwandan refugees in Zaire between 1994 and 1997. In: H. E. Reed & C. B. Keely (Eds.). *Forced migration & mortality*. National Academy Press. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK223348/>
45. UNHCR (2000). *The State of the World's Refugees 2000: Fifty years of humanitarian action — Chapter 10: The Rwandan genocide and its aftermath*. <https://www.unhcr.org/media/state-worlds-refugees-2000-fifty-years-humanitarian-action-chapter-10-rwandan-genocide-and>
46. Walque, D., & Verwimp, P. (2010). The demographic and socio-economic distribution of excess mortality during the 1994 genocide in Rwanda. *Journal of African Economies*, 19(2), 141—162. <https://doi.org/10.1093/jae/ejp029>
47. Kabagwira, A., & Tallon, F. (1991). Pauvrete et demographie au Rwanda [Poverty and demography in Rwanda]. *Imbonezamuryango*, 22, 10—18. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12284739/>
48. Wadhams, N. (2010). Progress in Rwanda's drive to slow population growth. *The Lancet*, 376 (9735), 81—82. [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(10\)61063-X/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(10)61063-X/fulltext)
49. National Institute of Statistics of Rwanda. *Thematic Report: Post Enumeration Survey* (2022). <https://www.statistics.gov.rw/data-sources/censuses/Population-and-Housing->

- Census/fifth-population-and-housing-census-2022/rphc5-thematic-reports/rphc5-thematic-report-post-enumeration-survey
50. UNHCR (1999). The humanitarian operation in Bosnia, 1992—1995: Dilemmas of negotiating humanitarian access. <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/3ae6a0c58.pdf>
 51. United Nations (2024, April). Security Council hears of progress in Bosnia despite ‘worrying’ trend of genocide denial. <https://news.un.org/en/story/2024/04/1149211>
 52. Federalni zavod za statistiku Federacije Bosne i Hercegovine (1992). Popis stanovništva 1991. <https://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/>
 53. Eurydice (2023, November 27). Bosnia and Herzegovina. 1.3. Population: Demographic situation, languages and religions. European Union. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/bosnia-and-herzegovina/population-demographic-situation-languages-and>
 54. Pasalic, S., & Pasalic, D. (2016). Migration losses of Bosnia and Herzegovina and demographic aging. *IJASOS: International E-Journal of Advances in Social Sciences*, 2 (6), 650—658. <http://ijasos.ocerintjournals.org/en/download/article-file/261786>

Стаття надійшла до редакції журналу 20.05.2025

Oleksandr Gladun, Dr. Sc. (Economics), Senior Research Fellow,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Deputy Director,
Mykhailo Ptukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, blvd. Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: gladun.ua@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6354-6180
Scopus ID: 56682893300

Maryna Puhachova, Dr. Sc. (Economics), Senior Research Fellow, Chief Researcher
Mykhailo Ptukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, blvd. T Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: maryni@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1680-4284
Scopus ID: 58633072000

Svitlana Aksyonova, PhD (Economics), Leading scientific worker
Mykhailo Ptukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, blvd. Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: Svitlana_Aksyonova@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-0516-9078
Scopus ID: 57190218275

Borys Krimer, PhD (Economics), Senior Researcher
Mykhailo Ptukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd. Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: b.krimer.demostudy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2103-6622
Scopus ID: 57190216225

POPULATION REPRODUCTION AFTER INTENSE MILITARY CONFLICTS

Wars are an integral part of human history. The uniqueness of the situation in Ukraine lies in the fact that a large-scale, prolonged, high-intensity war is taking place in a country whose demographic situation corresponds to the Second Demographic Transition, whereas until now, large-scale military conflicts have occurred in countries with an incomplete First Demographic

Transition. This fact complicates drawing historical analogies to determine the prospects for post-war demographic recovery in Ukraine. The aim of the study is to identify the characteristics of population reproduction in the post-war period in countries that are at different stages of the First Demographic Transition. The novelty of the work lies in the fact that, for the first time, the concept of the demographic transition is used as a tool to analyze the prospects for demographic recovery in the post-war period. The main methods used were systematization, generalization, structural-logical analysis, comparative analysis, and graphical analysis. The study analyzed the main characteristics of demographic development before the outbreak of armed conflict and after its end in Iraq, Iran, Syria, Bosnia and Herzegovina, Vietnam, and Rwanda. It is clearly evident that a high fertility level and a young age structure of the population on the eve of war contributed to population growth in Iraq, Iran, Vietnam, and Rwanda despite war losses, or to its rapid recovery despite large-scale emigration, as was the case in Syria. Bosnia and Herzegovina, although it did not restore its population size, experienced mitigated consequences of the war due to a certain excess of births over deaths in the post-war period. At the same time, certain limitations in making comparisons are related to the insufficiency of the necessary data. Full demographic recovery after a shock such as war appears unlikely for a country that has completed the First Demographic Transition, has an ultra-low birth rate, and is experiencing accelerated population aging.

Keywords: war, military conflict, population reproduction, demographic transition, fertility, mortality, population structure.

Cite: Maidanik, I. (2025). Zaluchenist do hromadskoi diialnosti yak instrument (re)intehratsii vymushenykh mihrantiv z Ukrainy [Civic Engagement as a Tool for the (Re)Integration of Forced Migrants from Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (61), 25—40.

УДК 311.17; 314.14; 314.15
JEL Classifi cation: C82, J11, H56

ІРИНА МАЙДАНІК, канд. соц. наук, старш. наук. співроб., провідний наук. співроб.
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: Sulamif@online.ua
ORCID: 0000-0003-0422-1364
Scopus ID: 57351561100

ЗАЛУЧЕНІСТЬ ДО ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ІНСТРУМЕНТ (РЕ)ІНТЕГРАЦІЇ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ З УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу громадської активності вимушених мігрантів з України як важливого чинника їхньої інтеграції у країни-реципієнти та після потенційного повернення на Батьківщину. Актуальність дослідження зумовлена масштабами сучасної вимушеної міграції українців унаслідок повномасштабного вторгнення, що спричинило нові виклики для мігрантів, державних органів та громадянського суспільства. Метою статті є дослідження залученості до громадської діяльності за кордоном вимушених мігрантів з України, виявлення їх соціально-демографічних особливостей та намірів на повернення, окреслення перспектив діяльності громадських організацій у реінтеграції зворотних мігрантів. Методологія дослідження передбачає аналіз емпіричних даних, зібраних шляхом вибіркового опитування українських вимушених мігрантів. Анкетування проводилося в онлайн-форматі та охопило 429 респондентів, які перебували у 31 країні світу. Для структурування даних використано методи групування, порівняння та статистичного аналізу.

Результати дослідження свідчать, що понад 60 % опитаних мігрантів залучені до громадської діяльності за кордоном у тій чи іншій формі, що підтверджує високу значущість громадських ініціатив для адаптації вимушених переселенців. Виявлено, що на рівень активності не впливають вік, наявність дітей, фінансовий добробут, рівень володіння мовою країни перебування та ймовірність повернення в Україну, —

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2025. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

це свідчить про високу внутрішню мотивацію учасників. Водночас простежуються відмінності між рівнем громадянської активності в Німеччині та Польщі, що може бути зумовлено як історичною присутністю української діаспори, так і локальними умовами інтеграції.

У статті розглянуто роль громадських організацій у процесі реінтеграції мігрантів після повернення до України. Доведено, що досвід громадської діяльності за кордоном може стати важливим ресурсом для післявоєнного відновлення країни. Громадські організації мають потенціал стати ключовими інституціями підтримки та посередниками між мігрантами, державними органами та суспільством як у країнах-реципієнтах, так і в Україні. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розробку стратегій ефективного використання досвіду громадської діяльності, набутого за кордоном, у процесах повоєнного відновлення України.

Ключові слова: вимушена міграція, громадська діяльність, інтеграція, реінтеграція.

Постановка проблеми та актуальність. Громадські організації в Україні розвивались одночасно з еволюцією суспільства. Вони стали важливим інструментом соціальних змін у країні, об'єднуючи людей навколо спільних цінностей і цілей. Дослідження свідчать, що громадські організації і об'єднання виконували важливі функції державотворення наприкінці 80-х — початку 90-х рр. XX століття, сприяючи практичному втіленню ідей та бажань українців політично самовизначитись. Найактивніша діяльність громадських організацій проявляється у періоди кризових суспільно-політичних подій [1]. Дослідження стану розвитку громадянського суспільства в Україні, проведене незадовго до повномасштабної агресії, засвідчило, що значна кількість організацій громадянського суспільства виникла як відповідь на Помаранчеву революцію та Революцію Гідності [2]. Концептуалізуючи періоди розвитку громадського сектору в Україні, експерти виокремлюють активістсько-волонтерський етап, що триває з початку 2013 р. донині. Волонтерська складова його стала прямим наслідком Революції Гідності та початком військової окупації РФ українських територій [1].

Революція Гідності та агресія РФ проти України стали також чинниками інтенсифікації та об'єднання діяльності українських громадських активістів за кордоном [3]. Досвід повномасштабного вторгнення засвідчив ще більше значення громадської діяльності, зокрема волонтерського руху, у реагуванні на неочікувані виклики безпрецедентного масштабу і необхідність діяти в умовах невизначеності. Громадські організації в Україні виявилися досить гнучкими у зміні профілю своєї діяльності: до повномасштабного нападу РФ найпоширенішими сферами їх діяльності були культура і спорт, туризм та освіта, а після — допомога армії, ветеранам, жертвам війни і переселенцям [4]. Подібні процеси відбулись й у країнах значного скупчення вимушених мігрантів з України, зокрема у Польщі значна частина українських діаспорних організацій переорієнтувала свою діяльність після повномасштабного вторгнення та зосередилася на допомозі новопривелим співвітчизникам [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стійкий науковий інтерес до тематики громадської активності українців за кордоном з'явився після початку гібридної агресії РФ і закріпився після повномасштабного вторгнення. Серед дослідницьких проєктів першого етапу заслуговують на увагу публікація «Громадська активність українців в Польщі та Німеччині» (2016 р.) [6], проєкт «Українці за кордоном та українська влада: як разом працювати для України?» (2017 р.) [7], дослідження «Молодіжний громадський активізм українських мігрантів у країнах ЄС» (2020 р.) [3]. Презентація двох останніх проєктів та експертна дискусія щодо проблем та перспектив взаємодії українських мігрантів з інститутами громадянського суспільства відбулися на міжсекторальному форумі «Соціальні виміри міграції: виклики, права, надії» [8]. Питання громадського активізму знайшли своє відображення у дослідженні «Українська діаспора та тимчасово переміщені особи за кордоном після повномасштабного вторгнення» [9]. Найкращі практики співпраці громадських організацій з місцевою владою для адвокації питань українських вимушених мігрантів у країнах Вишеградської групи представлено у дослідженні Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» (МІОК), завершеного наприкінці 2024 р. [10]. У перелічених проєктах велика увага приділялася організаційному рівню досліджуваної тематики, емпіричні дані здебільшого збиралися за допомогою напівструктурованих інтерв'ю.

Пропонована стаття є логічним продовженням наукових пошуків у сфері громадської активності українських мігрантів за кордоном. Її **мета** — дослідити залученість до громадської діяльності вимушених мігрантів з України, виявити соціально-демографічні особливості та наміри на повернення втікачів від війни, які беруть участь у громадській діяльності за кордоном, окреслити перспективи діяльності громадських організацій у реінтеграції тих з мігрантів, котрі вирішують повернутися на Батьківщину.

Наукова новизна дослідження полягає у переході від організаційного до індивідуального рівня аналізу громадської діяльності вимушених мігрантів з України за кордоном, виявленні змін, що відбулись у громадській діяльності українців за кордоном після повномасштабного вторгнення.

Методи. Для досягнення поставленої мети у процесі дослідження використано такі загальнонаукові методи: аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення та систематизація. Емпіричні дані, на яких ґрунтується дослідження, зібрано за допомогою методу вибіркового опитувань. Метод групування застосовано для виокремлення вимушених мігрантів у категорії, залежно від їх участі у громадській діяльності за кордоном. Для виявлення особливих характеристик кожної з груп використано метод порівняння.

Емпіричні дані та методологія. Стаття ґрунтується на результатах опитування вимушених мігрантів, які залишили Україну після початку пов-

номасштабного вторгнення та перебували за кордоном на час проведення дослідження, що його виконали фахівці сектору міграційних досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України¹. Опитування проводили в онлайн-форматі у квітні—травні 2023 р. з охопленням 429 респондентів. Для залучення учасників застосовували три основні стратегії поширення посилання на опитування: 1) через українські наукові мережі; 2) іноземних колег з організацій, що надають підтримку українським вимушеним мігрантам; 3) запрошення до анкетування у тематичних групах у мережі *Facebook*. Статистичний аналіз зібраних емпіричних даних було проведено за допомогою пакету статистичних програм *SPSS*.

Соціально-демографічний профіль українських вимушених мігрантів, залучених до громадської активності за кордоном.

Вибірка опитування Інституту демографії була досить однорідною за ознаками статі та освіти опитаних. Переважна більшість осіб, охоплених дослідженням, були представницями жіночої статі (94,4 %) і мали вищу освіту (80,5 %). Ці ознаки подібні до результатів інших досліджень, присвячених тематиці вимушеної міграції з України після початку повномасштабної війни [11, 12]. Для виявлення особливостей вимушених мігрантів, які проявляють громадську активність за кордоном, респонденти опитування Інституту демографії були згруповані залежно від відповіді за запитання анкети: «Чи берете ви участь у діяльності громадських організацій та об'єднань українців у країні, де ви зараз перебуваєте?».

За даними дослідження Інституту демографії, 18,2 % опитаних вимушених мігрантів регулярно долучаються до діяльності українських громадських організацій та об'єднань у країнах їхнього перебування. Крім того, 43,4 % респондентів повідомили про епізодичну участь у таких ініціативах. Загалом, якщо об'єднати ці дві категорії, виявляється, що близько двох третин (61,6 %) опитаних були залучені до громадської активності за кордоном (табл. 1). Враховуючи широку географічну розпорошеність респондентів (учасники опитування перебували у 31 країні світу), статистично значущий аналіз вдалося провести лише для двох країн: Німеччини та Польщі. Рівень громадської активності серед вимушених мігрантів у цих країнах продемонстрував суттєві відмінності. У Німеччині понад половина (57,7 %) респондентів брали участь у діяльності українських неурядових організацій (НУО), натомість у Польщі більшість (58,3 %) повідомила про відсутність залучення до такої діяльності. Подальше вивчення ситуації в окремих країнах потребує додаткових досліджень.

¹ Назву Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України було змінено в результаті реорганізації. Нова назва — Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України. Задля забезпечення коректного висвітлення наступності академічної інституції у статті подано коротку назву — Інститут демографії.

Таблиця 1. Розподіл респондентів залежно від відповіді на запитання: «Чи берете Ви участь у діяльності українських громадських організацій у країні, де Ви зараз проживаєте?» та різних соціально-демографічних характеристик, %

Чи берете Ви участь у діяльності українських громадських організацій у країні, де Ви зараз проживаєте?	так	ні
Уся вибірка	61,6	38,4
<i>Країна перебування</i>		
Німеччина	57,7	42,2
Польща	41,7	58,3
<i>Наявність неповнолітніх дітей</i>		
Є неповнолітні діти	60,7	39,3
Немає неповнолітніх дітей	60,8	39,2
<i>Статус зайнятості</i>		
Працюю	64,3	35,7
Не працюю	57,6	42,2
<i>Місцевість у країні перебування</i>		
Столиця (включно з передмістям)	63,1	36,9
Інше велике місто	63,7	36,3
Маленьке місто і сільська місцевість	57,8	42,2
<i>Знання мови країни перебування</i>		
Вільне володіння мовою або здатність висловлювати свою думку та зрозуміти іншу людину	60,4	39,6
Знаю лише окремі фрази і майже нічого не розумію	62,2	37,8
<i>Самооцінка ймовірності повернення</i>		
Дуже висока ймовірність повернення	62,3	37,7
Швидше повернусь, ніж залишусь за кордоном	61,8	38,2
Швидше залишусь або висока ймовірність залишитися за кордоном	60,2	39,8
Важко відповісти	57,9	42,1
<i>Фінансовий добробут на момент дослідження</i>		
Не вистачає або ледве вистачає грошей на покриття базових витрат	59,7	40,3
Достатньо для покриття базових потреб, але не можу заощаджувати	64,1	35,9
Вистачає на покриття базових потреб і можу робити заощадження	56,4	43,6
<i>Зміна фінансового добробуту після виїзду за кордон</i>		
Гірший фінансовий добробут, ніж до виїзду за кордон	63,4	36,6
Такий самий фінансовий добробут	57,5	42,5
Кращий фінансовий добробут, ніж до виїзду за кордон	60,0	40,0

Джерело: результати опитування Інституту демографії.

За віком та освітою мігранти, які беруть участь у діяльності українських громадських організацій за кордоном, суттєво не відрізняються від тих, хто такої діяльності не здійснює. Середній вік осіб у цих групах становить 40,9 років та 40,0 років відповідно. Частка респондентів з вищою освітою становить 83,1 % серед тих, хто регулярно бере участь у діяльності українських громадських організацій за кордоном, 80,9 % серед тих, хто долучається періодично, і 78,4 % серед тих, хто не співпрацює з українськими громадськими організаціями за кордоном. Результати попередніх досліджень, проведених з використанням якісного інструментарію, розкривають особливості міжпоколінної взаємодії українських мігрантів у ході громадської діяльності за кордоном. Громадська діяльність молоді відбувається у тісній співпраці з представниками старших вікових груп без жодних непорозумінь з огляду на вікову різницю, оскільки активні українці об'єднані спільною метою, а не соціально-демографічними ознаками [3].

Догляд за дітьми потребує значної кількості батьківського часу. У випадках, коли доступ до навчальних закладів для дітей обмежений, часові потреби ще більше зростають [13]. Попри це, наявність неповнолітніх дітей серед опитаних вимушених мігрантів не зменшує їхні часові резерви настільки, щоб обмежити доступ до участі в діяльності НУО. Частки респондентів, залучених до діяльності українських НУО в країнах перебування, які були охоплені опитуванням Інституту демографії, не відрізнялися залежно від наявності у них неповнолітніх дітей. Потенційні відмінності можуть існувати у формах громадської активності між різними групами респондентів, проте в рамках цього дослідження таку інформацію не збирали.

Зайняті респонденти на 6,7 в.п. частіше повідомляли про участь у діяльності НУО у країнах призначення. Ця група респондентів включала тих, хто працював на місцевому ринку праці країн призначення, і тих, хто працював дистанційно на український ринок праці. На жаль, невеликий розмір вибірки не дав змоги провести окремий аналіз кожної підгрупи зайнятості. Цілком ймовірно, що фактори, які сприяють участі на ринку праці (як-от фізичне та психічне здоров'я), певною мірою сприяють і громадській активності. Однак невелика різниця між зайнятими та безробітними респондентами унеможливорює зробити остаточні висновки, водночас дані деяких досліджень показують, що зайнятість і волонтерство можуть слугувати взаємодоповнювальним цілям. Безробітні часто використовують волонтерство як спосіб підвищити кваліфікацію, налагодити зв'язки та покращити шанси на працевлаштування, що може призвести до більшого залучення до роботи в НУО порівняно з працевлаштованими громадянами [14]. Емпіричні дані, зібрані до повномасштабного вторгнення, показують наявність впливу режиму зайнятості на залучення до громадської діяльності. Понаднормова зайнятість, найчастіше пов'язана з виконанням низь-

кокваліфікованих робіт, не залишала мігрантам можливості долучатися додатково ще і до громадської діяльності [3].

Вимушені мігранти з України оселяються за кордоном у різних типах населених пунктів. За даними дослідження Інституту демографії, майже третина (30,6 %) респондентів проживали у столицях (включно з передмістями) країн призначення, дещо більша група (39,1) — в інших великих містах, кожен п'ятий (21,4) — у малих містах, а 8,9 % — у сільській місцевості. Рівень участі респондентів у діяльності НУО в столицях та інших великих містах країн призначення був майже однаковим. Але у малих містах та сільській місцевості цей показник був дещо нижчим. Це, ймовірно, пов'язано з тим, що присутність НУО в малих містах та сільській місцевості є значно менш потужною порівняно з великими містами через різні структурні та контекстуальні обмеження [15].

Володіння мовою країни перебування не впливало на участь респондентів у діяльності НУО за кордоном. Це зумовлено тим, що досліджувані у статті організації — українські, що дозволяло респондентам комфортно спілкуватися рідною мовою. Попередні дослідження засвідчують єднальну роль української мови серед мігрантів з України, залучених до громадської діяльності за кордоном. Ще до повномасштабного вторгнення українська слугувала чинником згуртування, зокрема для російськомовних українців, котрі проявляли активність у громадському житті за межами країни. У таких випадках мова виступала важливим атрибутом української ідентичності, навіть попри попередній досвід використання інших мов. Для багатьох українців переїзд за кордон став стимулом до активного вживання української у спілкуванні [3].

Питання повернення на Батьківщину вимушених мігрантів з України привертає значну увагу дослідників. У цій статті зосереджено увагу на аналізі того, як ймовірність повернення впливає на громадянську активність респондентів за кордоном. Результати дослідження свідчать, що рівень залученості до діяльності українських НУО за кордоном залишається однаковим, незалежно від намірів респондентів щодо повернення (табл. 1). Така тенденція може опосередковано вказувати на сильне почуття української ідентичності та приналежності, навіть серед тих, хто планує залишитися за межами України.

Дослідження МІОК, проведене до повномасштабного вторгнення, виявило тенденцію, згідно з якою до громадської активності за кордоном залучались переважно українці зі стабільним фінансовим становищем, особливо це стосувалося лідерів громадського руху [3]. Закордонні публікації підтверджують думку, що люди із малозабезпечених сімей стикаються з істотними проблемами щодо активної громадської діяльності [16]. Попри це фінансовий добробут респондентів Інституту демографії не мав суттєвого впливу на їхню участь у діяльності НУО у країнах призначення.

В опитуванні використовували два показники фінансового добробуту: 1) поточний фінансовий стан та 2) зміни у фінансовому добробуті після переїзду за кордон. Обидва підходи виявили мінімальні відмінності в рівні громадянської активності (табл. 1). Найбідніші та найзаможніші респонденти з однаковою частотою брали участь у діяльності українських НУО за кордоном. Таку ж схожість спостерігали і серед тих, чиє матеріальне становище покращилося або погіршилося після переїзду за кордон.

Мотивація участі у громадській діяльності українських мігрантів, котрі виїхали за кордон до повномасштабного вторгнення, ґрунтувалася на трьох основних елементах: праця для важливої мети (для свого оточення чи України); власний розвиток (навчання та самореалізація); цікаве дозвілля [3]. Дослідження серед громадських активісток в Україні пояснює, що чинники, які спонукають до громадської діяльності, можуть бути внутрішньо мотивованими (задоволення від діяльності, особисті досягнення та ін.), зовнішньо мотивованими (набуття досвіду, отримання нових знань, спілкування тощо) та виникати на основі фрустрації (розв'язання особистих проблем, бажання допомогти іншим та ін.) [17]. Очевидно, що після повномасштабного вторгнення суттєво посилилася мотивація на основі фрустрації для громадського залучення українських мігрантів за кордоном. Рівень фінансового добробуту може впливати на мотивацію до громадського залучення, коли менш заможні верстви починають взаємодіяти з громадськими організаціями задля вирішення особистих проблем, у подальшому залучаючись до більш широкої діяльності. Уточнення мотивації участі у громадській діяльності осіб з різним рівнем достатку також потребує подальших досліджень.

Моделі громадської активності вимушених українських мігрантів за кордоном.

Вимушене переміщення у кардинальний спосіб змінює життя переміщених осіб, зокрема їхню громадську активність [18]. Переміщення негативно впливає на соціально-економічне становище людей, однак може посилити соціальну згуртованість та підвищити цю активність [19]. Вимушена міграція та фактори, що її спричинили, впливають не лише на частоту залучення до громадської активності, а й змінюють змістову наповненість цієї діяльності. Громадська діяльність мігрантів за кордоном розглядається як один з типів соціальних переказів [20], які мають значний потенціал для розвитку країни походження мігрантів. Громадська активність складно структурована та може розглядатись із залученням різних класифікаційних підходів. У дослідженні обрано модель, що включає чотири ключові типи активності: політична, участь у житті громади, розвиток громадянських навичок та активність у сфері соціальної справедливості [21].

Політичну активність традиційно розглядають як діяльність, спрямовану на трансформацію державної політики та політичних процесів. Це

може бути участь у виборах, громадських слуханнях, адвокація, членство в політичних партіях, протестні акції та балотування на виборні посади. Основна мета політичного залучення полягає у формуванні системного адміністрування та суспільних норм, надаючи людям можливість висловлювати власні позиції та ініціювати соціальні зміни. Участь у виборах вважають найвпливовішою формою політичної участі. Деякі джерела навіть виокремлюють електоральну активність як самостійний тип громадянської поведінки [22], що для українських громадян зараз є недоступною внаслідок призупинення виборчого процесу в Україні під час воєнного стану та відсутність виборчого права в країнах тимчасового перебування. Політична активність респондентів Інституту демографії насамперед проявлялася в їхній участі в демонстраціях, маршах і мітингах на підтримку України. Ці заходи часто організовували закордонні українські громади або волонтери. Приклади типових відповідей респондентів для опису діяльності у цій сфері: «демонстрації на підтримку України», «марші та протести на підтримку військової допомоги Україні», «мітинги біля міських ратуш із закликами до Німеччини підтримати Україну» тощо.

Залученість у життя громади передбачає активну роботу над вирішенням потреб громади та формуванням відчуття спільної відповідальності. Вона може мати втілення у волонтерстві, організації заходів, участі у проєктах з покращення умов у мікрорайоні чи залучення до процесів ухвалення рішень на місцевому рівні. Основною метою є створення партнерств, зміцнення соціальних зв'язків та надання можливостей мешканцям сприяти добробуту своєї громади.

Такий вид діяльності серед учасників дослідження Інституту демографії проявлявся у вигляді заходів, спрямованих на підтримку інших українців за кордоном і зміцнення солідарності. Респонденти зазначали, що організовували заходи для дітей і дорослих, зокрема майстер-класи, концерти, а також ширші ініціативи для громади. Яскраві приклади з анкети включають: «організацію дозвілля для українських дітей, зокрема творчих майстер-класів», «святкування українських свят, проведення благодійних ярмарків і заходів для підтримки Збройних сил України», «допомогу новоприбулим мігрантам через інтеграційні курси та групові зустрічі», «зустрічі у спокійній обстановці та допомогу (оформлення документів тощо)». Ця активність не лише посилювала почуття єдності серед українців, але й створювала платформу для культурного обміну та взаємної підтримки у країнах-реципієнтах.

Діяльність з розвитку громадянських навичок зосереджується на формуванні та застосуванні здібностей, необхідних для активної участі у громадському та суспільному житті. Основну увагу приділяють розвитку таких компетенцій як критичне мислення, ефективна комунікація та виважене ухвалення рішень, що є ключовими для вирішення суспільних викликів

і конструктивної участі в обговореннях. Ця форма залученості допомагає людям стати проактивними громадянами, здатними впливати на свої громади та суспільство.

Важливим аспектом розвитку громадянських навичок є громадянська освіта, спрямована на навчання людей їхнім правам та обов'язкам [21]. Серед опитаних вимушених мігрантів громадянські навички розвивалися через освітні та культурні ініціативи, спрямовані на зміцнення потенціалу громади та особистісний розвиток. Багато відповідей у цьому напрямі акцентували увагу на створенні можливостей для українських мігрантів вивчати мову країн-реципієнтів (польську, англійську, іспанську). Також часто згадували потребу у психологічній підтримці, яка є фундаментом для розвитку інших компетенцій, необхідних для адаптації до нового середовища.

Громадська активність у сфері соціальної справедливості передбачає діяльність, спрямовану на подолання системних нерівностей в суспільстві і сприяння справедливості. Вона включає захист прав маргіналізованих груп, участь у протестах, підвищення обізнаності щодо соціальних проблем та підтримку політик чи ініціатив, спрямованих на зменшення несправедливості. Ця форма залученості демонструє відданість боротьбі з дискримінацією і створенню більш інклюзивного та справедливого соціального середовища. У дослідженні Інституту демографії такий тип діяльності проявлявся у зусиллях, спрямованих на подолання системних нерівностей, особливо щодо осіб, котрі найбільше постраждали від війни, а ще у наданні гуманітарної допомоги різним категоріям населення, які її потребують.

Було виявлено, що вимушені українські мігранти активно долучаються до діяльності, що має ознаки громадської участі у сфері соціальної справедливості. Зокрема, респонденти брали участь у благодійних ініціативах, як-от відправлення гуманітарної допомоги в Україну, організація зборів коштів на підтримку Збройних сил і мешканців деокупованих територій. Значна частина зусиль також була спрямована на адвокацію — інформування іноземної аудиторії про війну в Україні, її причини та наслідки. Водночас практична допомога (плетіння маскувальних сіток, виготовлення окопних свічок чи організація поставок спеціалізованого транспорту) демонструє, що громадська активність українців за кордоном не обмежується символічними жестами, а є глибоко вкоріненою формою солідарності та відповідальності за майбутнє країни.

Роль громадських організацій у реінтеграції вимушених мігрантів, які повертаються до України.

Повоєнний період або, принаймні, припинення активних бойових дій дослідники та самі вимушені мігранти пов'язують з інтенсифікацією процесів повернення українців з-за кордону на Батьківщину. У найзагальнішому вигляді повернення мігрантів можна розділити на стихійне та організоване. Стихійне повернення відбувається, коли мігранти самостійно ви-

рішують повернутися на Батьківщину без будь-якої формальної організації або підтримки. Організоване повернення включає офіційні програми, що надають підтримку мігрантам, котрі повертаються. Ця підтримка може включати допомогу з транспортуванням, реінтеграційні програми різного спрямування.

У теорії та практиці повернення мігрантів важливе місце посідають питання готовності до повернення [23]. Готовність означає, що людина психологічно та практично підготовлена залишити країну перебування та повернутися до країни походження. Це включає усвідомлення причин, через які повернення є доцільним або необхідним, а ще наявність ресурсів та плану на майбутнє після повернення. Важливу роль відіграють сприятливі умови у рідній країні — можливості для працевлаштування та соціальна підтримка. Також це залежить від почуття безпеки і впевненості в тому, що повернення не погіршить життєві умови. Готовність часто посилюється завдяки програмам допомоги, які пропонують консультації, фінансову та логістичну підтримку.

Готовність до повернення потрібна на індивідуальному та інституційному рівнях [24]. Готовність інституцій до повернення мігрантів охоплює заходи на національному та місцевому рівнях. Національні інституції, які займаються управлінням міграцією, повинні забезпечувати мігрантів ефективними послугами та можливостями. Експерти МОМ зауважують, що національні та місцеві органи влади залишаються основними відповідальними за реінтеграцію громадян, проте важливу роль у цьому процесі відіграють і громадські організації [25]. Громадські організації забезпечують гнучкість та доступність підтримки, що часто відсутня у державних структурах. Вони надають соціальні та психологічні послуги, сприяють працевлаштуванню й виконують посередницьку роль між державними органами та поверненнями. Залучення громадських організацій підсилює співпрацю між різними суб'єктами — місцевими, національними та міжнародними — і дає змогу розподіляти ресурси ефективно.

Упродовж повномасштабної війни громадські організації відігравали і продовжують відігравати важливу роль у поверненні вимушених мігрантів в Україну. Зокрема, можна навести приклад міжнародного проекту «Шлях додому», що надає ключову інформацію та ресурси для українців, які повертаються в Україну. Проект реалізує організація «*United for Ukraine*» (UFU) спільно з громадською організацією «*MySyla*» за підтримки Міністерства економіки України та Державної служби зайнятості України [26]. Він охоплює сфери урегулювання правових питань перед поверненням, надання інформації про житло, гуманітарну допомогу, фінансової та психологічної підтримки та пошуку роботи, освітні можливості в Україні.

Існує великий потенціал щодо залучення громадських організацій до процесів повернення мігрантів у майбутньому, адже, згідно з результатами

дослідження «Громадянське суспільство України в умовах війни», 80 % громадських і благодійних організацій України планують долучитись до громадських ініціатив у відбудові інфраструктури після війни [4]. Отже, у процесі розроблення й впровадження політики повернення важливо ефективно використати ресурсний та експертний потенціал громадських організацій. Самі зворотні мігранти можуть брати активну участь у діяльності громадських організацій для покращення реінтеграції: приєднуватись до організацій або створювати власні, а також ставати частиною колективних проєктів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Громадська активність є важливим чинником інтеграції вимушених українських мігрантів за кордоном, і одночасно має значний потенціал для їхньої реінтеграції після повернення. Участь у діяльності НУО сприяє не лише соціальній згуртованості, а й формуванню навичок, які можуть бути корисними у процесі оновлення життєвих стратегій на індивідуальному рівні та відбудови України. Повномасштабне вторгнення кардинально змінило зміст громадської діяльності українців за кордоном. НУО виявилися гнучкими до нових викликів воєнної доби і переорієнтувалися для надання допомоги вимушеним мігрантам та ЗСУ. Тож у кризовий період волонтерська та громадська діяльність мігрантів створюють можливості для їхньої підтримки, допомагають зберегти соціальний капітал й сприяють зміцненню української ідентичності.

Попри складнощі, з якими стикаються вимушені мігранти, зокрема невизначеність та адаптацію до нового середовища, вони виявляють високу громадянську активність і ініціативність. Використовуючи власний досвід, вони не лише інтегруються в країни-реципієнти, а й роблять вагомий внесок у майбутнє відновлення України. Громадська діяльність українських мігрантів є багатогранною та свідчить про їхню відданість рідній країні і громадам, які їх прийняли. Повномасштабна війна змінила також соціальний портрет мігрантів, котрі беруть участь у громадській діяльності у країнах перебування. Дослідження виявило поточну відсутність залежності між фінансовим становищем та рівнем залученості до діяльності НУО. Натомість попередні дані засвідчували меншу активність серед мігрантів з нижчим рівнем достатку.

Беручи участь у протестних акціях, культурних ініціативах і гуманітарних проєктах, вимушені мігранти підтримують зв'язок з Україною та водночас відстоюють інтереси своїх співвітчизників, які залишилися на Батьківщині. Їхня активність спрямована не лише на збереження національної ідентичності, а й на привернення уваги міжнародної спільноти до ситуації в Україні. Це свідчить про зростання їхньої ролі у формуванні суспільного дискурсу навіть за відсутності безпосереднього впливу на політичні процеси. Українські мігранти все більше долучаються до міграційної політики

та суспільного управління, виходячи за рамки традиційних форм громадянської участі.

Громадські організації мають значний потенціал у процесі реінтеграції повернених. Вони можуть не лише надавати практичну допомогу у працевлаштуванні, житлових питаннях та соціальній адаптації, але й сприяти збереженню соціального капіталу, накопиченого за кордоном. Це особливо важливо у контексті післявоєнного відновлення країни, коли громадянське суспільство може відігравати роль платформи для ефективної взаємодії держави та громадян. Подальші дослідження мають зосередитися на аналізі механізмів, що сприяють активному залученню повернених до громадянського суспільства та на пошуку ефективних моделей адаптації. Окремої уваги потребує питання інтеграції громадянського досвіду, набутого за кордоном, у післявоєнний розвиток України. Формування сталої та інклюзивної громадської участі може стати одним із ключових факторів соціальної та економічної стійкості країни у майбутньому.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Tokar, M. Stages of development of civil society organizations in Ukraine. Uzhhorod National University Repository. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35966/1/ТокарМЮ_Б_4.pdf
[Токар, М. Етапізація розвитку громадських організацій в Україні. *Репозитарій Ужгородського національного університету*].
2. CEDOS (2021). Migration and civil society: Presentation of research and discussion <https://cedos.org.ua/migracziya-i-gromadyanske-suspilstvo-prezentacziya-doslidzhen-ta-dyskusiya/>
[CEDOS (2021). Міграція і громадянське суспільство. Презентація досліджень та дискусія].
3. Kliuchkovska, I., Piatkovska, O., Marusyk, Y., & Hoisan, V. (2020). Youth civic activism of Ukrainian migrants in the EU countries. Research results. MIOK. <http://miok.lviv.ua/?p=18001>
[Ключковська, І., П'ятковська, О., Марусик, Ю., Гойсан, В. (2020). Молодіжний громадський активізм українських мігрантів у країнах ЄС. Результати дослідження. Львів: MIOK].
4. Yednannia (2023). Civil society of Ukraine in wartime. Key research results <https://home.ednannia.ua/analytics/data-catalog/69>
[Єднання (2023). Громадянське суспільство України в умовах війни. Основні результати дослідження].
5. Piatkovska, O. (2022). Functional priorities of Ukrainian migrant organizations in Poland after the full-scale Russian aggression]. In: T. Astramovich-Leik, Ya. Turchyn, & O Horbach (Eds.). *Multidimensionality of Ukrainian-Polish cooperation: genesis, particularities and prospects*. Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-232-6-21>
[П'ятковська, О. (2022). Функціональні пріоритети українських мігрантських організацій у Польщі після початку повномасштабної агресії Росії. У: Т. Астрамович-Лейк, Я. Турчин, О. Горбач (ред.). *Багатовимірність українсько-польської співпраці: генезис, особливості та перспективи*. Рига: Baltija Publishing].

6. Böttger, K., & Lada, A. (2016). Civic activity of Ukrainians in Poland and Germany. Institute of Public Affairs. https://www.isp.org.pl/uploads/drive/oldfiles/A/Engagement_UAfinalpop3.pdf?utm_source
[Бьотгер, К., Лада, А. (2016). Громадська активність українців в Польщі та Німеччині. Інститут громадських справ].
7. CEDOS (2017). Ukrainians abroad and the Ukrainian government: How to work together for Ukraine? <https://cedos.org.ua/researches/ukraintsi-za-kordonom-ta-ukrainska-vlada-iaak-razom-pratsiuvaty-dlia-ukrainy/>
[CEDOS (2017). Українці за кордоном та українська влада: як разом працювати для України?].
8. CEDOS (2020). Migration and civil society. Presentation of research and discussion (summary of the forum “Social Dimensions of Migration”). <https://cedos.org.ua/migracziya-i-gromadyanske-suspilstvo-prezentacziya-doslidzhen-ta-dyskusiya/>
[CEDOS (2020). Міграція і громадянське суспільство. Презентація досліджень та дискусія (конспект форуму «Соціальні виміри міграції»)].
9. ALDA — European Association for Local Democracy (2023). Ukrainian diaspora and temporarily displaced persons abroad after the full-scale invasion. <https://www.alda-europe.eu/wp-content/uploads/2023/03/Research-eng.pdf>
10. Kliuchkovska, I., Piatkovska, O., Dolinska, O., & Hnatiuk, V. (2024). Best practices of cooperation between civil society organizations and local authorities for advocating the issues of Ukrainian war migrants: Analytical report. Lviv. https://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2024/12/visegrad_ukr_2.pdf
[Ключковська, І., П'ятковська, О., Долінська, О., Гнатюк, В. (2024). Найкращі практики співпраці громадських організацій з місцевою владою для адвокації питань українських воєнних мігрантів: Аналіт. звіт. Львів].
11. Myslovskiy, I. (2024). How to get Ukrainian refugees back: Opinions of Ukrainians and three useful international cases. Institute of American Studies. https://inam.org.ua/pdf/Institute_of_American_Studies_How_to_get_Ukrainians_back_in_Ukrainian.pdf
[Мисловський, І. (2024). Як повертати українських біженців: думка українців і три корисні міжнародні кейси. Інститут американістики].
12. Centre for Economic Strategy (2024). Ukrainian refugees: Future abroad and plans for return. Third wave of research. https://ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research/
[Центр економічної стратегії (2024). Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Третя хвиля дослідження].
13. UN Women (2020). The COVID-19 pandemic has increased the care burden: How much? <https://data.unwomen.org/features/covid-19-pandemic-has-increased-care-burden-how-much-0>
14. Spera, C., Ghertner, R., Nerino, A., & DiTommaso, A. (2013). Volunteering as a pathway to employment: Does volunteering increase odds of finding a job for the out of work? *Corporation for National and Community Service, Office of Research and Evaluation*. https://americorps.gov/sites/default/files/evidenceexchange/FR_VIA_Final_Report_112913_1.pdf
15. Purohit, P. (2024, December 4). How digital presence is bridging the gap between urban and rural NGOs. *NGOFeed*. <https://ngofeed.com/blog/how-digital-presence-is-bridging-the-gap-between-urban-and-rural-ngos/>
16. Sherraden, M., & Pritzker, S. (2006). Civic engagement among low-income and low-wealth families: In their words. *Family Relations*, 55 (2), 152—162. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2006.00366.x>
17. Ustinova, N. (2012). Socio-psychological aspect of women's participation in women's civil society organizations. *Conference proceedings “Socio-psychological problems of the integrity*

of Ukrainian society” (Institute for Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine). https://www.ispp.org.ua/backup_ispp/podiy_42.htm

[Устінова, Н. (2012). Соціально-психологічний аспект участі жінок у жіночих громадських організаціях. Тези доповідей конференції «Соціально-психологічні проблеми цілісності українського суспільства». Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України].

18. World Bank Group (2022). Social cohesion and forced displacement: A synthesis of new research. Washington, D.C.: World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/099715001032324376/P17449409f62510590ae110952bfa1e0bed>
 19. Joint Data Center (JDC). Social cohesion and forced displacement: A synthesis of new research. https://www.jointdatacenter.org/literature_review/social-cohesion-and-forced-displacement-a-synthesis-of-new-research/
 20. Isaakyan, I., & Triandafyllidou, A. (2016). Sending so much more than money: Exploring social remittances and transnational mobility. *Ethnic and Racial Studies*, 40 (15), 2787—2805. <https://doi.org/10.1080/01419870.2016.1259491>
 21. Instant Input (2023). Types of civic engagement. <https://www.instantinput.com/blog/types-of-civic-engagement>
 22. What Does It Mean to Be an American? (WDMA) (2023). Categories of civic engagement. <https://www.whatdoesitmeantobeanamerican.com/students-cat-of-civic-engagement>
 23. Cassarino, J.-P. (2004). Theorising return migration: A conceptual and policy framework. European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, Mediterranean Programme.
 24. Batistella, C. (2018). Return migration: A conceptual and policy framework. Center for Migration Studies. https://cmsny.org/publications/2018smc-smc-return-migration/#_ftn7
 25. International Organization for Migration (IOM). Reintegration after return. *EMM 2.0 Handbook*. <https://emm.iom.int/handbooks/return-and-reintegration-migrants/reintegration-after-return>
 26. Important information and individual advice for people affected by the war in Ukraine. *UFU Platform*. <https://www.ufuplatform.com/uk>
- [Важлива інформація та індивідуальні поради для людей, які постраждали від війни в Україні. *UFU Platform*].

Стаття надійшла до редакції 06.05.2025

Iryna Maidanik, PhD (Sociology), Leading Researcher

Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60

E-mail: Sulamif@online.ua

ORCID: 0000-0003-0422-1364

Scopus ID: 57351561100

CIVIC ENGAGEMENT AS A TOOL FOR THE (RE)INTEGRATION OF FORCED MIGRANTS FROM UKRAINE

The article explores the civic engagement of forced migrants from Ukraine as an important factor in their integration into host societies and after potential return to their homeland. The relevance of the study is driven by the scale of current forced migration from Ukraine caused by the full-scale invasion, which has introduced new challenges for migrants, governmental bodies, and civil society. The purpose of the article is to investigate the involvement of Ukrainian forced migrants in civic activities abroad, to identify their socio-demographic characteristics and return intentions, and to outline the prospects for civil so-

ciety organizations in the reintegration of returnees. The study is based on the analysis of empirical data collected through a sample survey of Ukrainian forced migrants. The survey was conducted online and covered 429 respondents residing in 31 countries. Methods of grouping, comparison, and statistical analysis were used to structure the data. The research findings show that over 60 % of respondents are engaged in some form of civic activity abroad, confirming the significant role of civic initiatives in the adaptation of displaced persons. It was found that factors such as age, presence of children, financial well-being, language proficiency in the host country, and likelihood of return to Ukraine do not significantly influence the level of civic engagement, indicating a high degree of internal motivation among participants. At the same time, differences in levels of civic engagement between Germany and Poland were observed, which may be attributed to the historical presence of the Ukrainian diaspora and local integration conditions.

The article examines the role of civil society organizations in the reintegration of return migrants to Ukraine. In particular, it is shown that the experience of civic engagement abroad can serve as an important resource for the post-war recovery of the country. Civil society organizations have the potential to become key support institutions and mediators between migrants, governmental bodies, and society in both host countries and Ukraine. Future research may focus on developing strategies for the effective use of civic experience acquired abroad in the processes of Ukraine's post-war reconstruction.

Keywords: forced migration, civic activism, integration, reintegration.

Cite: Poliakova, Svitlana & Kohatko, Yurii (2025). Vytraty domohospodarstv Ukrainy: typolohiia ta strukturni vidminnosti [Household Expenditures in Ukraine: Typology and Structural Differences]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (61), 41—59.

УДК 330.567.2

JEL Classification: I32

СВІТЛАНА ПОЛЯКОВА, канд екон. наук, старш. наук. співроб.

Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: polyakova_@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4630-642X

ЮРІЙ КОГАТЬКО, канд. географ. наук, старш. наук. співроб.

Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: kogatko@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3392-9783

ВИТРАТИ ДОМОГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ: ТИПОЛОГІЯ ТА СТРУКТУРНІ ВІДМІННОСТІ

Метою дослідження є вивчення структурних відмінностей у витратах домогосподарств, типологізація домогосподарств за рівнем доходу та соціально-демографічними характеристиками для виявлення різниці у їхніх споживчих можливостях, виокремлення найбільш вразливих до криз та потрясінь, розробки рекомендацій до соціальної політики держави. Обстеження соціально-економічного становища домогосподарств, у проведенні якого автори брали безпосередню участь, дало змогу заповнити інформаційну прогалину, що виникла внаслідок відміни Обстеження умов життя домогосподарств (проводилось Державною службою статистики України з 1999 р.). Отримано базу даних та розраховано показники, що характеризують різні аспекти умов життя домогосподарств. Проаналізовано рівні бідності для різних типів домогосподарств за двома критеріями (абсолютним, за критерієм фактичного прожиткового мінімуму та відносним, 75 % медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат). Результати дослідження свідчать про значні структурні відмінності в споживчих витратах між

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2025. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

бідними та небідними домогосподарствами, а також між домогосподарствами з дітьми та без дітей. Серед сімей з дітьми у найгіршому становищі перебувають багатодітні родини. Виявлено, що в умовах війни домогосподарства змушені знижувати рівень споживання певних товарів та послуг, що спричиняє зниження рівня життя, особливо для найбільш вразливих верств населення. Водночас дослідження показало, що домогосподарства з більш високим рівнем доходу мають більшу гнучкість у витратах, що дає змогу їм краще адаптуватись до кризових умов. Проаналізовано структуру сукупних витрат різних за складом сімей до повномасштабного вторгнення та після. Показано, що порівняно з 2021 роком відчутно зросли витрати на харчування, на охорону здоров'я, придбання предметів домашнього вжитку; меншою мірою зросли витрати на придбання одягу та взуття. Разом з тим відбулось різке зниження частки витрат на особисте підсобне господарство, грошову допомогу родичам, купівлю нерухомості, капітальний ремонт, будівництво житла та інших будівель, купівлю акцій, валюти, вклади до банків тощо.

Розраховано показники середньодушового споживання продуктів харчування для сімей з дітьми та без дітей, для сімей з однією дитиною, двома дітьми, трьома і більше дітьми. Проаналізовано структуру витрат сімей, які потенційно мають вищі ризики бідності та вразливості: сім'ї з дітьми, де є особи з інвалідністю, сім'ї з дітьми, де є пенсіонери та особи з інвалідністю, сім'ї з дітьми, де всі дорослі працездатні, сім'ї з ВПО та ін.

Методологія дослідження включає використання статистичних методів для аналізу даних, отриманих на основі загальнонаціонального вибіркового Обстеження соціально-економічного становища домогосподарств (ОСЕСД), Обстеження умов життя домогосподарств (ОУЖД), результати якого є репрезентативними для всієї сукупності домогосподарств України. Також використано методи аналізу та синтезу, порівняння, системного підходу, групування, структурного аналізу. Результати проведеного дослідження можуть бути корисними для формування рекомендацій щодо соціальної політики та заходів підтримки найбільш уразливих груп населення, а ще для розробки ефективних стратегій допомоги в умовах кризи. Дослідження також надає нові підходи до розуміння соціально-економічних наслідків війни для споживчих можливостей різних типів домогосподарств в Україні.

Ключові слова: сукупні витрати, структура витрат, бідність за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму, бідність за відносним критерієм, вразливі домогосподарства.

Постановка проблеми, актуальність. У сучасних умовах соціально-економічної нестабільності, спричиненої повномасштабною війною, зростає важливість вивчення витрат домогосподарств як одного з ключових індикаторів рівня життя населення. Особливо значущим є аналіз диференціації витрат між бідними та небідними домогосподарствами, адже саме рівень добробуту визначає можливості домогосподарств задовольняти базові та вторинні потреби.

Не менш важливим є врахування демографічних характеристик, зокрема наявності та кількості дітей у складі домогосподарства. Сім'ї з дітьми зазвичай мають вищий рівень фінансового навантаження, а багатодітні домогосподарства можуть перебувати в більш уразливому становищі, особливо за обмежених джерел доходу. Тому дослідження витрат із ура-

хуванням типології за сімейним складом дає змогу більш точно оцінити соціальні ризики та потреби окремих груп населення.

Окремо заслуговує на увагу структура витрат, що відображає пріоритети споживання та рівень доступу до товарів і послуг. Зміна структури витрат часто свідчить про адаптацію до кризових умов або про зміну стандартів життя. Аналіз середньодушових витрат за основними напрямками (харчування, житло, охорона здоров'я, освіта тощо) уможливорює виявити специфіку споживчої поведінки та ступінь соціальної диференціації.

Отже, комплексне дослідження витрат домогосподарств з урахуванням рівня добробуту, типу сім'ї, структури споживання та середньодушових показників є надзвичайно актуальним. Воно забезпечує емпіричну базу для розробки ефективної соціальної політики, адресної допомоги та формування стратегій подолання бідності в умовах довготривалих кризових явищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика витрат домогосподарств, їх структури та взаємозв'язку з рівнем добробуту належить до ключових напрямів досліджень у сфері мікроекономіки та соціальної політики. Із середини ХХ ст. вчені досліджували вплив доходів, споживчих уподобань та соціально-демографічних характеристик на витрати домогосподарств. Значну увагу приділено розподілу ресурсів у сім'ї, індивідуалізації витрат та соціально значущим витратам, зокрема на дітей.

У класичних роботах Енгеля (E. Engel) [1] сформульовано один з перших емпіричних законів споживання — закон Енгеля, згідно з яким частка витрат на харчування зменшується зі зростанням доходу. В подальшому розвиток отримали дослідження моделей споживання та витрат, зокрема моделей постійного доходу (F. Modigliani (Ф. Модільяні)[2], M. Friedman (М. Фрідман) [3]) і моделей життєвого циклу. Важливий внесок у вивчення структури витрат зробили С. Л. Кеткар (S. L. Ketkar) і В. Чо (W. Cho) [4], які досліджували зв'язок між демографічними характеристиками домогосподарств та споживчими витратами.

У європейських країнах поширеними є емпіричні дослідження витрат домогосподарств на основі даних *EU-SILC*. Значна увага приділяється розподілу витрат домогосподарств у країнах Європейського Союзу, зокрема в роботах Я. Новака і О. Кочкової (J. Nowak, O. Kochkova) [5]. Вчені з країн ЄС вивчають не лише витрати, а й їх вплив на бідність та недоспоживання, наприклад роботи Т. Фахей, Б. Нолан, Б. Матре (T. Fahey, B. Nolan, B. Maître) [6].

У вітчизняній практиці питання структури витрат домогосподарств аналізуються у значній кількості праць науковців Інституту демографії та проблем якості життя НАН України, зокрема Е. Лібанової (E. Libanova), Л. Черенько (L. Cherenko), В. Шишкіна (V. Shyshkin), В. Зайця (V. Zaiets), О. Крикун (O. Krykun), А. Реут (A. Reut), Ю. Клименко (Yu. Klymenko) [7, 8, 9]. Зокрема, вивчається динаміка витрат домогосподарств у контексті транс-

формацій соціальної політики, впливу пандемії *Covid-19* та воєнного стану, аналізуються відмінності у витратах між домогосподарствами з дітьми та без дітей, витрати на освіту, охорону здоров'я, соціальні послуги. Також варто відмітити роботи О. Кириленко (O. Kyrylenko), А. Сидорчука (A. Sydorчук), С. Коваль (S. Koval), І. Сидор (I. Sydor) [10], що досліджують аналіз витрат як складову оцінки фінансового стану домогосподарств. Перспективними є дослідження витрат домогосподарств в аспекті планування бюджету родини вченими В. Ясишеною (V. Yasyshena), А. Долюк (A. Dolyuk) і Ю. Яровою (Y. Yarova) [11].

Попри значну кількість досліджень, присвячених аналізу витрат домогосподарств в Україні, слід визнати, що під впливом масштабних суспільних трансформацій, економічних і політичних криз, а також воєнного стану, ситуація змінюється настільки динамічно, що ці дослідження залишаються актуальними постійно. Структура та обсяги витрат домогосподарств істотно залежать від зовнішніх чинників, змінюваних швидко та непередбачувано, що потребує регулярного моніторингу й оновлення даних для адекватного розуміння сучасних тенденцій.

Постановка мети і завдань. Метою дослідження є вивчення структурних відмінностей у витратах домогосподарств, типологізація домогосподарств за рівнем доходу та соціально-демографічними характеристиками для виявлення різниці у їхніх споживчих можливостях, виокремлення найбільш вразливих до криз та потрясінь, розробки рекомендацій до соціальної політики держави. У статті поставлено та послідовно вирішено такі завдання:

- розрахувати рівні бідності різних типів домогосподарств за абсолютним та відносним критеріями;
- проаналізувати структуру витрат домогосподарств України та її зміну в умовах війни;
- оцінити відмінності у витратах різних типів домогосподарств, зокрема з потенційно високими рівнями бідності та вразливості;
- оцінити середньодушові витрати домогосподарств за різними напрямками та виявити тенденції до зменшення або збільшення витрат залежно від типу домогосподарства;
- визначити основні чинники, які впливають на рівень та структуру витрат сімей.

Методологія. Для досягнення мети дослідження та вирішення поставлених завдань застосовано сукупність загальнонаукових і спеціальних економічних методів, які забезпечують комплексний підхід до аналізу витрат домогосподарств. Серед загальнонаукових методів використано аналіз і синтез (для вивчення окремих складових витрат домогосподарств; порівняння (для виявлення відмінностей між витратами домогосподарств з різним рівнем добробуту, наявністю дітей, типом поселення). Серед спе-

ціальних економічних методів дослідження — статистичний аналіз (для обробки масиву даних щодо рівня та структури витрат, розрахунку середньодушових показників, варіацій та коефіцієнтів); групування (для класифікації домогосподарств за рівнем добробуту, складом та іншими характеристиками); структурний аналіз (для дослідження частки окремих напрямів витрат у загальному споживчому бюджеті); індексний метод (для оцінки динаміки витрат у часовому розрізі).

Інформаційною базою дослідження слугували Обстеження умов життя домогосподарств (ОУЖД), що проводилось Державною службою статистики України до 2021 року, та вибіркове Обстеження соціально-економічного стану домогосподарств України (ОСЕСД), проведене у грудні 2023 р. — лютому 2024 р. за технічної підтримки ЮНІСЕФ під координацією робочої групи, створеної Міністерством соціальної політики України.

Виклад основного матеріалу. Можливості домогосподарства забезпечувати свої потреби напряму залежать від рівня добробуту. Безперечно, є низка інших чинників, які впливають на рівень витрат, проте матеріальний добробут є вирішальним. Логічно, що бідні домогосподарства не можуть дозволити собі мати такі ж витрати, як і небідні, оскільки покривати їх не матимуть змоги. За даними ОСЕСД, у середньому по країні у четвертому кварталі 2023 р. бідними за критерієм фактичного прожиткового мінімуму (ФПМ) були 27,9 % домогосподарств, а за відносним критерієм 75 % медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат — 33,7 %.

Рівень бідності серед сімей з дітьми за обома критеріями перевищує показники по домогосподарствах без дітей. Так, витрати, менші від ФПМ має 31,4 % сімей з дітьми та 25,2 % — без дітей. Серед сімей з дітьми у найгіршому становищі перебувають багатодітні родини: тут рівень бідності сягає 57 %. У сім'ях з двома дітьми бідними є 36,6 %, а з однією дитиною — кожна четверта родина. Щодо пенсіонерських домогосподарств, то до бідних належить 38,4 % (рис. 1).

Якщо за критерій бідності взяти відносний (75 % медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат), то рівень бідності по домогосподарствах з дітьми перевищував показник сімей без дітей на 6,8 в.п. Закономірності щодо різниці у показниках серед різних типів домогосподарств з дітьми фактично такі ж, як і за застосування як критерію бідності ФПМ, лише значення показників є вищими за всіма типами домогосподарств (рис. 2).

Серед домогосподарств, що складаються виключно з осіб пенсійного віку, 38,4 % є бідними за критерієм ФПМ, що на 10,5 в.п. перевищує середній рівень бідності по країні за цим критерієм. За відносним критерієм до бідних належить майже кожне друге пенсіонерське домогосподарство (47,8 %), водночас у середньому по країні бідних домогосподарств третина.

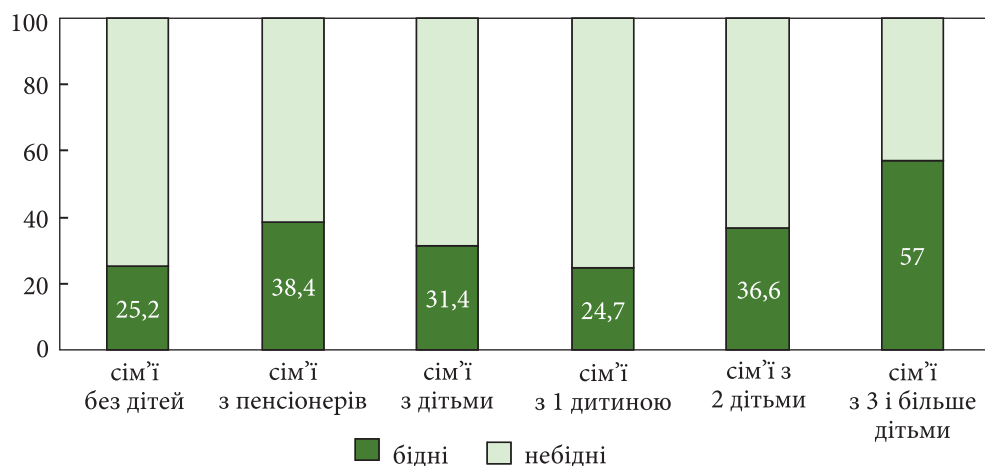

Рис. 1. Оцінки рівня бідності залежно від типу домогосподарств (за критерієм ФПМ), %, 2023 рік

Джерело: розраховано авторами за даними ОЕСД.

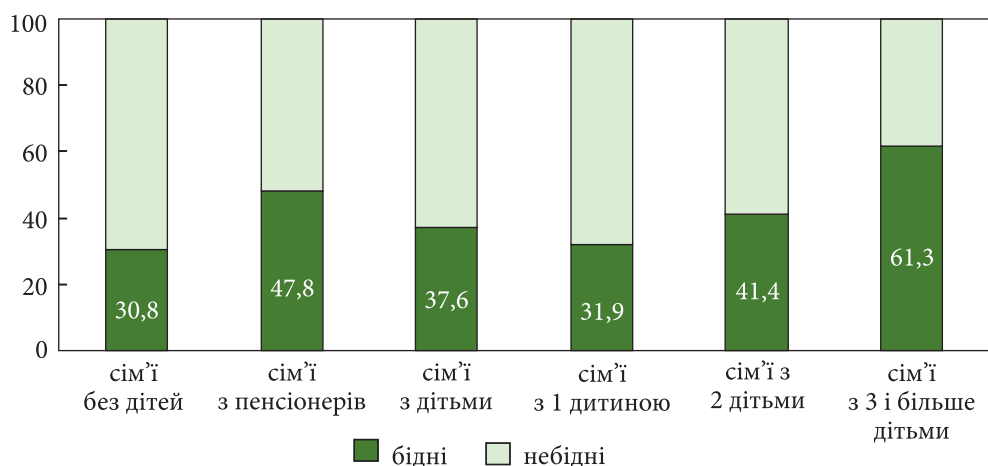

Рис. 2. Рівень бідності різних типів домогосподарств (за відносним критерієм 75 % медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат), %, 2023 рік

Джерело: розраховано авторами за даними ОЕСД.

Добробут домогосподарства має вирішальний вплив на рівень витрат. Так, середньодушові сукупні витрати бідних за критерієм ФПМ у чотири рази є нижчими від витрат небідних (3426 грн проти 14 093 грн), а витрати на харчування — у п'ять разів (1440 грн проти 7371 грн). Різниця у витратах бідних і небідних за відносним критерієм (75 % медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат) є майже такою ж (рис. 3).

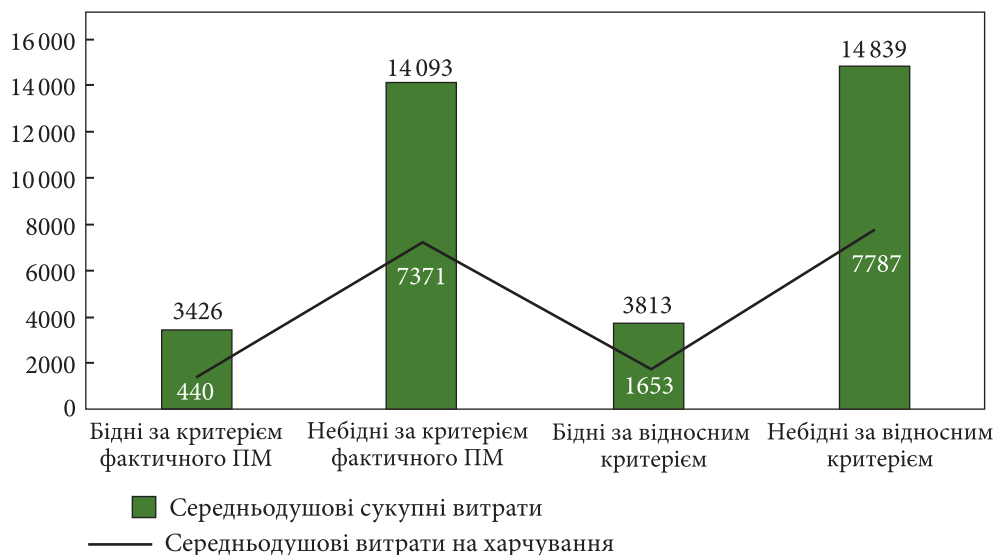

Рис. 3. Середньодушові витрати бідних та небідних домогосподарств, 2023 рік
Джерело: розраховано авторами за даними ОСЕСД.

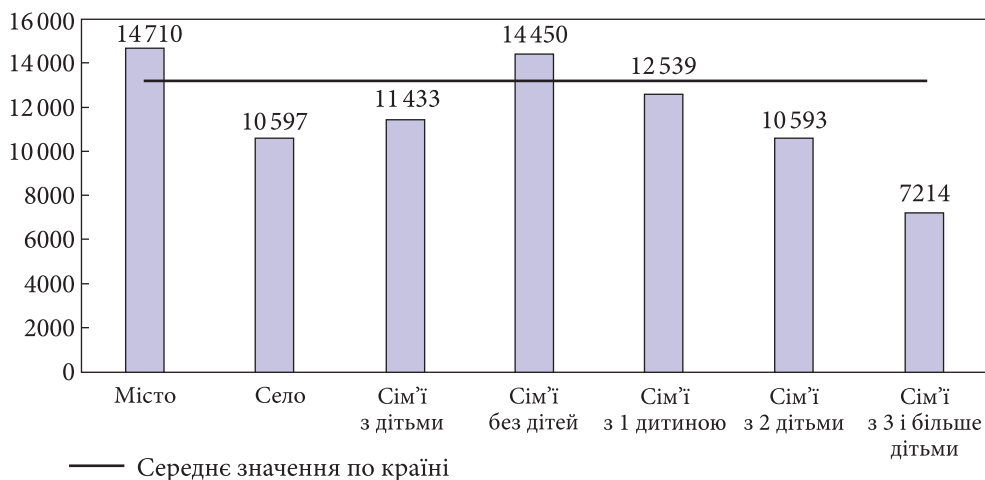

Рис. 4. Сукупні еквівалентні витрати домогосподарств, грн, 2023 рік
Джерело: розраховано авторами за даними ОСЕСД.

Сукупні еквівалентні витрати домогосподарств у середньому по країні становили 13 168 грн/особу на місяць. Домогосподарства містян витрачали у середньому на 4113 грн більше ніж сільські. Сім'ї з дітьми традиційно поступались сім'ям без дітей: їх витрати були в 1,3 раза нижчими та становили 11 433 грн проти 14 450 грн (рис. 4).

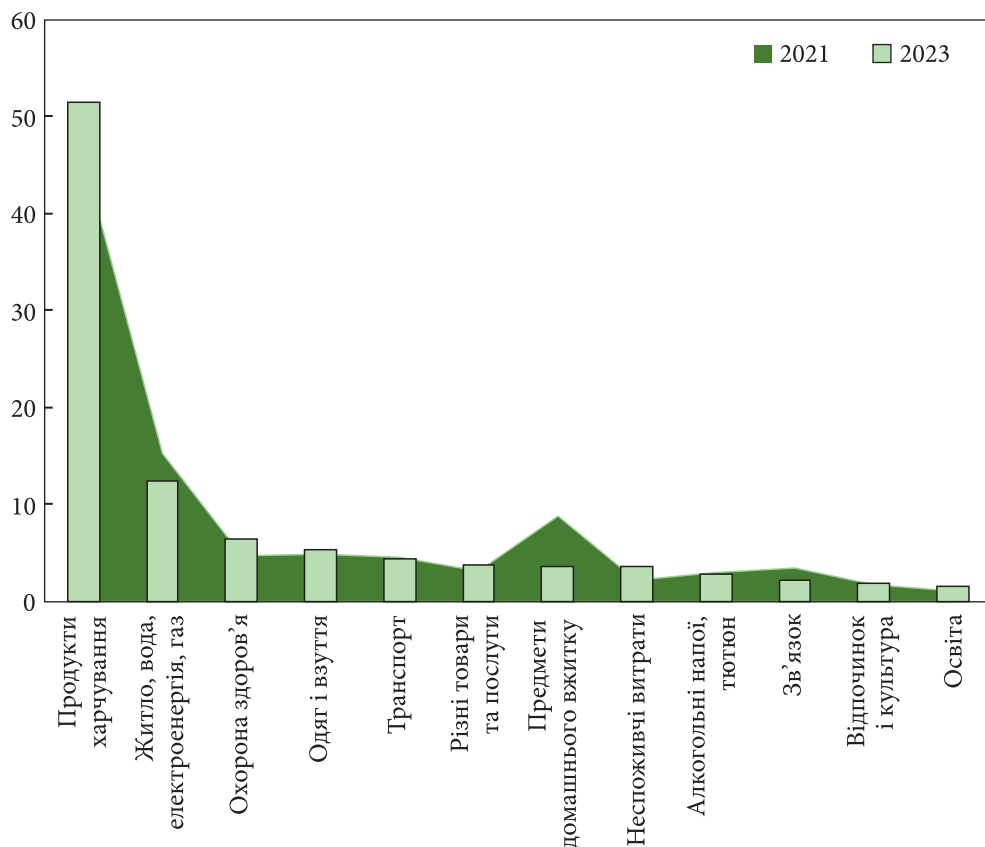

Рис. 5. Структура сукупних витрат домогосподарств у 2021 та 2023 рр.
Джерело: розраховано авторами за даними ОУЖД (2021 р.) та ОЕСД (2023 р.).

Усередині домогосподарств із дітьми теж існує істотна диференціація: так, у сім'ях з однією дитиною витрачали 12 539 грн на особу в місяць, з двома дітьми — 10 593 грн, а в багатодітних — лише 7214 грн, що майже вдвічі менше від середнього по країні значення.

Щодо структури сукупних витрат, то в 2023 р. середньому по країні найбільшу частку, як і в попередні роки, становили витрати на харчування (51,4 %). Наступними за вагомістю є витрати на оренду житла, оплату води, електроенергії, газу, інших видів палива (12,3 %). На медицину домогосподарства витратили 6,4 %, придбання одягу і взуття — 5,3 %, транспорт — 4,4 %, на решту статей витрати коливались в межах 3,7 — 1,2 %.

Порівняно з 2021 р. відчутно зросли витрати на харчування: з 45,9 % до 51,4 %, на охорону здоров'я (з 4,7 % до 6,4 %), придбання предметів домашнього вжитку (з 2,2 % до 3,5 %); меншою мірою зросли витрати на придбання одягу та взуття (з 4,8 % до 5,3 %). Разом з тим відбулось різке зниження частки неспоживчих витрат — в 2,4 раза, або з 8,7 % до 3,6 % (рис. 5).

Такі структурні зміни загалом свідчать про погіршення матеріального становища домогосподарств: зростання частки витрат на харчування є класичним маркером, що відображає негативні зміни в добробуті домогосподарств. Такий висновок підтверджується і різким зниженням частки неспоживчих витрат, до яких входять витрати на особисте підсобне господарство, грошова допомога родичам, іншим особам, купівля нерухомості, капітальний ремонт, будівництво житла та інших будівель, купівля акцій, валюти, вклади до банків тощо.

Якщо порівнювати різні типи домогосподарств, то існують певні закономірності щодо структури витрат. Так, наприклад, домогосподарства без дітей більшу частку витрачають на оплату житла, електроенергії, води, газу, інших видів палива, оскільки, як правило, проживають у більших помешканнях. Особливо це стосується пенсіонерських домогосподарств: якщо брати витрати на опалення їх помешкань у зимовий період, то вони є вищими через більшу площу житла. Інша справа, що пенсіонерські домогосподарства переважно мають субсидії та пільги на житлово-комунальні послуги, проте в загальній сумі ці витрати є вищими ніж по сім'ях із дітьми. А якщо мова йде про сім'ї без дітей, де дорослі працездатного віку, то вони можуть дозволити собі оплачувати більше за площею помешкання і без пільг та субсидій.

Стосовно витрат на придбання одягу та взуття, логічно, що найбільше таких товарів потребують багатодітні родини, відповідно і частка цих витрат у структурі сукупних витрат є найвищою: 7,23 % проти 6,21 % по сім'ях із двома дітьми, 5,71 % — з однією дитиною та 4,92 % — по сім'ях без дітей.

Багатодітні сім'ї також вимушені економити на таких статтях як відпочинок і культура (0,8 % у структурі сукупних витрат проти 1,8 % у середньому по країні); ресторани та готелі (0,32 % проти 1,21 %); транспорт (3,24 % проти 4,41 %). Натомість на харчування багатодітним родинам доводиться виділяти 55,44 %, а в середньому по країні показник становить 51,42 %.

Щодо інших типів сімей, які мають підвищені ризики бідності та вразливості, то найбільшу частку спрямовують на харчування в сім'ях із дітьми, де тільки одна доросла особа — майже 58 %. Сім'ї з дітьми, де немає дорослих з вищою освітою, витрачають на харчування 56,5 %, де всі дорослі пенсіонери або особи з інвалідністю — 53 %. Пенсіонерські домогосподарства спрямовують на харчування 54 % від сукупних витрат. Рівень витрат на харчування в сім'ях, у складі яких є внутрішньо переміщені особи, є нижчим на 4 в.п. середнього по країні (рис. 6).

Різницю в можливостях щодо забезпечення потреб домогосподарств показують витрати в грошовому еквіваленті. Так, якщо у містах сім'я витрачає на харчування 6328 грн у середньому на особу, то в сільській місцевості — 4703 грн. У сім'ях з дітьми середньодушові витрати на хар-

Рис. 6. Частка витрат на харчування окремих типів домогосподарств у 2023 році, %
Джерело: розраховано авторами за даними ОЕСД.

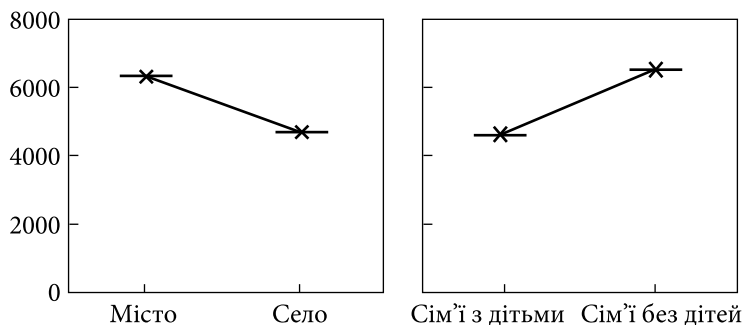

Рис. 7. Середньодушові витрати на харчування, грн/особу на місяць, 2023 р.
Джерело: розраховано авторами за даними ОЕСД.

чування в 1,4 раза є нижчими ніж у сім'ях без дітей і складають 4601 грн проти 6545 грн (рис. 7).

По всіх основних групах спожитих продуктів харчування сім'ї з дітьми «не дотягують» до сімей без дітей: з року в рік по домогосподарствах з дітьми спостерігається недоспоживання таких важливих для дитячого ор-

ганізму продуктів, як-от молоко, м'ясо, риба, овочі та фрукти, а отже, формуються додаткові ризики для здоров'я дітей. Так, м'яса та м'ясопродуктів споживається менше на 0,6 кг на особу, риби та рибопродуктів — на 0,3, молока та молочних продуктів — на 0,6, овочів — на 0,7, фруктів та ягід — на 0,4 кг. Навіть картоплі споживається менше на 1,1 кг (табл. 1).

Крім типу домогосподарства, істотний вплив на кількісні показники споживання продуктів має рівень добробуту. Так, наприклад, домогосподарства, чиї витрати є нижчими від ФПМ (тобто є бідними за критерієм ФПМ), споживають у 1,8 раза менше м'яса та риби, ніж небідні, в 1,3 менше

Таблиця 1. Середньодушове споживання окремих груп продуктів залежно від типу домогосподарства у 2023 році, кг/особу на місяць

Група продуктів харчування	Середнє по країні	Домогосподарства без дітей	Домогосподарства з дітьми загалом	Домогосподарства з однією дитиною	Домогосподарства з двома дітьми	Домогосподарства з трьома та більше дітьми
М'ясо та м'ясопродукти	2,0	2,3	1,7	1,8	1,6	1,4
Риба та рибні продукти	0,9	1,0	0,7	0,8	0,6	0,5
Молоко та молочні продукти	2,5	2,7	2,1	2,2	2,1	1,9
Овочі (крім картоплі)	2,6	2,9	2,2	2,3	2,0	1,9
Картопля	4,4	4,9	3,8	3,9	3,6	3,4
Фрукти та ягоди	2,2	2,4	2,0	2,1	1,8	1,5

Джерело: розраховано авторами за даними ОЕСД.

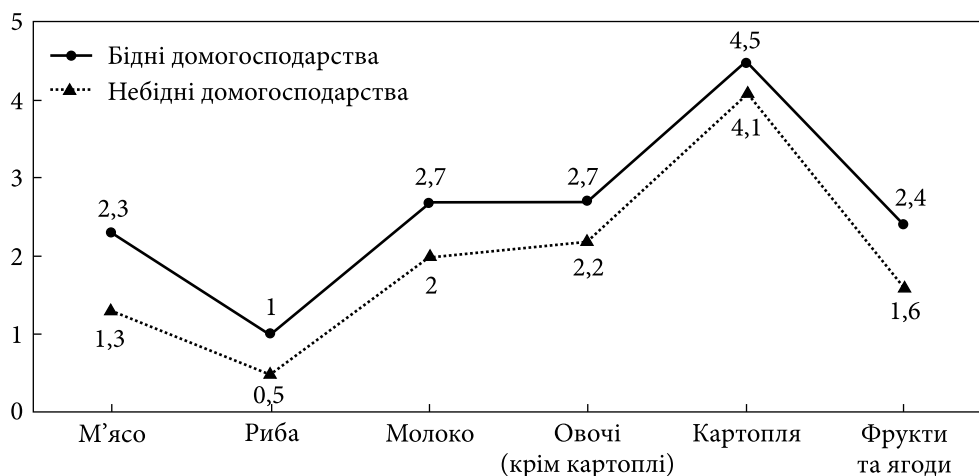

Рис. 8. Споживання окремих груп продуктів харчування бідних та небідних (за критерієм ФПМ) домогосподарств, кг/особу на місяць, 2023 р.

Джерело: розраховано авторами за даними ОЕСД.

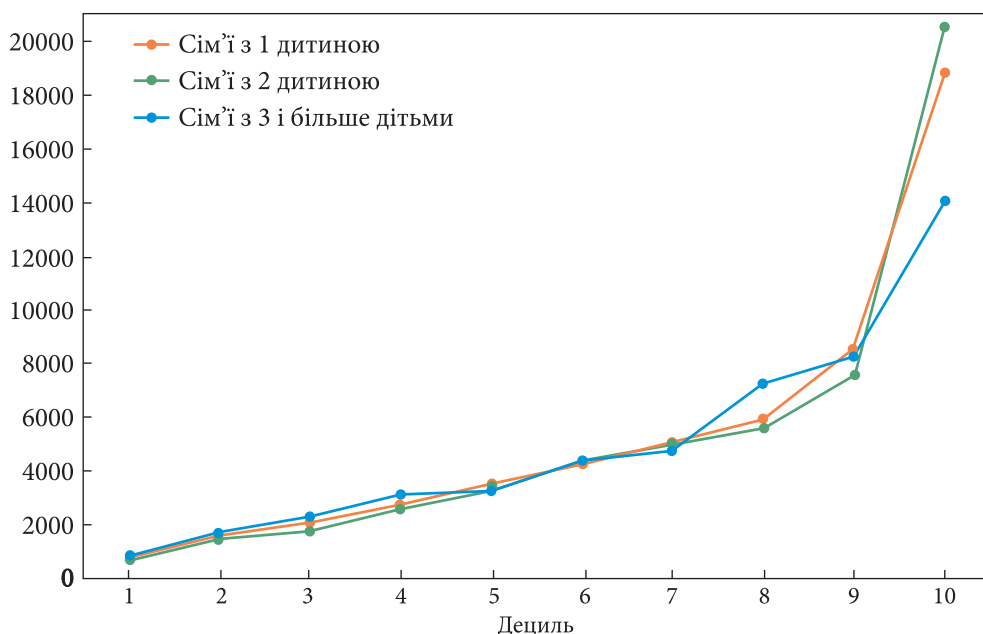

Рис. 9. Середньодушові витрати на харчування сімей з дітьми, в розрізі децильних груп, грн/особу на місяць, 2023 р.

Джерело: розраховано авторами за даними ОЕСД.

молочних продуктів, у 1,2 раза — овочів, у півтора раза — фруктів. Якщо серед небідних сімей середньодушове споживання м'яса та м'ясопродуктів становить 2,3 кг на місяць, то серед бідних — 1,3; риби та рибних продуктів — майже 1 кг та 0,5 кг відповідно (рис. 8).

Збалансоване харчування є одним із базових чинників здорового та гармонійного розвитку дитини, профілактики захворювань, адаптації до навколишнього природного середовища. Не менш важливим є забезпечення різноманітності харчового раціону задля надходження в необхідній кількості вітамінів (А, Д, Е, К, С, В1, В2, РР, В6, В12, фолату, біотину, пантотенової кислоти) та мінералів: кальцію, фосфору, магнію, заліза, цинку, йоду, селену, фтору, міді.

Хоча сім'ї з дітьми потребують більшого різноманіття в раціоні, реальні можливості його забезпечити є обмеженими, особливо коли мова йде про багатодітні родини. Так, якщо порівняти середньодушові витрати на харчування по децильних групах, різниця є разючою: у першому децилі вони не дотягують навіть до 1000 грн, причому незалежно від кількості дітей в сім'ї, а в десятому становлять від 14000 до 2000 грн залежно від числа дітей (рис. 9).

Слід зазначити, що останній, десятий дециль помітно «відривається» від дев'ятого: якщо з першого по дев'ятий зростання витрат було більш-менш рівномірним, то від 9 до 10 відбулось істотне збільшення.

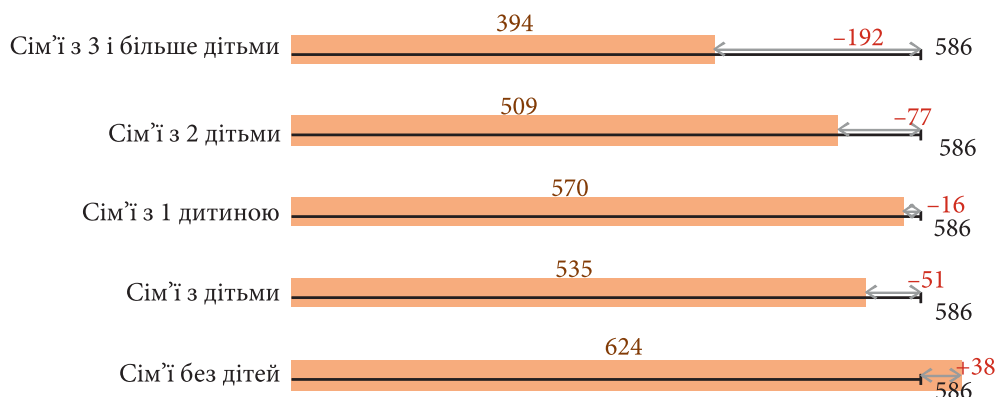

Рис. 10. Середньодушові витрати на придбання одягу та взуття, за типами домогосподарств, грн/особу на місяць, 2023 р.

Джерело: розраховано авторами за даними ОЕСД.

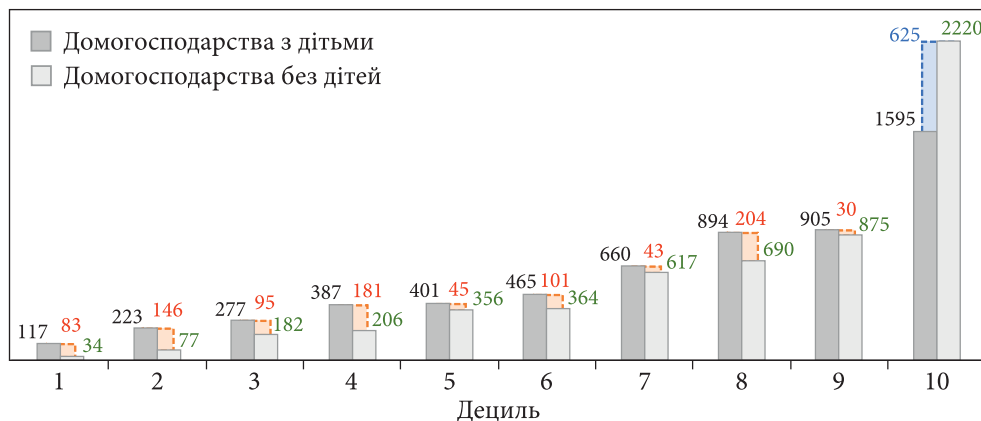

Рис. 11. Середньодушові витрати на придбання одягу та взуття, за типами домогосподарств та децильними групами, грн/особу на місяць, 2023 р.

Джерело: розраховано авторами за даними ОЕСД.

Хоча в структурі сукупних витрат частка витрат на придбання одягу та взуття є найвищою у багатодітних родин, у грошовому еквіваленті середньодушові витрати сімей з трьома та більше дітьми на третину є нижчими від середніх по країні та майже вдвічі нижчими ніж по сім'ях без дітей. Так, якщо сім'ї без дітей витрачають 624 грн на особу на місяць, то багатодітні — 394 грн (рис. 10). Сім'ї, де виховується одна дитина, в середньому витрачають 570 грн на особу, де є двоє дітей — 509 грн. Якщо ще врахувати, що потреби у багатодітних сімей є більшими, можна припустити, що якість речей, які купують багатодітні, є набагато гіршою.

Оцінка витрат домогосподарств на придбання одягу та взуття в розрізі децильних груп показала, що різниця між домогосподарствами з дітьми та

Таблиця 2. Середньодушові витрати за окремими напрямками, грн/особу на місяць (серед сімей, які повідомили про такий вид витрат), 2023 р.

Напрямок витрат	Середнє по країні	Домогосподарства без дітей	Домогосподарства з дітьми загалом	Домогосподарства з однією дитиною	Домогосподарства з двома дітьми	Домогосподарства з трьома та більше дітьми
Освіта	653	1200	564	611	580	281
Медицина	923	1190	601	665	519	444
Відпочинок та культура	589	752	429	483	380	154

Джерело: розраховано авторами за даними ОЕСД.

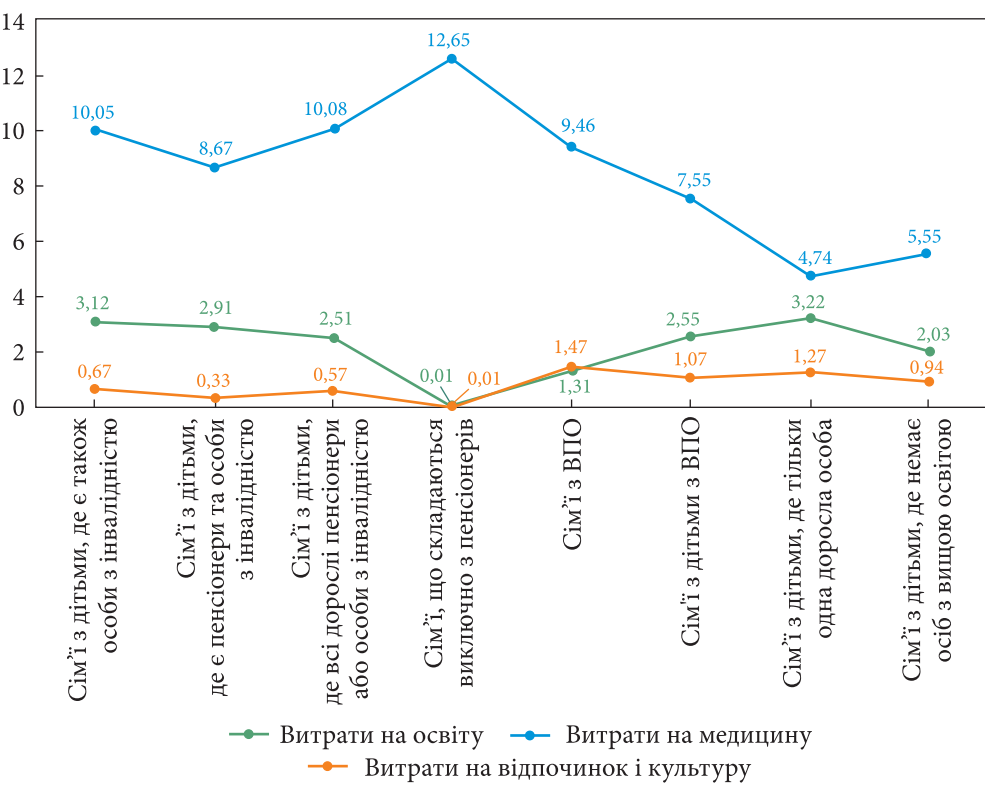

Рис. 12. Частка витрат на окремі статті різних типів сімей, %, 2023 р.
Джерело: розраховано авторами за даними ОЕСД.

без дітей формується виключно за рахунок 10 найбагатшого децилю: якщо сім'ї з дітьми в цьому децилі витрачають 1595 грн на особу, то без дітей — 2220 грн. По інших дев'яти децилях витрати є вищими в сім'ях із дітьми (рис. 11).

Домогосподарства з дітьми вдвічі менше витрачають на освіту, ніж домогосподарства без дітей: 564 грн на особу проти 1200 грн; на медицину різниця у витратах майже така ж: 601 грн проти 1190 грн. На відпочинок та культуру сім'ї з дітьми витрачають 429 грн, а без дітей — 752 грн (табл. 2).

Якщо різниця між витратами сімей з однією дитиною та двома дітьми є не такою помітною, то багатодітні негативно вирізняються із загальної сукупності. Так, на освіту домогосподарства з однією дитиною витрачають 611 грн, з двома дітьми — 580 грн, а з трьома та більше — 281 грн; на відпочинок та культуру — 483 грн, 380 та 154 грн відповідно. Навіть на таку життєво важливу сферу як медицина, багатодітним сім'ям «не вистачає» до середнього показника по країні 479 грн.

Серед інших типів сімей, які потенційно мають вищі ризики бідності та вразливості, виділяються пенсіонерські, де витрати на медицину в структурі сукупних витрат є найвищими — 12,7 % (що вдвічі більше ніж у середньому по країні), а витрати на відпочинок і культуру — найнижчими (0,01 %) (рис. 12).

У грошовому еквіваленті пенсіонери витрачають на медицину в 1,6 раза більше ніж у середньому по країні (1166 грн проти 709 грн). Також високі витрати на медицину в сім'ях, до складу яких входять, крім пенсіонерів, особи з інвалідністю: логічно, що вони мають більшу потребу в медичних послугах. Значно вища частка витрат на медицину у сімей з ВПО: 9,5 % проти 6,4 % у середньому по країні.

Щодо витрат на відпочинок і культуру, то в усіх домогосподарствах із підвищеними ризиками бідності та вразливості частка таких витрат не дотягує до середньої в країні (1,8 %). Так, наприклад, у пенсіонерських сімей ці витрати зведені практично до 0 (0,01 % від сукупних витрат домогосподарства), у сім'ях з дітьми, де є пенсіонери та особи з інвалідністю, на відпочинок і культуру витрачають лише 0,3 %, де всі дорослі пенсіонери або особи з інвалідністю — 0,6 %, де немає жодної дорослої особи з вищою освітою — близько 1 %.

Висновки. Дослідження соціально-економічного становища домогосподарств дало змогу заповнити інформаційну прогалину, яка виникла через призупинення у 2022 р. обстеження умов життя домогосподарств, що проводилось Державною службою статистики України з 1999 р. Отримано базу даних та розраховано показники, що характеризують різні аспекти умов життя домогосподарств. Результати проведеного дослідження уможливили сформулювати низку висновків.

На рівень витрат домогосподарств впливає кілька чинників, найважливішими з яких є рівень матеріального добробуту, наявність та кількість дітей, наявність непрацездатних осіб (пенсіонерів та осіб з інвалідністю), місцевість проживання. Традиційно за всіма статтями витрат домогосподарства з дітьми мають гірший рівень життя порівняно із домогосподар-

ствами без дітей, хоча мають більшу потребу як у збалансованому харчуванні, що є запорукою здорового та гармонійного розвитку дитини, так і в придбанні різних товарів та послуг. У 2023 р. зберігся основний профіль української бідності — ризик збідніти зростає з появою кожної наступної дитини, а у найбільш скрутному становищі, як і в попередні періоди, перебували багатодітні сім'ї.

У середньому по країні у другий рік повномасштабної війни в структурі сукупних витрат домогосподарств найбільшу частку традиційно становили витрати на харчування (51,4 %). Наступними за вагомістю стали витрати на оренду житла, оплату води, електроенергії, газу, інших видів палива (12,3 %). На медицину домогосподарства витратили 6,4 %, придбання одягу і взуття — 5,3 %, транспорт — 4,4 %, на решту статей витрати коливались в межах 3,7 — 1,2 %.

Порівняно з 2021 р. відчутно зросли частки витрат на харчування: з 45,9 % до 51,4 %, на охорону здоров'я (з 4,7 % до 6,4 %), придбання предметів домашнього вжитку (з 2,2 % до 3,5 %); меншою мірою зросли витрати на придбання одягу та взуття (з 4,8 % до 5,3 %). Відбулось різке зниження частки неспоживчих витрат — у 2,4 раза, або з 8,7 % до 3,6 %. Такі зміни на загал свідчать про погіршення матеріального добробуту населення та звуження можливостей до задоволення потреб вищого за базовий рівня.

Традиційно по всіх основних групах спожитих продуктів харчування сім'ї з дітьми «не дотягують» до сімей без дітей: з року в рік по домогосподарствах з дітьми спостерігається недоспоживання таких важливих для дитячого організму продуктів, як-от молоко, м'ясо, риба, овочі та фрукти.

Подальше вивчення рівня та структури витрат різних типів домогосподарств України є важливим з кількох причин. Оцінка рівня життя населення через показники бідності, доходів та витрат дає змогу визначити, які групи населення вже перебувають у стані бідності, які мають високі ризики стати бідними найближчим часом, як змінюється ситуація у динаміці. Дані про доходи, витрати, склад і типи домогосподарств уможливають для органів влади планування соціальної підтримки, субсидій, податкової політики. Розуміння особливостей різних типів домогосподарств зможе ефективніше спрямовувати ресурси на найбільш уразливі контингенти.

Так, у результаті проведеного дослідження виявлено, що найвразливішими з точки зору бідності та забезпечення достатнього рівня життя в період криз та різного роду потрясінь є сім'ї з дітьми, де тільки одна доросла особа, або немає дорослих осіб з вищою освітою, також сім'ї, де всі дорослі пенсіонери або особи з інвалідністю, сім'ї з дітьми та ВПО. Відповідно соціальна політика держави має бути максимально спрямована на ці категорії сімей.

Для сімей з дітьми важливо створити умови для рівного доступу передусім до якісних освітніх та медичних послуг. За період карантину під час пандемії коронавірусу та під час повномасштабної війни освіта перейшла

для багатьох дітей в онлайн-формат, що стало однією з ключових причин погіршення її якості. Відповідно батьки намагаються заповнити прогалини у знаннях за допомогою репетиторів, послуги яких є доволі високовартісними. Розробка та запровадження відкритих освітніх онлайн-платформ дала б змогу дітям самостійно підвищувати рівень знань та продовжувати навчання за обраними напрямками.

Стосовно сімей, до складу яких входять особи з інвалідністю, то важливим напрямом підтримки гідного рівня життя для них є насамперед створення інклюзивного середовища в громадах, де вони проживають, забезпечення необхідними безкоштовними соціальними послугами, медичною допомогою, створення інклюзивних робочих місць, щоб вони могли відчувати себе повноцінними членами суспільства та підтримувати гідний рівень життя.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Engle, E. (1895). *Die Lebenskosten belgischer Arbeiter-Familien: Früher und jetzt*. Dresden: Heinrich. 124 p.
2. Modigliani, F., & Brumberg, R. (1955). Utility analysis and the consumption function: An interpretation of cross-section data. *Post-Keynesian Economics*, 388—436. London: Allen and Unwin.
3. Friedman, M. (1957). *A theory of the consumption function*. Princeton University Press.
4. Ketkar, S. L., & Cho, W. (1982). Demographic factors and the pattern of household expenditures in the United States. *Atlantic Economic Journal*, 10 (3), 16—27. <https://doi.org/10.1007/bf02300157>
5. Nowak, J., & Kochkova, O. (2011). Income, culture, and household consumption expenditure patterns in the European Union: Convergence or divergence? *Journal of International Consumer Marketing*, 23 (3—4), 260—275. <https://doi.org/10.1080/08961530.2011.578062>
6. Fahey, T., Nolan, B., & Maître, B. (2004). Housing expenditures and income poverty in EU countries. *Journal of Social Policy*, 33 (3), 437—454. <https://doi.org/10.1017/s0047279404007767>
7. Libanova, E. (Ed.). (2019). *Human development in Ukraine: Assessment and forecasting of living standards*. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine https://idss.org.ua/arhiv/monografia_2019.pdf [Лібанова, Е. М. (ред.). (2019). *Людський розвиток в Україні. Оцінка та прогноз рівня життя населення*. Київ: Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України].
8. Cherenko, L., et al. (2021). *Social exclusion, inequality and child poverty*. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. [https://idss.org.ua/arhiv/Монографія_БІДНІСТЬ_ДІТЕЙ%20\(PDF\).pdf](https://idss.org.ua/arhiv/Монографія_БІДНІСТЬ_ДІТЕЙ%20(PDF).pdf) [Черенько, Л. М. та ін. (2021). *Соціальне відторгнення, нерівність та бідність дітей*. Київ: Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України].
9. Libanova, E., et al. (2024). *Poverty and inequality in Ukraine under the influence of COVID-19: Assessment approaches (2nd ed.)*. Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine. https://www.idss.org.ua/arhiv/New_БІДНІСТЬ%20ТА%20НЕРІВНІСТЬ%20В%20УКРАЇНІ%20ПІД%20ВПЛИВОМ%20COVID-19%20ПІДХОДИ%20ДО%20ОЦІНЮВАННЯ-1.pdf

- [Лібанова, Е. та ін. (2024). Бідність та нерівність в Україні під впливом COVID-19: підходи до оцінювання (2-е вид.). Київ: Ін-т демографії та проблем якості життя НАН України].
10. Sydorchuk, A., Kyrylenko, O., Koval, S., & Sydor, I. (2022). Expenditure analysis as a component of household financial condition assessment. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 3 (44), 82—91. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.44.2022.3786> [Сидорчук, А., Кириленко, О., Коваль, С., & Сидор, І. (2022). Аналіз витрат як складова оцінки фінансового стану домогосподарств. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*, 3 (44), 82—91].
 11. Yasyishena, V., Doliuk, A., & Yarova, Y. (2024). Policy of management of the household budget. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 326 (1), 280—288. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-326-44> [Ясишєна, В., Долюк, А., & Ярова, Ю. (2024). Політика управління бюджетом домогосподарств. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*, 326 (1), 280—288].
 12. Lopushnyak, G., Poliakova, S., Kohatko, Y., Ryabokon, I., Fomenko, O., & Mylyanyk, R. (2025). Consumer behaviour of ukrainian households: factors, strategies, changes under the influence of war. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 1 (60), 522—542. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.60.2025.4645>
 13. Kogatko, Y. (2012). Changes in the standard of living of urban and rural populations in 1980—2010. *Economic and Social Geography*, 64, 77—87. http://nbuv.gov.ua/UJRN/esg_2012_64_11 [Когатько, Ю. (2012). Зміни в рівні життя населення села і міста в 1980—2010 роках. *Економічна та соціальна географія*, 64, 77—87].
 14. Reut, A., & Klymenko, Y. (2022). The impact of COVID-19 on the socio-economic situation of Ukraine's population. *Economy and Society*, 41. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-9> [Реут, А., & Клименко, Ю. (2022). Вплив COVID-19 на соціально-економічне становище населення України. *Економіка та суспільство*, 41].
 15. Zaiats, V. (2024). Financial behavior of households in the context of their resilient development. *Demography and Social Economy*, 1 (55), 41—58. <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.041> [Заяць, В. (2024). Фінансова поведінка домогосподарств у контексті їх резильєнтного розвитку. *Демографія та соціальна економіка*, 1 (55), 41—58].
 16. Shishkin, V. S. (2016). Poverty population in Ukraine by housing conditions. *Demography and Social Economy*, 1 (26), 51—64. <https://doi.org/10.15407/dse2016.01.051> [Шишкін, В. С. (2016). Бідність населення України за житловими умовами. *Демографія та соціальна економіка*, 1 (26), 51—64].

Стаття подана до редакції 13.05.2025

Svitlana Poliakova, PhD (Economics), Senior Researcher
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: polyakova_@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4630-642X

Yurii Kohatko, PhD (Geography), Senior Researcher
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: kogatko@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3392-9783

HOUSEHOLD EXPENDITURES IN UKRAINE: TYPOLOGY AND STRUCTURAL DIFFERENCES

The aim of the study is to examine structural differences in household expenditures, to classify households by income level and socio-demographic characteristics in order to identify disparities in their consumption capabilities, to highlight those most vulnerable to crises and shocks, and to develop recommendations for state social policy. The survey on the socio-economic situation of households, in which the authors were directly involved, made it possible to fill the informational gap caused by the discontinuation of the Household Living Conditions Survey, which had been conducted by the State Statistics Service of Ukraine since 1999. A database was created, and indicators were calculated to characterize various aspects of household living conditions. Poverty levels were calculated for various household types using two criteria: the absolute criterion (based on the actual subsistence minimum) and the relative criterion (75% of the median level of total equivalent expenditures). The results of the study reveal significant structural differences in consumption expenditures between poor and non-poor households, as well as between households with children and those without. Among families with children, large families are in the most disadvantaged position. The study found that, under wartime conditions, households are forced to reduce their consumption of certain goods and services, leading to a decline in living standards — especially for the most vulnerable segments of the population. At the same time, the research shows that households with higher income levels have greater flexibility in their spending, allowing them to better adapt to crisis conditions. The structure of total expenditures was analyzed for families with different compositions in the pre-war year of 2021 and during the second year of the war. It was found that compared to 2021, spending on food, healthcare, and household goods has increased significantly, while spending on clothing and footwear has increased to a lesser extent. Conversely, there has been a sharp decline in the share of expenditures on personal subsidiary farming, financial assistance to relatives, real estate purchases, major home repairs, housing construction, the purchase of stocks and foreign currency, and bank deposits. Per capita food consumption indicators were calculated for families with and without children, including families with one child, two children, and three or more children. The expenditure structure of families at higher risk of poverty and vulnerability was also analyzed, including families with children and persons with disabilities, families with children and elderly or disabled members, families with children where all adults are incapable of working, and internally displaced persons families. The research methodology includes the use of statistical methods to analyze data obtained from the Household Living Conditions Survey, which is representative of the entire population of Ukrainian households. Methods of analysis and synthesis, comparison, systems approach, classification, structural analysis, and the index method were also employed.

The findings of this study can be useful for developing recommendations on social policy and support measures for the most vulnerable population groups, as well as for designing effective crisis response strategies. The study also provides new approaches to understanding the socio-economic consequences of war for the consumption capacity of different types of families in Ukraine.

Keywords: expenditures, total expenditures, structure of expenditures, absolute poverty based on expenditures below the actual subsistence minimum, relative poverty criterion, vulnerable households.

Cite: Novikov, Valerii (2025). Pravo na zhytlo vnutrishno peremishchenykh osib [Right to Housing for International Displaced Persons]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (61), 60—78.

УДК 33:1717]:146.78

JEL Classification: I 29, I 19B

ВАЛЕРІЙ НОВІКОВ, д-р екон. наук, проф.

Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: valery.economy@ukr.net

ORCID: 0000-0001-5892-815X

Scopus ID: 57221437748

ПРАВО НА ЖИТЛО ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Забезпеченість населення комфортним житлом — один із найбільш важливих показників якості життя населення. Достатнє житло завжди залишалася для населення України першочерговою проблемою. На міжнародному рівні право на достатнє житло трактується у розширеному контексті. Його критеріями є: гарантованість проживання, наявність послуг, матеріалів, зручностей та інфраструктури, придатність житла для проживання, фізична доступність, місцезнаходження, адекватність з погляду на культуру, доступність. Останній критерій розглядається як вартість житла, що не повинна ставити під сумнів можливість здійснення його мешканцями інших прав людини (конституційних прав людини: на захист здоров'я, сімейне піклування, утримання дітей, охорони дитинства, материнства і батьківства, освіти) або підривати цю можливість. Саме з цих позицій переважно трактується право на житло для внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Зараз 2,5 млн ВПО потребують відновлення своїх прав на зруйноване та пошкоджене житло. Значна роль у реалізації відновлення належить спеціальним науковим дослідженням. На сьогодні залишається ряд ключових питань щодо впровадження середньострокових рішень для забезпечення ВПО житлом, зокрема за відсутності уніфікованої системи оцінки рівня їх інтеграції, які потребують комплексного системного підходу до реалізації державної політики у житловій сфері. Це дасть можливість Україні реформувати житлову політику, гар-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2025. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

монізувати норми законодавства країни із сучасними світовими нормами і стандартами. Завдання статті полягає в тому, щоб на основі аналізу оприлюднених наукових джерел, статистичних даних та законодавчих актів сформувати рекомендації щодо вдосконалення житлової політики відносно ВПО. Науковою новизною є авторське визначення ВПО як особливого шару суспільства, життєдіяльність якого потребує окремого законодавчого регулювання. Вводиться поняття правовідносин у житловій сфері. Запропоновано низку механізмів (фінансово-кредитних, організаційних, програмних), які зроблять житло для ВПО більш доступнішим. Методи дослідження: емпірико-теоретичний (комплексний) метод, що забезпечив об'єктивність та достовірність отриманих результатів.

Ключові слова. внутрішньо переміщені особи, доступність житла, витрати на житло, іпотека, житлове законодавство.

Постановка проблеми й актуальність дослідження. В Україні гостро стоїть необхідність реформування житлової політики, гармонізації норм законодавства країни із сучасними світовими нормами і стандартами, зокрема в житловій сфері. На сьогодні офіційно 657 тис. сімей перебувають на обліку тих, хто потребує поліпшення житлових умов в органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях. Крім цього налічується майже 5 млн ВПО, у половини яких пошкоджені або зруйновані житлоприміщення. Більшість заходів, що вживала держава досі, не відповідають ситуації, що склалась. Пріоритетним напрямом у політиці щодо захисту прав ВПО на найближчий період повинне стати розроблення заходів на державному та місцевому рівні, спрямованих на забезпечення житлом ВПО. Значна роль у забезпеченні користуватися своїми конституційними правами без будь-якої дискримінації за ознакою внутрішнього переміщення належить науці. В цьому полягає актуальність та евристичність публікацій на тему прав ВПО на житло.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До 2004—2005 рр. питання житлового забезпечення населення зосереджувались навколо ефективності фінансових інструментів і організації будівництва житла, а також на якості житлових умов населення України. В. І. Кравченко і К. В. Паливода (V. I. Kravchenko & K. V. Palyvoda) аналізували використання прогресивних форм інвестування у житлове будівництво за принципом поєднання будівельного і банківського бізнесу. В основному свою увагу вони приділили узагальненню досвіду «Київміськбуду» [1].

Питання якості житлового середовища розглянуто у колективній монографії «Житлові умови населення: чинники, сучасний стан і політика регулювання» (Л. М. Черенько (L. M. Cherenko), С. В. Полякова (S. V. Polyakova), В. С. Шишкін (V. S. Shyshkin), В. С. Заяць (V. S. Zaiats), Ю. Л. Когатко (Y. L. Kohatko), О. А. Васильєв (O. A. Vasyliiev), А. Г. Реут (A. G. Reut), Ю. А. Клименко (Y. A. Klymenko), Т. В. Новосільська (T. V. Novosilska)) [2].

Одночасно із згаданими публікаціями почались розробки соціальних питань ВПО. Визначенню завдання на довгострокову перспективу щодо

загального облаштування ВПО присвячені праці О. Ф. Новікової (O. F. Novikova), О. І. Амоші (O. I. Amosha), В. П. Антонюка (V. P. Antoniuk) та ін.[3]. О. Токар-Остапенко (O. Tokar-Ostapenko) звертається до актуальних питань допомоги на проживання переселенців [4]. З часом проблеми ВПО не тільки не зменшуються, а загострюються. З-понад багатьох з них три головні: житло, виплати та фінансова підтримка, робочі місця. Комплекс підходів до цих трьох проблем розглядав О. Гончаренко (O. Honcharenko) [5].

Мета статті. На основі аналізу опублікованих наукових джерел, статистичних даних та законодавчих актів сформувані рекомендації щодо вдосконалення житлової політики відносно ВПО.

Наукова новизна. Презентовано авторський підхід до категоріального визначення ВПО як особливого шару суспільства, життєдіяльність якого потребує окремого законодавчого регулювання. Наголошено на застосуванні поняття правовідносин у житлову сферу. Запропоновано низку механізмів (фінансово-кредитних, організаційних, програмних), що зроблять житло для ВПО більш доступнішим.

Методи дослідження. Використано емпірико-теоретичний (комплексний) метод, що забезпечив об'єктивність та достовірність отриманих результатів й дав змогу глибше вивчити різні аспекти обраної теми.

Викладення основного матеріалу. Відповідно до українських умов зміст житлової проблематики полягає, крім подолання гострої нестачі житла і забезпечення значної частки населення житловою площею, відповідно до нормативних вимог розвинених країн, у необхідності прихистку людей у разі незаконного виселення з житла, і на подоланні змін, що відбулися у секторі орендного житла через військові дії, з метою компенсації втрати житла ВПО та всім, хто зазнав труднощів унаслідок руйнування житлових приміщень.

На час дослідження в Україні набули загрозливого поширення факти незаконного виселення людей з житла. Криміналізація цих дій мала місце протягом тривалого періоду, але посилилася під час проведення воєнних дій. Згідно зі статистичними даними Офісу Генерального прокурора (ОГП) за минулі роки, спостерігається збільшення фактів незаконного порушення недоторканності, зокрема і незаконного виселення з житла.

Сьогодні в Україні складність житлової проблеми посилюється пошкодженням і погіршенням стану будинків, масовим тривалим переміщенням людей та економічним тиском на громади, що робить її надзвичайно гострою з точки зору розроблення програм, політик, адвокації, які загалом спрямовані на підтримку з отриманням населенням житла та платою за нього.

За даними Міжнародної організації міграції¹, на початок січня 2024 р. 3 548 000 осіб вважаються ВПО в Україні, 6 483 500 осіб були переміщеними

¹ Міжнародна організація з міграції (МОМ) почала роботу в Україні у 1996 р. МОМ надає комплексну відповідь на гуманітарні потреби мігрантів, ВПО, людей, що повер-

за кордон, 4 734 000 людей повернулися до свого звичного місця проживання в Україні після того, як були змушені покинути його щонайменше на два тижні після лютого 2022 р. Мобільність населення спричинена незадовільністю умов проживання, вартістю оренди та пов'язаних із житлом стратегіями подолання труднощів. За оцінками Міністерства розвитку громад і територій, на початку червня 2022 р. щонайменше 116 тисяч житлових будинків, де мешкали 3,5 млн людей, були пошкоджені або зруйновані. Зараз приблизно 3 млн українців живуть у пошкоджених будинках [6].

За даними Київської школи економіки, пошкоджено або зруйновано близько 44 млн м² житла — вони оцінюють збитки у 39,3 млрд дол. Враховуючи ситуацію за останній час, масштаби втрат нині можуть бути значно більшими. З огляду на це важко точно підрахувати кількість людей, які отримали прихисток з початку війни. Проте ключовим питанням може бути захист людей, що залишили житло і стали внутрішніми або зовнішніми мігрантами.

Переміщення населення як усередині країни, так і за її межі призвела до економічної напруги в домогосподарствах, пов'язаних зі зменшенням місячного доходу сімей та зростання рівня безробіття, ускладненням проблем, з якими стикаються найуразливіші групи населення, зокрема ВПО.

У табл. 1 наведено дані, які свідчать, що загалом рівень доходів населення без витрат на житло становить відносно 43,7 % середньомісячної заробітної плати. В малих містах і селищах міського типу — 26,9, у передмістях великих міст та у великих містах — відповідно 38,7 і 70,7 %.

З огляду на низькі доходи і дефіцит джерел їх поповнення спостерігається неспроможність населення в умовах високих витрат на житло підтримувати гідний рівень життя, що не тільки протирічить формальним нормам і принципу доступності житла, за чим намагається слідкувати

Таблиця 1. Рівень доходів переміщених осіб за регіональним статусом, крім витрат на житло

Показники	Доходи без житлових витрат, грн	Відносно середньомісячної заробітної плати по країні, %
На національному рівні	6500	43,7
У малих містах і селищах міського типу	4000	26,9
У передмістях великих міст	5759	38,7
У великих містах	10 500	70,7

Джерело: [7, с. 4—10].

нулися, та місцевих громад шляхом безпосередньої гуманітарної допомоги та проєктів у сфері розвитку. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/pro-mom>

держава, але це становить загрозу соціально-економічному розвитку країни і викликає негативне ставлення до застосовуваних урядових заходів.

Більшість ВПО (зокрема 59 %, що орендують житло) не мають постійної зарплати як основного джерела доходу і часом залишаються безробітними. Затяжна економічна скрута змушує дедалі більшу частку ВПО застосовувати такі стратегії подолання труднощів, які пов'язані з затримкою орендної плати та переїзду у житло з гіршими умовами [7, с. 1—10].

Проведений аналіз виявив також низку ознак поступового і послідовного переміщення ВПО у стан, який характеризується постійним або хронічним дефіцитом ресурсів, можливостей вибору шляхів, безпеки для того, аби мати достатній рівень життя, гарантоване право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі втрати працездатності або безробіття з незалежних від них обставин.

В умовах обмеження прав ВПО на отримання грошової допомоги 27 % із них віддають перевагу влаштуванню на некваліфіковану або низькооплачувану роботу; 16 % відправленню членів сім'ї до друзів та родичів або до пунктів розповсюдження продовольчих продуктів, як-то благодійних їдалень або продовольчих банків. Більше того, 12 % продають побутові предмети та домашнє майно, щоб задовольнити базові потреби; 11 % використовують дедалі мізерніші джерела доходу або вдаються до нелегального заробітку [7, с. 7—10].

Аналіз житлової ситуації в Україні показує, що крім ВПО, які є найбільш уразливою групою населення — орендарів житла, під цю характеристику підпадають й вразливі групи непереміщених осіб та осіб, які повернулися. Серед непереміщених орендарів у домогосподарствах із низьким рівнем доходу 50 % повідомили, що витрачають на житло понад 70 % доходу свого домогосподарства, а 80 % респондентів — понад 50 %. Це можна порівняти лише відповідно з 10 % і 23 % непереміщених орендарів із вищим доходом. В абсолютному вимірі чисельність непереміщених осіб — орендарів житла та осіб, які повернулися, значно менші за таку ж категорію чисельності ВПО. У табл. 2 наведені дані про чисельність осіб ВПО та непереміщених осіб і осіб, що повернулися, котрі витрачають на житло 50 % та 70 % свого доходу. Дані таблиці свідчать, що серед непереміщених орендарів і орендарів з-поміж осіб, що повернулися, і які постраждали

Таблиця 2. Витрати на житло осіб за статусом переміщення

Кількість осіб, які витрачають на житло:	Непереміщені особи	Особи, що повернулися	ВПО
50 % доходу	564 000	165 000	1 105 000
70 % доходу	350 000	89 000	686 000

Джерело: [7, с. 7—10].

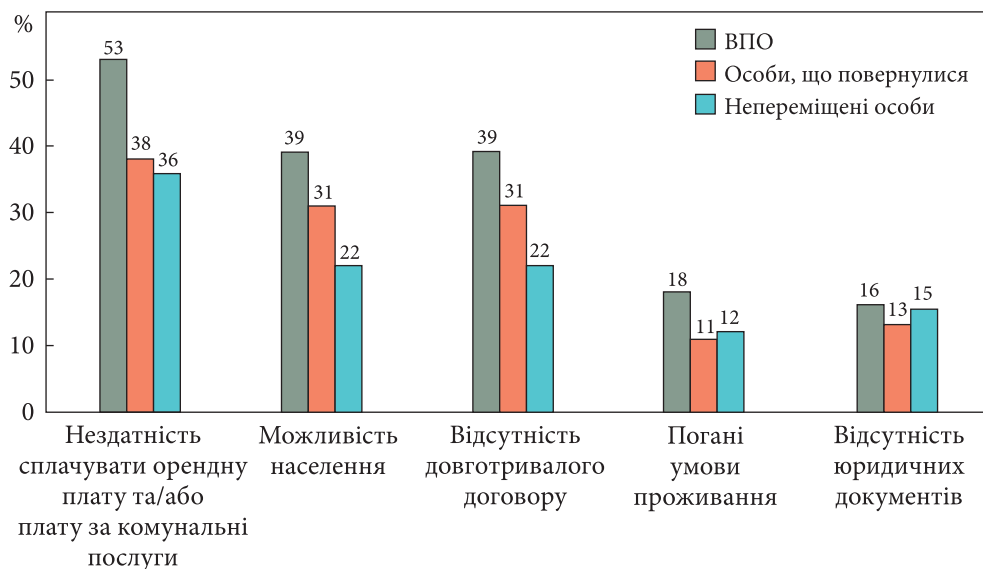

Рис. 1. Частка осіб, які винаймають житло та фактори, що обмежують їхню здатність залишатися в поточному житлі

Джерело: [7, с. 8—10].

найменше, є певна частина економічно вразливого населення, яке загалом дорівнює 1 168 000 осіб. Серед ВПО чисельність вразливих осіб складає 1 790 000. Така інформація свідчить про необхідність інклюзивних програм допомоги.

Значна частина доходів на оплату житла та комунальних послуг є тяжким фінансовим тягарем для домогосподарств і фактором, що провокує небезпечну ситуацію і страх виселення з житла. Крім труднощів з оплатою оренди і комунальних послуг на можливість залишитися в поточному житті впливають відсутність юридичних документів на житло та довгострокового договору на оренду. Серед ВПО 16 % не мають юридичних документів і 29 % довгострокових договорів, що послаблює їх гарантії щодо недопущення примусового виселення. Серед контингенту, що повернувся, таких осіб налічується 13 % та 24 %; серед непереміщеного контингенту — 5 % та 20 %. Загалом комплекс факторів, що негативно впливають на стабільність житлових умов і безпеку виселення у розрізі переміщеного контингенту, представлено на рис. 1.

На підставі наведених даних видно, що серед ВПО 39 % підпадають під умови позбавлення орендованого житла, серед осіб, що повернулися — 31 % та 22 % серед непереміщених осіб.

Для кола людей, які опинились у складних обставинах воєнного стану, існує не тільки загроза, але й факти виселення. Процедура виселення юридично складна і має розгалужене структурування.

За способом дії визначаються підстави та етапи виселення; соціальна структура характеризує з юридичного боку категорію мешканців, на яких розповсюджується процедура виселення та відшкодування моральної шкоди за незаконне виселення; гуманітарна — враховує моральний та матеріальний аспекти позбавлення людей житла. Всі ці моменти мають наукове значення і повинні враховуватись у законодавстві. Процедурний аналіз виселення — це дослідження правової природи припинення проживання у житлі. Вона може бути різною залежно від умов та мети виселення. Юридична наука розрізняє природу виселення як наслідок припинення житлових правовідносин; як санкцію та як примусове виселення. За таких обставин значна частина науковців більшою мірою орієнтуються на норми житлового законодавства країни, що не є стійкими, ніж на правовідносини у житловій сфері — як це прийнято у міжнародній практиці. Застосування примусових підстав припинення права власності на житло, оренди породжує питання забезпечення і гарантування права особи на житло. В умовах воєнного стану важливість врахування цього аспекту є актуальним для сучасних досліджень з огляду на наявність ВПО, що опинились у стані примусового виселення [8, с. 118]. Продовжують існувати мотиви практики примусового виселення з житла, пов'язані з порушенням прав власника майна або якщо особа проживала без правових підстав та документів у майні, яке їй не належить. Реалізації цієї процедури сприяють нові правила виселення людини з житла без звернення до суду. Це стало можливим у зв'язку зі змінами у Законі України «Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні»² [9].

Використання міжнародних підходів до оцінки практики примусового виселення досі недостатньо враховано в українській практиці. Про це свідчать не тільки результати соціальних обстежень, наведених у рис. 1, але й результати теоретичних досліджень. У роботах науковців останнім часом проводиться думка недостатнього законодавчого обґрунтування процесу примусового виселення, зокрема й з боку міжнародного права. Для більш чіткого розуміння проблеми ВПО учені пропонують ввести у науковий обіг термін правовідносин. За цією юридичною категорією визначається сутність суб'єктивного права на житло. У науковому значенні правовідносини відповідно до ситуації з ВПО повинні мати пріоритетне значення перед поняттям житлових відносин, яке міститься в проекті Закону України «Про основні засади житлової політики» (ст. 4)³. Справа в тому, що у проекті

² Закон України «Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1871-20#Text> (дата звернення: 17.04.2025).

³ Проект Закону України «Про основні засади житлової політики». URL: <https://mtu.gov.ua/files/Avto/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%83.pdf> (дата звернення: 15.05.2025).

житлові відносини трактовано як процес реалізації суб'єктом цих відносин свого права на житло: «Житлові відносини — суспільні відносини щодо реалізації права осіб на житло...»⁴. У ВПО таке право недостатньо визначено або зовсім відсутнє. Тому гарантії щодо недопущення примусового виселення залишаються критичною проблемою, оскільки значна частина ВПО не мають юридичних документів на житло, де вони на поточний момент проживають. Соціальні дослідження свідчать, що найбільше через ризик виселення переймаються ВПО, але страх потенційного виселення присутній серед усіх груп населення [7, с. 1—10]. Наявність ВПО, юридичний стан яких неврегульовано, не можуть стати суб'єктами житлових відносин, отже, мати гарантований державою соціальний захист. У зв'язку з цим правомірно ставити питання про дослідження визначення правової природи ВПО, без чого їм може загрожувати припинення проживання у житлі.

Відповідно до Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи 2006(6) і Керівних принципів ООН з питання про переміщення осіб усередині країни, внутрішньо переміщеними особами вважають «людину чи групу людей, які були змушені або зобов'язані покинути чи залишити свої будинки або місця звичайного проживання, зокрема внаслідок або щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або створених людиною лих, і які не перетинали міжнародно визнаних державних кордонів» [10, с. 7]. Отже, ВПО — це особи, яких змусили полишити свої будинки або місця постійного проживання та переміститися до іншої частини їхньої власної країни. Такі особи вирушають у дорогу у зв'язку зі збройним конфліктом, проявами етнічного насильства, порушеннями прав людини або наслідками природних катастроф, а також у разі очікування на ці події. Цих осіб варто відрізняти від осіб, що добровільно полишили власні домівки з метою покращити своє соціальне або економічне становище. Двома основними ознаками ВПО є вимушена природа їхнього від'їзду та факт того, що вони залишаються у власній країні [10, с. 7].

У визначенні поняття «ВПО», як це видно з попереднього висловлення, зроблено акцент на двох аспектах. Перший пов'язаний із примусовою або недобровільною природою внутрішнього переміщення і передбачає лише орієнтовний перелік можливих причин переміщення, оскільки вони можуть бути різноманітними. Другий стосується територіального характеру внутрішнього переміщення, адже зазначено, що воно відбувається в межах національних кордонів. Причини, через які ВПО вимушено полишили власні домівки, у багатьох випадках схожі з причинами біженців,

⁴ Проект Закону України «Про основні засади житлової політики»: «Житлові відносини — це суспільні відносини щодо реалізації права осіб на житло, володіння, користування і розпорядження житлом, формування, наповнення та використання житлового фонду в Україні». Ст. 4. п. 1.

однак перші не перетинали міжнародного кордону. Згідно із Поясненням до Керівних принципів, територіальну вимогу буде дотримано навіть у випадках, коли переміщені особи, змушені пересуватися транзитом через територію сусідньої держави з метою потрапити до безпечної частини власної країни, згодом не можуть повернутися до місця свого походження. Так само вимога щодо територіального принципу може застосовуватись до тих осіб, котрі добровільно поїхали до іншої частини власної країни, але не можуть повернутися додому, оскільки події, що сталися за їхньої відсутності, роблять таке повернення неможливим [10, с. 12].

Основним міжнародним документом, що стосується питань переміщення, є «Керівні принципи ООН з питання про переміщення осіб усередині країни» [11, с. 15]. У ньому встановлено мінімальні стандарти захисту ВПО. Ці принципи не носять обов'язкового характеру, проте вони мають в своїй основі міжнародні угоди у сфері прав людини і міжнародне гуманітарне право й розглядаються ключовими міжнародними форумами як важлива міжнародна основа для захисту ВПО. Згадані принципи пропонують важливі інструменти та стандарти вирішення ситуацій внутрішнього переміщення, набуваючи все більшого визнання з боку міжнародної спільноти. Висловлюється думка, що хоча Керівні принципи не є юридично обов'язковими, вони все ж таки мають правове значення. Представник Генерального секретаря ООН з питань ВПО Френсіс М. Денг у період з 1992 по 2004 рік відзначав: «Хоча вони (*права та гарантії*) не є зобов'язуючими, Керівні принципи відображають та повністю відповідають міжнародним угодам у сфері міжнародного гуманітарного права та захисту прав людини. Іншими словами, вони є своєрідним аналогом міжнародного права з питань біженців» [11, с. 3].

Прагнення Комітету міністрів Ради Європи реалізовувати Керівні принципи внутрішнього переміщення примушує національні органи влади нести відповідальність за надання ВПО гуманітарної допомоги, зокрема доступу до базового притулку і житла.

Право на житло у Європейській соціальній хартії (переглянутої) підтверджується зобов'язанням держав-членів сприяти доступові до житла належного рівня; запобіганням бездомності та сприянням її скороченню з метою поступової ліквідації; встановлюванням на житло цін, доступних для малозабезпечених осіб (ст. 31). Ненадання базового притулку та житла може за певних обставин бути прирівняне до нелюдського поводження, яке заборонене Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини, ЄКПЛ), або становити загрозу праву на здоров'я, закріпленого у переглянутій Європейській соціальній хартії (ст. 11) (ЄСХ). Також у цьому контексті важлива стаття 30 переглянутої ЄСХ, яка визначає право на захист від бідності та соціального відчуження і зобов'язує держави вживати заходів для надання

особам, що живуть або можуть опинитися в ситуації соціального відчуження чи бідності, а також членам їхніх сімей ефективного доступу, зокрема, до житла, роботи, професійної підготовки, освіти, культури і соціальної та медичної допомоги.

У Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ 2198 (2018)) «Гуманітарні наслідки війни в Україні» закликало українські органи влади до забезпечення права на адекватне житло та вирішення житлових питань як невід'ємної частини сталих рішень для ВПО в Україні, зокрема до ухвалення законодавчої бази для запровадження та імплементації різноманітних житлових програм. Так, ПАРЄ закликала уряд України розглянути можливість приєднання до Банку розвитку Ради Європи (БРРЕ), а до цього — співпрацювати з іншими державами-членами Банку під час розробки проектів допомоги для підтримки житлових потреб ВПО в Україні. Банк розвитку Ради Європи, членами якого станом на початок 2019 року є 40 держав-членів Ради Європи та Ватикан, надає кредити у чітко визначених сферах на фінансування виключно соціально значущих проектів, з-серед них проектів житла для ВПО [12, с. 74]. До прийняття Україною рішення про приєднання до Банку Асамблея звернулася до Банку з проханням створення доступних кредитних програм, які можна було б використовувати Україні для підтримки житлових проектів для вразливих верств населення, включно з ВПО. Відповідно до цього Банк розпочав свою підтримку України ще до вступу України до цієї організації. У березні 2023 р. було виділено 3,1 млн євро з Фонду мігрантів та біженців БРРЕ для діяльності Міжнародної організації міграції в Угорщині, Молдові, Польщі, Румунії та Словаччині, а також Адміністрації з розміщення біженців Чехії. У травні 2022 р. було виділено також 2,1 млн євро для підтримки українських переміщених осіб у Болгарії (також для офісу Міжнародної організації міграції), Молдові (Міністерству охорони здоров'я), Естонії (Ради з питань біженців) та Литві (Міністерству соціальних питань і праці)⁵.

У червні 2022 р. Україна подала офіційну заявку на членство в БРРЕ. 29 травня 2023 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про прийняття Статуту Банку розвитку Ради Європи та приєднання до Третього протоколу до Генеральної угоди про привілеї та імунітети Ради Європи»⁶. Процес вступу завершено в червні 2023 р. Україна стала 43-ю країною-членом БРРЕ. Серед основних напрямів співробітництва заплановано на

⁵ Пояснювальна записка (26.05.2023). URL: pdf. <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/1799557> (дата звернення 12.03.2025).

⁶ Закон України «Про прийняття Статуту Банку розвитку Ради Європи та приєднання до Третього протоколу до Генеральної угоди про привілеї та імунітети Ради Європи» від 29 травня 2023 р. URL: № 3114-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3114-20#Text> (дата звернення: 22.01. 2025).

задоволення потреб України у сфері охорони здоров'я та проведенні державної житлової політики (забезпеченні житлом громадян)⁷

У вересні БРРЄ уклав грантову угоду з католицькою гуманітарною організацією *Catholic Relief Services (CRS)* на суму 2 млн євро для підтримки ремонту житла для понад 500 вразливих домогосподарств у регіонах України, постраждалих від війни [13].

У листопаді 2023 р. БРРЄ схвалив позику Україні у розмірі 100 млн євро на відновлення охорони здоров'я та задоволення нагальних потреб у медичних послугах. Виділені кошти підтримують проєкт Світового банку «Зміцнення системи охорони здоров'я та збереження життя» (*HEAL*) вартістю 500 млн дол. США [14]. У квітні 2024 р. для розвитку співпраці з БРРЄ Кабінет Міністрів України видав Розпорядження «Про залучення позики від Банку розвитку Ради Європи для реалізації Проєкту «Зміцнення системи охорони здоров'я та збереження життя (*HEAL Ukraine*)»⁸. У 2024 р. близько 3000 осіб, котрі постраждали внаслідок війни, матимуть можливість придбати власне житло завдяки позиці від БРРЄ в розмірі 100 млн євро. В рамках проєкту «НОМЕ: Компенсація за знищене житло» БРРЄ готовий значно розширити обсяг фінансування у 2025 р. Це дасть змогу забезпечити житлом тисячі родин, які втратили власне помешкання у зв'язку з його руйнуваннями через військові дії [15].

Іншим відповідним документом, розробленим для захисту ВПО, є «Принципи ООН з питань реституції житла та майна біженців і переміщених осіб», відомі як «Принципи Пін'єйру». Вони встановлюють стандарти та містять настанови щодо ситуації втрати майна і домівок у контексті переміщення. Відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини), ці принципи є найповнішими стандартами у сфері захисту ВПО [10, с. 14].

Принципи Пін'єйру — це лише рекомендації. Але саме на ці міжнародні стандарти повинна орієнтуватися держава-член ООН. Рада Європи також визнала керівними Принципи Пін'єйру для своїх держав-членів (Резолюція та Рекомендація ПАРЕ щодо вирішення майнових проблем біженців та переміщених осіб) [16].

На відміну від біженців, які перебувають під захистом Женевської конвенції 1951 р. про статус біженців, ВПО не захищені жодним міжнародним юридично зобов'язальним документом. Ефективний захист ВПО дуже

⁷ Україна офіційно приєдналась до Банку розвитку Ради Європи. URL: <https://epravda.com.ua/news/2023/06/20/701366/> (дата звернення: 24.01.2025).

⁸ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2024 р. №353-р «Про залучення позики від Банку розвитку Ради Європи для реалізації Проєкту «Зміцнення системи охорони здоров'я та збереження життя (*HEAL Ukraine*)». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zaluchennia-pozyky-vid-banku-rozvytku-rady-ievropy-dlia-realizatsii-proektu-zmitsnennia-s353230424> (дата звернення: 17.01.2025).

сильно залежить від держави, де такі особи перебувають, і тому проблема ВПО часто сприймається як внутрішнє питання відповідної країни й отримує набагато менше уваги з боку міжнародної спільноти, аніж питання біженців. ВПО можуть досить просто маргіналізуватись у власній країні, проживаючи у важких умовах, маючи невизначений правовий статус, нечітко окреслені права у національному законодавстві та незадовільний захист правових, соціальних, економічних політичних прав [10, с. 17]. Міжнародне визначення ВПО стосується саме тих переміщених осіб, які не перетинали міжнародно визнаних кордонів держав.

На соціальну вразливість ВПО було звернено увагу ПАРЕ. В Рекомендаціях 1877 (2009) висловлено занепокоєння з приводу відсутності на європейському просторі довготривалих позитивних рішень для переважної більшості ВПО. Зокрема Асамблея Ради Європи констатувала: «Багато категорій ВПО особливо вразливі, залежні від держави та потребують адресної допомоги. ... в Європі досі живуть у центрах тимчасового розміщення, тимчасових притулках або несанкціонованих поселеннях без гарантій від необґрунтованого виселення й часто без доступу до основних послуг, як-от води, електрики чи каналізації. Збереження неналежного житла й житлово-побутових умов ... посилює їх соціальну ізоляцію» [17].

Проте право ВПО на житло та нормальні умови проживання неодноразово ставало предметом розгляду Європейським судом з прав людини. Багаторічна практика Суду підтверджує право ВПО на захист від примусового виселення з житлових приміщень, де вони проживають під час їх переміщення. Більш того, Суд, маючи прецеденти, дійшов висновку про те, що вилучення владою у свою власність будинку, який було виділено ВПО як тимчасовий притулок і який був для них житлом протягом більше десяти років становить собою незаконне втручання в їхнє право «на повагу до їхнього житла»⁹. Водночас не заперечується виселення ВПО, якщо вони незаконно займають власність інших осіб, особливо коли власники житла або майна не отримають вчасно компенсації за те, що їм належить по праву. Разом з цим Європейським судом зазначено, що якщо сучасне суспільство вважає житло населення основною соціальною потребою, регулювання житлової сфери не може бути повністю підпорядковане принципам ринку¹⁰. У виняткових випадках зобов'язання забезпечення притулком особливо вразливих осіб може впливати із положень ст. 8 Європейської конвенції з прав людини [18].

⁹ Вдосконалення національного законодавства України стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб. Переглянутий базовий аналіз. Київ: Право, 2019. С. 75. URL: <https://nbuviap.gov.ua/e-biblioteka/dokumenty-prava/bizhentsi-ta-vymusheno-peremishcheni-osoby-dokumenty-prava/vdoskonalennya-natsionalnogo-zakonodavstva-1> (дата звернення: 09.04. 2025).

¹⁰ Там само. С. 75— 76.

Забезпечення населення житлом є одним із викликів для національного законодавства України. Особливо це загострення відчувається у випадках масового потоку ВПО внаслідок збройного конфлікту. В Україні забезпечення потреби населення в доступному житлі закріплено конституційним правом (ст. 47 та 48 Конституції України). Вже від самого початку внутрішнього переміщення Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» від 1 жовтня 2014 р.¹¹

У цьому ж році прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод ВПО», де зазначено, що житло надається за умови оплати комунальних послуг за тарифами, встановленими на такі послуги та товари для населення, у т. ч. у місцях компактного розміщення ВПО¹². Законом також встановлено, що органи місцевого самоврядування мають безпосередньо надавати у тимчасове безоплатне користування ВПО з комунальної власності житлові приміщення, придатні для проживання безкоштовно (однак за умови оплати особою комунальних послуг), а також вирішувати питання щодо набуття відповідно до законодавства прав на земельну ділянку із земель комунальної власності. Однак у Проекті Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень» відносно цього Закону зазначено: «...обов'язок органів місцевого самоврядування надати таке житло всім зацікавленим особам не передбачено, як і мінімальні вимоги до якості житла, що надається, визначаючи тільки його придатність для проживання. Крім того, ВПО не захищені законодавством від примусового виселення після сплину 6-ти місяців без надання іншого адекватного житла для проживання» [12, с. 77].

Позитивним кроком на шляху до забезпечення ВПО права на житло були зміни до Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання та Порядку надання і користування житловими приміщеннями з фондів житла, внесені до Постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до порядків, затверджених Постановою від 31 березня 2004 р. № 422» від 17 січня 2018 р. № 20. Цим заходом розширено сферу застосування житлових фондів на ВПО¹³. Однак аналіз згаданих законів та

¹¹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» від 1 жовтня 2014 р. № 505. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.04. 2025).

¹² Закон України «Про забезпечення прав і свобод ВПО» від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 21.05. 2025).

¹³ Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 153 і від 27 січня 2016 р. № 70» від 12 квітня 2024 р. № 422. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.04.2025).

законодавчих актів не дає підстав вважати, що ВПО користуються першочерговим правом на забезпечення жилим приміщенням з фондів житла для тимчасового проживання. Причому таке тимчасове житло надається на строк до одного року, натомість як для ВПО у законодавстві передбачено надання тимчасового житла терміном до 6 місяців.

Проблеми житлового забезпечення ВПО мають хронічний характер і не можуть бути вирішені окремими заходами, як-от пом'якшення позачергового отримання квартир або садибних (одноквартирних) жилих будинків із житлового фонду соціального призначення на недискримінаційній основі. Законом України «Про житловий фонд соціального призначення» від 12 січня 2006 р. № 3334-IV (у чинній редакції 20.11.2024) до загальних пільгових категорій як діти з інвалідністю, особи з інвалідністю I і II груп було додано внутрішньо переміщених осіб, які належать до відповідних категорій, що можуть претендувати на позачергове отримання житла¹⁴.

Причини проблем, не відповідних масштабам соціальної політики, полягають в обмеженій моделі Цивільного кодексу України щодо розміщення та життєзабезпечення населення, постраждалого внаслідок надзвичайних ситуацій. У Кодексі виконання заходів щодо забезпечення населення місцем для тимчасового проживання та комунально-побутовими послугами органів місцевого самоврядування передбачається відповідно до встановлених норм і нормативів. Формальність даної позиції очевидна і вона поділяється й Радою Європи: «Українським законодавством не передбачено чітких положень стосовно реалізації права на надання житла у надзвичайних ситуаціях або вжиття інших подібних заходів для ВПО» [12, с. 78]. Наявно припущення необов'язковості здійснення права на отримання соціального житла доведено на практиці, коли договір найму жилого приміщення у соціальному гуртожитку не виконується через відсутність місць.

Перелік документів Ради Європи та національних нормативно-правових актів, які стосуються прав ВПО, висловлюють загальну тенденцію до вирішення житлових проблем таких осіб. Однак необхідно звернути увагу на той факт, що право ВПО на житло, закріплене у чинному українському законодавстві, достатньою мірою не забезпечується, про що свідчать численні звіти та моніторинги міжнародних та національних організацій, які займаються проблемами внутрішнього переміщення в Україні. Неодноразово в аналітичних дослідженнях констатується, що фонди для тимчасового чи соціального житла залишаються фактично не наповненими, така ситуація вкупі з відсутністю захисту ВПО від примусового ви-

¹⁴ Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» від 12 січня 2006 р. № 3334-IV. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T063334?an=329> (дата звернення: 05.04.2025).

селення після 6-місячного користування тимчасовим житлом є надзвичайно небезпечною для тих ВПО, котрі не мають змоги оплачувати оренду житла, попри щомісячну допомогу [12, с. 80]. Представлений вище підхід до оцінки значущості галузевих бар'єрів щодо доступності житла, зокрема для ВПО, свідчить, що методи регулювання діяльності у житловій сфері за своїм характером є переважно екзогенними. На відміну від ендегенного фактору вони більш чутливі до адміністративних рішень, опосередкованих юридичними заходами. Однак параметр права не має абсолютних переваг, коли виникає складна ситуація із можливістю забезпечення населення житлом. Специфіка в тому, що юридичні відносини, хоча і визначаються головними, але їх реалізація не є обов'язковою в умовах дефіциту житлових ресурсів.

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що незадовільна житлова ситуація, яка складається навколо ВПО, зумовлена недосконалістю і недостатністю правових засад реалізації конституційного права на житло, соціально-демографічними факторами, ресурсним дефіцитом державних і регіональних програм житлового забезпечення. За даними Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури, в Україні нараховується майже 4,9 млн ВПО, з них близько 2,5 млн осіб не можуть повернутися до своїх домівок через пошкодження (знищення) житла. Більшість ВПО становлять новий для соціальної політики контингент населення із тенденцією зросту до споживчої депривації і бідності, потреби якого ще не стали об'єктом статистичного і соціологічного вивчення. В результаті органи влади не мають достатньої інформації щодо диференціації житлових умов залежно від майнового і демографічного стану домогосподарств ВПО та якості життя громадян, що опинилися в умовах порушення правовідносин у житловій сфері. Це не сприяє виконанню програми «Доступного житла» — житла, ціна на яке має бути такою, щоб його можна було придбати чи орендувати без значного фінансового ризику чи навантаження на бюджет сімей. Сьогодні стає очевидним, що подолання дефіциту доступного житла для ВПО передбачає провадження нових концептуальних підходів до забезпечення населення комфортним житлом, яка включає крім можливості придбання житла у власність, збільшення субсидій на оплату орендованого приміщення та надання соціального житла.

Серед актуальних напрямів житлової політики стосовно ВПО, які мають бути опосередковувані комплексом законодавчих і нормативних актів, можна виокремити:

- формування фондів соціального житла;
- стимулювання надання соціального житла для ВПО;
- реформування та детінізація ринку оренди житла;
- доопрацювання державних житлових програм;
- покращення комунікації влади з населенням.

Ці напрями у сфері житлового забезпечення кореспондуються з принципами, закладеними у Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2024 р., яка Розпорядженням КМ № 312-р від 07.04.2023 втратила чинність. Аналіз та пропозиції статті спрямовані на реалізацію державної житлової політики з огляду на сучасний стан житлового забезпечення ВПО.

У контексті цих напрямів необхідно:

- виокремлення з державного житлового фонду та житлового фонду територіальних громад обсягів соціального житла, відповідно до потреб ВПО;
- забезпечення відповідності соціального житла вимогам ринку. Рівень орендної плати, що має сплачуватись безпосередньо особою, повинен залежати від рівня її сімейних доходів та майна і регулюватися шляхом встановлення та періодичного перегляду норм і механізмів субсидювання;
- надання податкових пільг підприємствам, які надаватимуть соціальне житло для ВПО;
- проінвентаризувати мережу житлових приміщень державної та комунальної власності, які можна реконструювати та використати як соціальне житло;
- виявити покинуті та залишені приватні об'єкти нерухомого майна і через відповідні інституціональні механізми включити їх до житлового фонду територіальних громад як соціальне та тимчасове житло для ВПО;
- удосконалити процедури визнання знищеними або пошкодженими об'єкти нерухомого майна на непідконтрольних Україні тимчасово окупованих територіях та територіях ведення активних бойових дій з метою компенсації громадянам витрат на їх втрату (відновлення);
- передбачити можливість і підтримати пропозиції Асоціації міст України щодо внесення змін до Умов забезпечення приватним акціонерним товариством (зокрема «Українською фінансовою житловою компанією») доступного іпотечного кредитування громадян України за умови:
 - покращення кредитування для ВПО в межах державної програми іпотечного кредитування «Оселя, зокрема зменшення першого внеску для ВПО до 6 % і розміру кредитної ставки до 3 %, що надасть можливість більшій кількості ВПО скористатись кредитною програмою;
 - залучення до участі в програмі «Оселя» територіальних громад шляхом прийняття місцевих цільових програм компенсації витрат на сплату першого внеску (або його частини), відсоткової ставки (або її частини);
 - доповнити програму «Оселя» системою пільгового кредитування на будівництво житла для ВПО;
- для тимчасового проживання певних громадян без набуття ними права власності на житло до вирішення ними життєвих проблем створити мережу житла на зразок шелтера;

- запровадити механізм передачі державного майна до громадських організацій ВПО: приміщень санаторіїв, гуртожитків, недобудованих житлових будинків, непрацюючих дитячих садків, освітніх закладів;
- забезпечити ефективну взаємодію органів місцевого самоврядування із ВПО: суттєво розширити права цих осіб з зони бойових дій та непідконтрольних Україні тимчасово окупованих територій на користування державними регіональними житловими програмами, запровадити порядок з державними й місцеві програми компенсації на житло;
- визначити роль і місце житлово-будівельного кооперативу, чітко розмежувати за критерієм будівництва (реновація, будівництво) та управління. Для стимулювання будівництва житлово-комунальних кооперативів ВПО власним коштом відмінити (скоротити) на місцевому рівні сплату податку на додану вартість;
- прискорити розробку порядку створення і функціонування револьверного фонду для ВПО в системі соціального житла;
- передбачити для органів місцевого самоврядування певний відсоток видатків на вирішення питань ВПО в контексті житлових проблем мешканців відповідної громади.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Kravchenko, V. I., & Palyvoda, K. V. (2006). Financing of housing construction: new trends. Kyiv: Publishing house «Kyiv-Mohyla Academy», ch. 1 [Кравченко, В. І., & Паливода, К. В. (2006). Фінансування будівництва житла: новітні тенденції. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». Ч. 1].
2. Cherenko, L. M. et al. (2020). Housing conditions of the population: factors, current state and regulatory policy. Kyiv: NAS of Ukraine, Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine. https://idss.org.ua/arhiv/living_conditions.pdf [Черенько, Л. М. та ін. (2020). Житлові умови населення: чинники, сучасний стан і політика регулювання Київ: НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України].
3. Novikova, O. F., Amosha, O. I., & Antonyuk, V. P., et al. (2016). Internally Displaced Persons: From Overcoming Obstacles to Strategies for Success. Kyiv: Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine. https://iie.org.ua/wp-content/uploads/monografiyi/2016/2016_mono_Novikova_Amosha_Antonyuk_2016.pdf [Новікова, О. Ф., Амоша, О. І., Антонюк, В. П. та ін. (2016). Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху. Київ: Інститут економіки промисловості НАН України].
4. Tokar-Ostapenko, O. (2022). Internally displaced persons: where to look for help during war? National Institute for Strategic Studies. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vnutrishno-peremishcheni-osoby-de-shukaty-dopomohu-pid-chas-viyny> [Токар-Остапенко, О. (2022). Внутрішньо переміщені особи: де шукати допомоги під час війни? Національний інститут стратегічних досліджень].
5. Honcharenko, O. (2024). The three most important problems of IDPs in Ukraine: what needs to be changed? *Ukrainian truth*. <https://blogs.pravda.com.ua/authors/goncharenko/65e857854edc4/>

- [Гончаренко, О. (2024). Три найголовніші проблеми ВПО в Україні: що потрібно змінити? *Українська правда*].
6. Housing and War in Ukraine (March 24 — June 3, 2022). CEDOS. <https://cedos.org.ua/researches/zhytlo-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-3-cherunya-2022/> [Житло і війна в Україні (24 березня — 3 червня 2022). CEDOS].
 7. Overview of the housing situation in Ukraine: living conditions, rental costs and mobility factors (July 2024). IOM Ukraine. https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_UKR_Housing_brief_Living%20conditions%2C%20rental%20costs%20and%20mobility%20factors_July%202024-UKR.pdf [Огляд житлової ситуації в Україні: умови проживання, вартість оренди та фактори мобільності (липень 2024). Представництво МОМ в Україні].
 8. Avramova, O. E. (2019). Eviction from housing. Problems of civil law and procedure. https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/24_05_2019/pdf/31.pdf [Аврамова, О. Є. (2019). Виселення з житла. Проблеми цивільного права та процесу].
 9. New rules for eviction from housing in Ukraine: Everything you need to know (2025). Dnipro: BudExpert. <https://expert1.org.ua/novi-pravyla-vyselennya-z-zhytla-v-ukrayini-vse-shho-vam-potribno-znaty/> [Нові правила виселення з житла в Україні: Все, що вам потрібно знати (2025). Дніпро: БудЕксперт].
 10. Kostas Paraskeva (2017). Protection of Internally Displaced Persons in Accordance with the European Convention on Human Rights and Other European Standards. Kharkiv: Pravo Publishing House. 132 p. <https://rm.coe.int/handbook-costas-paraskeva-eng/168076087f> [Костас Параскева (2017). Захист внутрішньо переміщених осіб відповідно до Європейської конвенції прав людини та інших стандартів Ради Європи. Харків: Право].
 11. Guiding Principles on Internal Displacement. «KrymSOS». UNHCR <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf> [Керівні принципи з питання внутрішнього переміщення. «КримSOS». UNHCR].
 12. Improving the national legislation of Ukraine on the protection of the human rights of internally displaced persons. Revised basic analysis (2019). Kharkiv: Pravo Publishing House. <https://rm.coe.int/revised-baseline-analysis-2019/168099446a> [Вдосконалення національного законодавства України стосовно захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб. Переглянутий базовий аналіз (2019). Харків: Право].
 13. Ukraine: first CEB operation to support housing repairs for households affected by war (2023). Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/portal/-/ukraine-first-ceb-operation-to-support-housing-repairs-for-households-affected-by-war>
 14. Improvement of the health protection system and saving life (Heal Ukraine). Ministry of Health of Ukraine. <https://moz.gov.ua/uk/zmicnennja-sistemi-ohoroni-zdorovja-ta-zberezhennja-zhittja-heal-ukraine> [Зміцнення системи охорони здоров'я та збереження життя (Heal Ukraine). Міністерство охорони здоров'я України].
 15. Council of Europe Development Bank ready to significantly expand cooperation in housing projects (2024). Government portal. <https://www.kmu.gov.ua/news/bank-rozvytku-rady-ievropy-hotovy-znachno-rozshyryty-spivpratsiu-v-ramkakh-zhytlovykh-proektiv> [Банк розвитку Ради Європи готовий значно розширити співпрацю в рамках житлових проєктів (2024). Урядовий портал].
 16. UN Principles on Housing and Property Restitution in the Context of Refugee and Displaced Persons Return (2005). Secretariat of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine. <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/principi-on-shchodo-restituciyi-zhitla-ta-majna-v-konteksti-povernennja-bizhenciv-i-peremishchenih-osib>

- [Принципи ООН щодо реституції житла та майна в контексті повернення біженців і переміщених осіб (2005). Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини].
17. Recommendation of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe 1877 (2009). The forgotten people of Europe: protecting the human rights of long-term displaced persons. <https://rm.coe.int/16806b5ab0>
[Рекомендація Парламентської асамблеї Ради Європи 1877 (24 червня 2009). Забуті люди Європи: захист прав людини осіб, переміщених на тривалий час].
18. European Convention on Human Rights (1997). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
[Європейська конвенція з прав людини (1997)].

Стаття надійшла до редакції 03.05.2025

Valerii Novikov, Dr. Sc. (Economics), Prof.
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: valery.economy@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5892-815X
Scopus ID: 57221437748

RIGHT TO HOUSING FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS

The provision of the population with comfortable housing is one of the most important indicators of the quality of life of the population. Adequate housing has always remained a priority problem for the population of Ukraine. At the international level, the right to adequate housing is interpreted in an expanded context. Its criteria are the following: guaranteed housing, availability of services, materials, amenities and infrastructure, suitability of housing for living, physical accessibility, location, cultural adequacy, affordability. The latter criterion is interpreted as the cost of housing, which should not call into question the possibility of its residents exercising other human rights or undermine this possibility. It is from these positions that the right to housing for internally displaced persons (IDPs) is mainly interpreted. Currently, 2.5 million IDPs need to restore their rights to destroyed and damaged housing. A significant role in its implementation belongs to scientific research. Today, there are a number of key issues regarding the implementation of medium-term solutions to provide IDPs with housing, in particular in the absence of a unified system for assessing the level of their integration, which require a comprehensive systemic approach to the implementation of state policy in the housing sector. This will allow Ukraine to reform housing policy, harmonize the country's legislation with modern world norms and standards. The task of the article is to formulate recommendations for improving housing policy for IDPs based on the analysis of published scientific sources, statistical data and legislative acts. The scientific novelty is the author's definition of internally displaced persons as a special layer of society, whose vital activity requires separate legislative regulation. The concept of legal relations in the housing sector is introduced. A number of mechanisms (financial and credit, organizational, programmatic) are proposed that will provide housing for internally displaced persons more accessible. Research methods: an empirical-theoretical (complex) method was used, which ensured the objectivity and reliability of the results obtained, to study in more depth various aspects of the chosen topic.

Keywords: internally displaced persons, housing affordability, housing costs, mortgages, housing legislation.

Cite: Shyshkin, V., & Klymenko, Y. (2025). Modeliuvannia vplyvu pandemii Covid-19 ta viyny na bidnist v Ukraini [Microsimulation the Impact of the Covid-19 Pandemic and War on Poverty in Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (61), 79—91.

УДК 330.59(477)

JEL Classification: I 320

ВЛАДИСЛАВ ШИШКІН, канд. екон. наук,
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: vlad_hdi@ukr.net
ORCID: 0000-0003-0011-4246

ЮЛІЯ КЛИМЕНКО, канд. екон. наук,
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: yuliia_klymenko@ukr.net
ORCID: 0000-0002-0086-2933

МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ПАНДЕМІЇ COVID-19 ТА ВІЙНИ НА БІДНІСТЬ В УКРАЇНІ

У статті висвітлено результати виконання Інститутом демографії та проблем якості життя НАН України наукового дослідження і розробки проєкту «Зростання нерівності та бідності в Україні внаслідок пандемії COVID-19»¹. Автори дослідили соціально-економічні наслідки пандемії Covid-19 для бідності в Україні. З огляду на глибокі соціально-економічні трансформації, спричинені пандемією, аналіз рівня бідності в Україні після кризи Covid-19 є надзвичайно важливим. До 2020 р. Україна демонструвала помірно позитивну динаміку зниження рівня бідності, проте пандемія дестабілізувала ці тенденції. Наслідки кризи Covid-19 призвели до значного зростання бідності, а за умов відсутності пандемії тенденція поступового скорочення бідності продовжилася б. Система соціального захисту виявилась недостатньо ефективною

¹ Реєстраційний номер №2021.01/0295 за Договором №33/0295 від 01 березня 2024 р. про отримання грантової підтримки від Національного фонду досліджень України.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2025. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

для пом'якшення наслідків такого шоку. У результаті змінився соціальний профіль вразливих груп, за межею бідності опинилися навіть ті групи населення, які до цього не належали до вразливих.

Метою даної статті є розроблення альтернативного сценарію соціально-економічного розвитку України за умови відсутності пандемії Covid-19 та війни, а також оцінка втрат у масштабах бідності внаслідок війни та пандемії через моделювання базових показників бідності. Основний метод оцінки рівня бідності — мікроімітаційне моделювання (всі макроекономічні припущення, засновані на допандемічних прогнозах на основі офіційної статистики). Прогноз бідності за сценарієм без пандемії дає змогу оцінити реальний вплив Covid-19 на бідність та масштаби втрат у порівнянні з контрфактичним сценарієм продовження доковідного тренду скорочення бідності. У 2020 р. внаслідок коронавірусної кризи в Україні відбулося значне зростання масштабів абсолютної бідності, це відбулося вперше після 2016 р., оскільки період 2017—2019 рр. характеризувався як період активного підвищення показників рівня життя та зменшення масштабів бідності. Авторами визначено, що в разі відсутності пандемічного шоку спостерігалася б тенденція до подальшого скорочення масштабів бідності в країні — зокрема скорочення бідності за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму на 6,8 в.п. У статті проаналізовано, яка чисельність осіб опинилася за межею бідності внаслідок пандемії. Контрфактичне моделювання сценарію без пандемії показало, що пандемія Covid-19 призвела до того, що у 2020 р. додатково 1,8 млн людей опинилися за межею бідності. У 2021 р. відбулося покращення ситуації, як порівняти із 2020 р., було зафіксовано помітне зниження масштабів абсолютної бідності. Абсолютні втрати від пандемії дещо скоротилися, проте все одно становили приблизно 1,4 млн осіб нових бідних. Втрати внаслідок війни були ще більш суттєвими, адже війна призвела до того, що додатково 6,1 млн осіб стали бідними. Вплив війни після 2022 р. на бідність був значно вагомішим ніж вплив Covid-19 у 2020 р. Кумулятивний негативний вплив пандемії та війни на бідність значно ускладнює повернення до доковідних тенденцій скорочення бідності. Результати дослідження можуть бути корисними для формування ефективних стратегій реагування в кризових умовах, зокрема для розроблення заходів підтримки найвразливіших груп населення, аби унеможливити їх потрапляння до категорії бідних.

Ключові слова: бідність, Covid-19, фактичний прожитковий мінімум, макроекономічні показники, мікромоделювання.

Постановка проблеми та актуальність. Пандемія Covid-19 стала масштабним соціально-економічним викликом для більшості країн світу, зокрема й для України. У 2021 р. Світовий банк зафіксував глобальне зростання крайньої бідності вперше за понад 20 років [1], підкреслюючи, що пандемія найбільше вплинула на домогосподарства з дітьми, неформально зайнятих працівників та малозабезпечених. За їх оцінками, з початком пандемії у всьому світі прогрес щодо подолання крайньої бідності було втрачено. А через Covid-19 відбулося зростання чисельності бідних порівняно із контрфактичним сценарієм без пандемії [1]. Важливість оцінки втрат у доходах внаслідок пандемії — це ключ до осмислення нереалізованих можливостей у сфері подолання бідності. Саме альтернативний контрфактичний сценарій демонструє втрати прогресу в потенційному зниженні рівня бідності. Результати такого мікромоделювання дають змогу чітко зрозуміти

точки вразливості під час кризи і розробити більш точний алгоритм реагування для подальших кризових ситуацій.

Попри тенденції до поступового скорочення бідності в Україні перед пандемією, криза *Covid-19* суттєво змінила соціально-економічний ландшафт і дещо нівелювала попереднє зростання. Соціальні наслідки пандемії, зокрема втрата доходів, зростання нерівності та обмеження доступу до послуг, поглибили вразливість значної частини населення [2]. Карантинні обмеження, скорочення зайнятості, зниження доходів і обмежений доступ до соціальних послуг призвели до того, що значна частина домогосподарств опинилася на межі або за межею бідності. За прогнозними оцінками на початку локдауну очікувалося зростання рівня бідності внаслідок *Covid-19* у 2020 р. [3], після першої хвилі пандемії в кінці року було зафіксоване значне зростання рівня бідності [4]. За умови сценарію без пандемії у 2020 р. прогнозувалося зниження рівня бідності. І хоча під час другої хвилі пандемії у 2021 р. почалося відновлення після економічних руйнівних наслідків, повернутися на доковідні темпи зниження бідності не вдалося. Посилило ситуацію масштабування воєнних дій на території України. Війна РФ проти України має значний негативний шок для світової економіки, яка все ще намагалася оговтатися від пандемії коронавірусу: фактично війна зупинила процес відновлення після пандемії. Оцінка втрат унаслідок кризи *Covid-19* та війни показує, наскільки ці шоківі стани знівелювали прогрес у доковідному тренді поступового скорочення бідності.

Виходячи з викладеного вище, **актуальність дослідження** бідності після *Covid-19* є беззаперечною, аналіз трансформацій бідності та соціальних ризиків під час та після шоківих станів ситуацій в Україні викликає науковий інтерес. Зазначимо, що в українських дослідженнях відсутня оцінка бідності, спричиненої *Covid-19*. Здійснене в статті мікромоделювання дає змогу ретроспективно оцінити вплив пандемії на рівень бідності, порівнюючи фактичні показники з можливим альтернативними сценаріями розвитку подій без кризи *Covid-19* та війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі представлено широке коло досліджень, присвячених вивченню бідності під час шоківих станів, що охоплюють різні аспекти: від оцінки впливу пандемії на доходи населення та соціальну нерівність до аналізу ефективності державних інтервенцій. Дослідженням бідності під час шоківих станів, зокрема *Covid-19*, займалися науковці К. Лакнер (Ch. Lakner) [5], Дж. А. Пател (J. A. Patel) [6]. Вивчали глобальну бідність та вплив *Covid-19* на крайні форми бідності М. Вайтхед (M. Whitehead), Д. Тейлор-Робінсон (D. Taylor-Robinson) [7], О. Баргейн (O. Bargain) та Т. Бернард (T. Bernard) [8]. В Україні аналіз сучасних проявів бідності здійснили Е. Лібанова (E. Libanova) [9], яка акцентує увагу на проблемах визначення та вимірювання бідності; Л. Черенько (L. Cherenko) [10] аналізує всі аспекти рівня життя в умовах

соціально-економічної нестабільності. Що стосується методів моделювання показників бідності, то для цього використовувалося мікромоделювання. Так, моделюванню соціально-демографічних процесів присвячені роботи М. Спілауера (M. Spielauer) [11], А. Клавмаркена (A. Klevmarken) [12], В. Саріогло (V. Sarioglo) [13], мікромоделюванню нерівності та бідності — Р. Вос (R. Vos) та М. Санчес (M. Sanchez) [14]. Вплив пандемії на доходи в країнах ЄС аналізували в своїх дослідженнях В. Альмейда (V. Almeida), С. Барріос (S. Barrios), М. Крістл (M. Christl) [15], О. Канто (O. Canto), Ф. Фірапі (F. Figari) та Ч. Фіоріо (Ch. Fiorio) [16], у країнах Латинської Америки Н. Люстинг (N. Lustig) [17]. Моделюванням рівня глобальної бідності за сценарію відсутності пандемії *Covid-19* присвячено роботи Д. Мойєр (J. Moyer) та В. Вергейген (W. Verhagen) [18].

Новизна дослідження полягає у фактичній оцінці втрат у контексті збільшення чисельності бідного населення внаслідок пандемії *Covid-19*. Аналіз порівнює реальні зміни рівня бідності з контрфактичними (умовними) сценаріями: перший — відсутність пандемії *Covid-19* та другий — відсутність війни.

Метою статті є розробка сценарію соціально-економічного розвитку країни за відсутності пандемії *Covid-19* та війни, моделювання базових показників бідності та оцінки втрат у масштабах бідності внаслідок пандемії та війни.

Методологія / методи дослідження — застосовано загальносвітоглядні, загальнонаукові і спеціальні методи. Для виокремлення основних компонентів впливу пандемії на бідність та об'єднання їх у цілісну картину використано аналіз і синтез. Для побудови сценарію рівня бідності за відсутності пандемії та війни на основі темпів зростання основних макроекономічних показників та тенденцій попередніх років використано метод мікромоделювання та економіко-статистичний методи. Також застосовано методи якісного і порівняльного аналізу, статистичний і розрахунковий методи.

Виклад основного матеріалу. В Україні основним джерелом оцінки показників бідності є обстеження умов життя домогосподарств, яке проводиться на постійній основі з 1999 р. Тому щоб отримати показники бідності, які могли б бути за рахунок відсутності пандемії та війни, необхідно змодельовувати основні змінні доходів та витрат домогосподарств України. Зробити це можливо лише за допомогою мікромоделювання, що встановить певні закономірності й змодельює реакцію домогосподарств на економічну або політичну кризу. Основними перевагами мікроімітаційного моделювання є точність визначення впливу макроявищ на домогосподарства та можливість моделювання значної кількості змінних на мікрорівні. Отже, щоб оцінити зміни масштабів бідності в Україні під дією форс-мажорних обставин, ми пропонуємо змодельовувати базові показники матеріального добробуту домогосподарств (доходи та витрати) за умови природного роз-

витку економіки. Порівняння змодельованих та фактичних даних, на нашу думку, дасть змогу найбільш точно оцінити втрати щодо бідності.

Для оцінки впливу коронавірусної пандемії застосовано модифіковану методику прогнозування рівня бідності [2]. Зміни полягали у використанні за основу моделювання останнього доковідного року, а також застосовуванні офіційних прогнозних даних зміни основних макроекономічних показників, що й стали підґрунтям для моделювання природного розвитку соціально-економічних процесів у країні. Результатом моделювання були нові змінні загального доходу та сукупних витрат. Витрати розраховуються виходячи зі співвідношень з доходами за даними базового року. Реалізація алгоритму відбувалося так: базовим роком побудови моделі був 2019, головними предикатами — темпи зростання основних макроекономічних показників. За очікувані було взято дані, використовувані у пояснювальній записці до проекту Державного бюджету на 2020 р.², оскільки вони були розраховані у липні—серпні 2019 р., коли про пандемію мова не йшла.

За цими прогнозами очікувалося, що у 2020 р. у порівнянні з 2019 р. суттєво зросте середньомісячна номінальна пенсія на 25,9 %. Також значно збільшиться мінімальна заробітна плата на 15,4 %, середньомісячна номінальна заробітна плата на 14,7 %, а також валовий внутрішній продукт (ВВП) на 14,5 % (табл. 1).

Меншими темпами мала зростати мінімальна пенсія, всього на 9,3 % та фактичний прожитковий мінімум на 7,8 %. Щодо останнього показника все цілком логічно, оскільки індекс споживчих цін у середньому до попереднього року мав скоротитися на 4,8 %. Отримані темпи зростання макроекономічних показників використано при моделюванні рівня бідності на 2020 р. Моделювалися абсолютні рівні бідності: за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму (ФПМ); за витратами нижче ФПМ.

Використовувати фактичні дані 2021 р. неможливо, оскільки на них вплинула пандемія, значне падіння економіки у 2020 р. викликало компенсаційне зростання наступного року, попри хвилю пандемії Covid-19. Тому для моделювання втрат було модельовано нові значення показників, які наведено у табл. 2.

Найвищі темпи зростання демонструватиме мінімальна заробітна плата: у порівнянні з 2020 р. вона зросте на 25,5 %, завдяки цьому високий темп зростання буде спостерігатись у середньомісячній номінальній заробітній платі — 19,6 % проти 2020 р. (табл. 2).

Інші змодельовані макроекономічні показники будуть демонструвати значно нижчі темпи зростання: так, номінальний ВВП зросте на 9,8 %, мінімальний розмір пенсії на 8,2 %, відповідно розмір середньомісячної

² Пояснювальна записка до проекту Державного бюджету на 2020 рік від 15.09.2019. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI00486I?an=3>

Таблиця 1. Фактичні дані макроекономічних показників за 2019 р. та очікуване значення на 2020 р. (без урахування пандемії Covid-19)

Макроекономічні показники	2019 фактичні значення	2020 очікуване значення	Темпи змін
Валовий внутрішній продукт, номінальний, млрд грн	3974,6 ¹⁾	4551,7 ⁵⁾	1,145
Середньомісячна заробітна плата працівників, брутто, номінальна, грн	10 497 ¹⁾	12 043 ⁵⁾	1,147
Середньомісячна пенсія, номінальна, грн.	2864 ²⁾	3607 ²⁾	1,259
Індекс споживчих цін, у середньому до попереднього року, %	107,9 ¹⁾	107,2 ⁵⁾	0,952
Мінімальна заробітна плата, грн	4173 ³⁾	4815 ⁵⁾	1,154
Мінімальна пенсія, грн	1537 ³⁾	1680 ⁵⁾	1,093
Фактичний прожитковий мінімум, грн	3595 ⁴⁾	3874 ⁶⁾	1,078

Джерело: сформовано за даними: 1) Державної служби статистики. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/imf/arhiv/nr/nr_u.htm; 2) даними Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/dani-pro-serednij-rozmir-pensijnoyi-vyplaty/arhiv-zapitannya-vidpovidi-peremishhenim-dani-pro-serednij-rozmir-pensijnoyi-vyplaty/>; 3) Закону України про Державний бюджет України на 2020 рік, ст. 7, 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text>; 4) Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/>; 5) Пояснювальної записки від 15.09.2019 до проекту Закону України про Державний бюджет України на 2020 рік. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI00486I?an=3>; 6) авторської оцінки.

Таблиця 2. Фактичні дані макроекономічних показників за 2019 р. та очікуване значення на 2020 р. (без урахування пандемії Covid-19 у 2020 р.)

Макроекономічні показники	2020 — дані, що закладені у модель	2021 — очікуване значення, без пандемії Covid-19	Темпи змін
Валовий внутрішній продукт, номінальний, млрд грн	4551,7 ¹⁾	4996,1 ³⁾	1,098
Середньомісячна заробітна плата працівників, брутто, номінальна, грн	12 043 ¹⁾	14 895 ³⁾	1,196
Середньомісячна пенсія, номінальна, грн	3607 ²⁾	3750 ³⁾	1,040
Індекс споживчих цін, у середньому до попереднього року, %	107,2 ¹⁾	110,0 ³⁾	1,026
Мінімальна заробітна плата, грн	4815 ¹⁾	6042 ⁴⁾	1,255
Мінімальна пенсія, грн	1680 ¹⁾	1818 ⁴⁾	1,082
Фактичний прожитковий мінімум, грн	3874 ³⁾	4070 ³⁾	1,051

Джерело: сформовано за даними: 1) Пояснювальної записки від 15.09.2019 до проекту Закону України про Державний бюджет України на 2021 рік; 2) Пенсійного фонду України. URL: <https://www.msp.gov.ua/>; 3) авторської оцінки; 4) Закону України про Державний бюджет України на 2021 рік, ст. 7, 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>

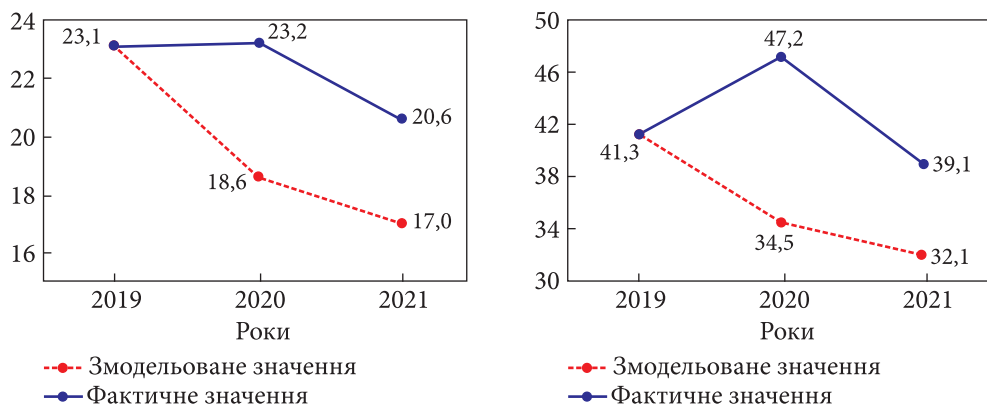

Рис. 1. Змодельовані та фактичні значення рівня бідності за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму (оцінка впливу Covid-19), %

Джерело: авторські розрахунки.

Рис. 2. Змодельовані та фактичні значення рівня бідності за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму, %

Джерело: авторські розрахунки.

номінальної пенсії зросте на 4,0 %. На відміну від попереднього періоду індекс споживчих цін (ІСЦ) зросте, але темп цього зростання буде незначним — 2,6 %.

Використовуючи розроблений алгоритм мікромоделювання, детально описаний на попередньому етапі реалізації цієї розробки, змодельовано макроекономічні показники та базу даних обстеження умов життя домогосподарств і проведено моделювання рівнів абсолютної бідності та втрат від пандемії Covid-19.

У 2019 р. рівень абсолютної бідності за доходами становив 23,1 %, якщо б індикатори, які були закладені у Державному бюджеті на 2020 рік, було досягнуто (тобто, якщо б не було пандемії Covid-19, рівень бідності за цим критерієм суттєво скоротився до 18,6 %, або на 4,5 в.п.). Як аналізувати в абсолютних даних, то замість того, щоб у порівнянні з 2019 р. більше 1,7 млн осіб вийшло зі стану бідності, фактичне значення бідності у 2020 р. зросло на 0,1 в.п., що призвело до потрапляння до стану бідності за цим критерієм ще майже 40 тис. осіб, а загальні втрати (фактичне значення 2020 р. до змодельованого становило майже 1,8 млн. осіб (рис. 4).

У 2021 р. за цим критерієм рівень бідності скоротився проти 2020 р. на 2,6 в.п., це викликано адаптацією економіки до функціонування під час пандемії, а також певної ефективності вжитих заходів щодо підтримки населення. За змодельованими даними рівень бідності за критерієм доходів нижче ФПМ у 2021 р. мав дорівнювати 17,0 %, що на 3,6 в.п. менше фактичного та на 1,6 в.п. менше змодельованого значення 2020 р. Коли оцінювати втрати в абсолютному значенні, то майже на 1,4 млн осіб бідних було

більше у 2021 р., ніж могло би бути, якщо не брати до уваги впливу пандемії вірусу *Covid-19*.

Ситуація з бідністю за критерієм витрат нижче ФПМ була ще більш разючою. У 2019 р. рівень бідності за витратами становив 41,3 %, тобто 15,9 млн осіб зараховано до бідних за цим критерієм. У 2020 р. під дією пандемії *Covid-19* частка бідних тут зросла до 47,2 %, або на 5,9 в.п., тобто майже половина населення України були бідними. Якщо б пандемії не сталося, то рівень бідності у 2020 р. скоротився до 34,5 %, чисельність бідних скоротилася на 2,6 млн осіб проти 2019 р., а втрати від пандемії склали 4,9 млн осіб, котрі опинились у стані бідності (рис. 6).

У 2021 р. рівень бідності за фактичними даними суттєво скоротився до 39,1 %, за змодельованими даними скорочення не було таким суттєвим — усього на 2,4 в.п. проти 8,1 в.п. за фактичними даними. Як було зазначено раніше, це пов'язано з компенсаційним зниженням. Різниця між фактичними та змодельованими рівнями бідності становила 7,0 в.п., тобто втрати від пандемії у 2021 р. становили 2,7 млн осіб, які опинилися у стані бідності.

Вплив війни на рівень бідності населення України. Для того щоб оцінити наслідки повномасштабного вторгнення РФ в Україну, за базовий рік обрано 2021 р., до того ж дані бралися фактичні. Таким чином було враховано

Таблиця 3. Фактичні дані макроекономічних показників за 2021 р. та очікуване значення на 2022 р. (без урахування впливу війни у 2022 р.)

Макроекономічні показники	2021 фактичні значення	2022 — очікуване значення, без війни	Темпи змін
Валовий внутрішній продукт, номінальний, млрд грн	5450,8 ¹⁾	5368,7 ⁵⁾	0,985
Середньомісячна заробітна плата працівників, брутто, номінальна, грн	14014 ¹⁾	15268 ⁵⁾	1,089
Середньомісячна пенсія, номінальна, грн	3750 ²⁾	4308 ²⁾	1,149
Індекс споживчих цін, у середньому до попереднього року, %	109,4 ¹⁾	107,2 ⁵⁾	0,980
Мінімальна заробітна плата, грн	6042 ³⁾	6550 ⁵⁾	1,084
Мінімальна пенсія, грн	1818 ³⁾	1986 ⁵⁾	1,092
Фактичний прожитковий мінімум, грн	4296 ⁴⁾	4550 ⁶⁾	1,059

Джерело: сформовано за даними: 1) Державної служби статистики. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/imf/arhiv/nr/nr_u.htm; 2) Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/dani-pro-serednij-rozmir-pensijnoyi-vyplaty/>; 3) Закону України про Державний бюджет України на 2022 рік, ст. 7, 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>; 4) Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/>; 5) Пояснювальної записки від 15.09.2021 до проекту Закону України про Державний бюджет України на 2022 рік; 6) авторської оцінки.

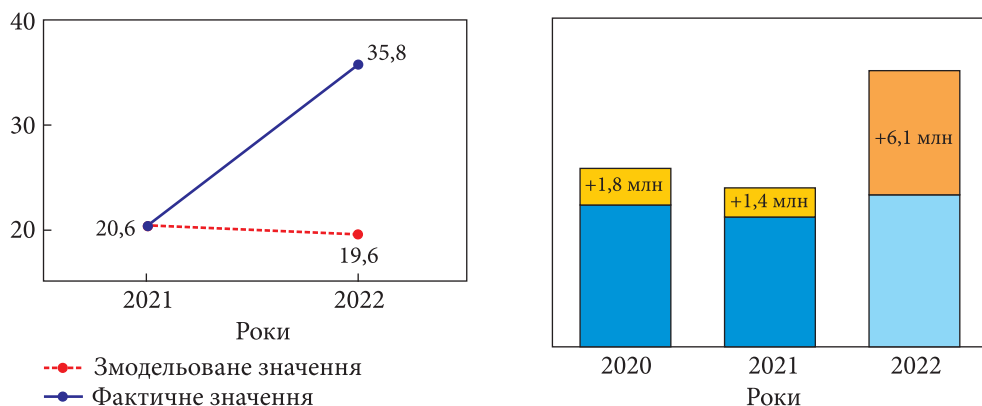

Рис. 3. Змодельовані та фактичні значення рівня бідності за доходами нижче ФПМ (оцінка впливу війни), %

Джерело: авторські розрахунки.

Рис. 4. Загальні втрати від пандемії Covid-19 та війни за показником «чисельність бідного населення» (за доходами нижче ФПМ), млн бідних осіб

Джерело: авторські розрахунки.

вплив пандемії Covid-19, що уможливило змодельувати вплив першого року війни на ситуацію з бідністю.

За наведеними даними найбільше мав зрости середній розмір пенсій — на 14,9 % проти 2021 р.; враховуючи, що зростання мінімальної пенсії планувалося на рівні 9,2 %, саме воно і мало дати основну частину зростання. Середня зарплата мала зрости на 8,9 %: як і у попередньому випадку з пенсіями, основну прибавку дає зростання мінімального рівня заробітної плати (табл. 3).

Фактичний рівень ВВП мав знизитись проти 2021 р. на 2,5 %. Це передусім було викликано тим, що у пояснювальній записці від 15.09.2021 до проекту Закону України про Державний бюджет України на 2022 р. відбулася недооцінка розміру ВВП на 2021 р. — 4808,5 млрд грн. проти 5450,8 фактичних. Також планувалося зниження ІСЦ на 2,0 % у порівнянні з попереднім періодом. За оцінками авторів ФПМ мав збільшитися на 5,9 % у порівнянні з фактичними даними 2021 р.

За фактичними даними рівень бідності за доходами нижче ФПМ у 2022 р. становив 35,8 %, що на 15,2 в.п. більше ніж у 2021 р. (рис. 3).

Якщо використати ті макроекономічні показники, які було закладено у проект Державного бюджету на 2022 р. у вересні 2021 р. та авторські оцінки, за цим критерієм рівень бідності мав скоротитися на 1,0 в.п. і становити 19,6 %.

Різниця між фактичним та змодельованими показниками бідності у 2022 р. становить 16,2 в.п., тобто чисельність бідного населення з 7,8 млн осіб у 2021 р. зросла до 13,5 млн осіб у 2022 р. Отже, втрати від повномас-

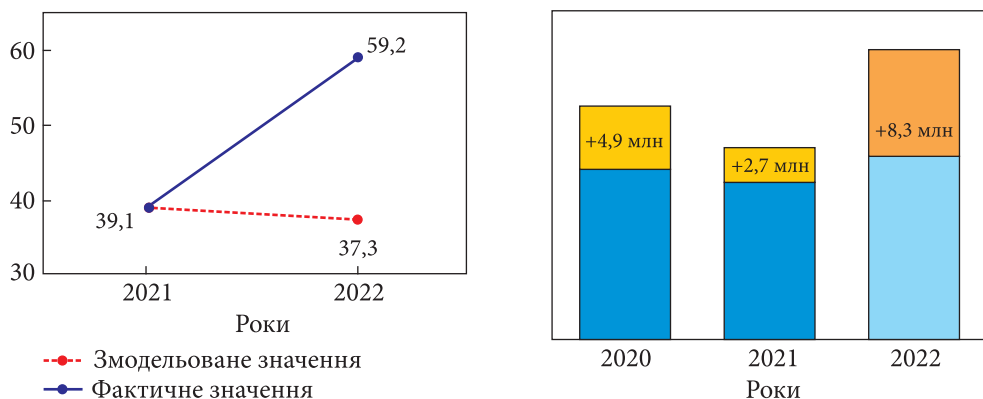

Рис. 5. Змодельовані та фактичні значення рівня бідності за витратами нижче ФПМ (оцінка впливу війни), %

Джерело: авторські розрахунки.

Рис. 6. Загальні втрати від пандемії Covid-19 та війни за показником «чисельність бідного населення» (за витратами нижче ФПМ), млн бідних осіб

Джерело: авторські розрахунки.

штабних військових дій щодо бідності становили 6,1 млн осіб, доходи яких були меншими за розмір ФПМ (рис. 4).

За іншим критерієм (витрати менші за фактичний прожитковий мінімум) втрати були ще більш відчутними. Фактичний рівень бідності у 2021 р. становив 39,1 %, у 2022 р. відповідний показник збільшився на 20,1 в.п. і дорівнював 59,2 %. Тобто рівень бідності внаслідок війни зріс на 51 %, більша частина населення мала витрати, які не забезпечували їй споживання на рівні прожиткового мінімуму (рис. 4).

Змодельоване значення рівня бідності за витратами нижче ФПМ у разі відсутності війни мало становити 37,3 %, це на 1,8 в.п. менше ніж у 2021 р. Різниця між фактичним та змодельованим рівнем бідності у 2022 році — 21,9 в.п. Чисельність бідного населення у 2022 р. прогнозовано мала скоротитися на 681 тис. осіб. Проте внаслідок повномасштабного вторгнення чисельність бідного населення за цим критерієм зросла на 7,6 млн осіб у порівнянні з фактичними даними 2021 р., тобто загальні втрати внаслідок війни у 2022 р. становили 8,3 млн осіб, котрі опинились у стані бідності (рис. 6).

Висновки. Якщо оцінювати лише фактичні дані, то втрати від епідемії Covid-19 виглядають не дуже вагомими. В той же час моделювання демонструє неточність цього сприйняття, адже одним із руйнівних наслідків Covid-19 стало зростання рівня бідності. За сценарію відсутності пандемії рівень бідності в Україні мав би тенденцію до скорочення. Так, у 2020 р. за критерієм «доходи нижче ФПМ» рівень бідності становив би 18,6 % за фак-

тичних 23,2 %, за критерієм «витрати нижче ФПМ» — становив би 34,5 % за фактичних 47,2 %.

У 2021 р., коли економіка почала поступово відновлюватися після руйнівного впливу пандемії, відбулося покращення ситуації. Так, за підсумками 2021 р. зафіксовано помітне зниження масштабів абсолютної бідності, значення не просто повернулися до рівня доковідного періоду (2019 р.), але й покращилися. Проте за умови відсутності Covid-19 рівень бідності демонстрував би більш помітне зниження — до 17 % (за фактичних 20 %) за критерієм доходів та до 32,1 % (за фактичних 39,1 %) за критерієм витрат.

Пандемія Covid-19 у 2020 р. призвела до того, що додатково 1,8 млн людей опинилися за межею бідності (за критерієм доходів нижче ФПМ), якщо порівнювати змодельовані дані з фактичними. У 2021 р. порівняно з 2020 р. чисельність бідних трохи зменшилася через адаптацію економіки до викликів функціонування під час пандемії. Тим не менш, абсолютні втрати від пандемії Covid-19 у 2021 р. все одно призвели до приблизно 1,4 млн осіб нових бідних. Економічна реакція витрат домогосподарств була навіть більш виразною, ніж доходів: так, у 2020 р. збитки через падіння витрат нижче прожиткового мінімуму торкнулися 4,9 млн осіб, а у 2021 р., коли умови дещо стабілізувалися, — зменшившись до 2,7 млн осіб.

Однак вплив повномасштабної війни на бідність був набагато серйознішим ніж вплив пандемії Covid-19. За критерієм бідності «доходи нижче ФПМ» війна призвела до бідності 6,1 млн людей через втрату доходів, а за критерієм «витрати нижче ФПМ» — 8,3 млн осіб. Тобто чисельність бідного населення збільшилася майже у два рази, у стан бідності потрапили люди, які за нормального розвитку економіки не стали б бідними.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Mahler D. G., Yonzan N., Lakner C., Castaneda Aguilar R. A., & Wu H. (2021). Updated estimates of the impact of COVID-19 on global poverty: Turning the corner on the pandemic in 2021? *The World Bank*. <https://blogs.worldbank.org/opendata/updated-estimates-impact-covid-19-global-poverty-turning-corner-pandemic-2021>
2. Libanova, E., et al. (2024). Poverty and inequality in Ukraine under the influence of COVID-19: Assessment approaches (2nd ed.). Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine. <https://surl.luh.gov.ua/qlxgkg>. [Лібанова, Е. та ін. (2024). Бідність та нерівність в Україні під впливом COVID-19: підходи до оцінювання (2-ге вид.). Київ: Ін-т демографії та проблем якості життя НАН України].
3. Assessment of the socio-economic impact of COVID-19 on Ukraine (2020). United Nations Ukraine. https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-06/SEIA_UKR.pdf [Оцінка соціально-економічного впливу COVID-19 на Україну (2020). ООН в Україні].
4. Cherenko, L., et al. (2020). The impact of the coronavirus crisis on poverty: first consequences for Ukraine Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine. https://idss.org.ua/arhiv/poverty_forecast.pdf

- [Черенько Л., та ін. (2020). Вплив коронавірусної кризи на бідність: перші наслідки для України. НАН України, ІДСД ім. М. В. Птухи. Київ].
5. Mahler, D.G., Yonzan, N., & Lakner, Ch. (2022). The Impact of COVID-19 on Global Inequality and Poverty Policy Research working paper, World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/099250510052241154>
 6. Patel, J.A., et al. (2020). Poverty, inequality and COVID-19: the forgotten vulnerable *Public Health* 183, 110. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2020.05.006>
 7. Whitehead, M., Taylor-Robinson, D., & Barr, B. (2021). Poverty, health, and Covid-19. <https://doi.org/10.1136/bmj.n376>
 8. Bargain, Ol., Bernard, T., & Aminjonov, U. (2021). Poverty and exposure to Covid-19: The role of income support *VoxEU*. <https://cepr.org/voxeu/columns/poverty-and-exposure-covid-19-role-income-support>
 9. Libanova, E. (2020). Poverty of the population of Ukraine: methodology, techniques and practice of analysis. Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine <https://www.idss.org.ua/arhiv/Бідність%20населення%20України%20методологія,%20методика%20та%20практика%20аналізу.pdf>
[Лібанова, Е. (2020) Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу. НАН України, ІДСД ім. М. В. Птухи. Київ].
 10. Cherenko, L. (2021). Model of the standard of living in conditions of socio-economic instability: monograph. Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine. <https://www.idss.org.ua/arhiv/Model.pdf>
[Черенько, Л. (2021). Модель рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності: монографія. Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України].
 11. Spielauer, M. (2003). A dynamic socio-demographic Microsimulation model for Austria: General Framework and an Application for Educational Projections. *Doctor's Thesis. Wien*. http://www.spielauer.ca/PhD_MartinSpielauer.pdf
 12. Klevmarken, A. (2022). Microsimulation: A tool for economic analysis. *International Journal of Microsimulation*, 15 (1), 6—14. <https://doi.org/10.34196/ijm.00246>
 13. Sarioglo, V. (2021). Microdata in socio-economic research Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine. <https://idss.org.ua/arhiv/microdata.pdf>
[Саріогло, В. (2021). Мікродані у соціально-економічних дослідженнях. НАН України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи].
 14. Vos, R., & Sánchez, M. V. (2010). A non-parametric microsimulation approach to assess changes in inequality and poverty (Working Paper No. 94). United Nations, Department of Economic and Social Affairs. <https://www.un-ilibrary.org/content/papers/25206656/92/read>
 15. Almeida, V., Barrios, S., & Christl, M. (2021). The impact of COVID-19 on households' income in the EU. *Journal of Economic Inequality*. <https://doi.org/10.1007/s10888-021-09485-8>
 16. Canto Sanchez, O., Figari, F., & Fiorio, C. V. (2021). Welfare resilience at the onset of the COVID-19 pandemic in a selection of European countries: Impact on public finance and household incomes. *Review of Income and Wealth*. <https://doi.org/10.1111/roiw.12530>
 17. Lustig, N. (2021). The impact of COVID-19 on inequality and poverty in Mexico. *Estudios Económicos*, 36 (1). <https://doi.org/10.24201/ee.v36i1.416>
 18. Moyer J.D., et al. (2022). How many people is the COVID-19 pandemic pushing into poverty? A long-term forecast to 2050 with alternative scenarios. *PLOS ONE*, 17 (7), <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0270846>

Стаття надійшла до редакції 03.05.2025

Vladyslav Shyshkin, PhD (Economics)

Mykhailo Ptukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60

E-mail: vlad_hdi@ukr.net

ORCID: 0000-0003-0011-4246

Yuliia Klymenko, PhD (Economics)

Mykhailo Ptukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60

E-mail: yuliia_klymenko@ukr.net

ORCID: 0000-0002-0086-2933

MICROSIMULATION THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC AND WAR ON POVERTY IN UKRAINE

The article presents the results of a scientific study and the development of the project “Rising Inequality and Poverty in Ukraine Due to the Covid-19 Pandemic” (registration number №2021.01/0295), carried out by the Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine under Agreement №33/0295 dated March 1, 2024, with grant support from the National Research Foundation of Ukraine. The paper explores the socio-economic consequences of the Covid-19 pandemic for poverty rate in Ukraine. Analyzing poverty in Ukraine in the post- Covid-19 period is crucial given the deep socio-economic transformations caused by the pandemic. Until 2020, Ukraine demonstrated moderately positive trend of poverty reduction. However, the pandemic disrupted the trend of gradual poverty rate decline. The consequences of the Covid-19 crisis led to a significant increase in poverty, and in the absence of the pandemic, the gradual decline in poverty levels would likely have continued. The existing social protection system proved insufficiently effective in mitigating the effects of such a large-scale shock. As a result, the social profile of vulnerable groups changed, with even population segments previously not considered vulnerable falling below the poverty threshold. The aim of this article is to develop an alternative scenario of Ukraine’s socio-economic development in the absence of the Covid-19 pandemic and the war, and to assess losses through the simulation of basic poverty indicators. The primary method used in this study is microsimulation modeling, with all macroeconomic assumptions based on pre-pandemic official forecasts and statistical data. The counterfactual poverty forecast provides a basis for evaluating the actual impact of Covid-19 on poverty and illustrates the extent to which poverty rates in Ukraine could have decreased under a no-pandemic scenario.

In 2020, the coronavirus crisis led to a sharp increase in absolute poverty in Ukraine — the first such rise since 2016. In the absence of the pandemic shock, poverty rate would have continued to decline — in particular, poverty based on expenditures below the actual subsistence minimum would have decreased by 6.8 percentage points. Counterfactual modeling of a no-pandemic scenario revealed that the Covid-19 pandemic caused an additional 1.8 million people to fall into poverty in 2020. In 2021, there was a notable improvement compared to 2020, with a significant reduction in absolute poverty. However, the overall poverty losses remained considerable, with approximately 1.4 million new poor individuals still recorded. The losses associated with the war were even more substantial: the Russian war resulted in an additional 6.1 million people falling below the poverty threshold. The impact of the war on poverty rates after 2022 has been significantly more severe than the effects of the Covid-19 pandemic in 2020. The cumulative negative impact of both the pandemic and the war has made a return to pre- Covid poverty reduction trends considerably more difficult.

Keywords: poverty, Covid-19, actual subsistence minimum, macroeconomic indicators, microsimulation.

Cite: Mykytenko, Victoriia, Mykytenko, Dmytro & Sheludko, Natalia (2025). Hibrydna model sotsialno-ekonomichnoi reabilitatsii monofunktionalnykh mist [Hybrid Model of Socio-Economic Rehabilitation of Monofunctional Cities]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (61), 92—114.

УДК 332.1:711:330.3:334.06

JEL Classification: A13, C52, E62, O11, R13, R58

ВІКТОРІЯ МИКИТЕНКО, д-р екон. наук, проф., гол. наук. співроб.

Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, Київ, бул. Тараса Шевченка, 60

e-mail: vmikitenko@ukr.net

ORCID: 0000-0002-8212-9777

ДМИТРО МИКИТЕНКО, д-р мед. наук, проф., професор

Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая
02094, Україна, Київ, пров. Херсонський, 3

e-mail: mikitenko@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4277-4592

НАТАЛІЯ ШЕЛУДЬКО, д-р екон. наук, проф., гол. наук. співроб.

Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, Київ, бул. Тараса Шевченка, 60

e-mail: n.sheludko@ukr.net

ORCID: 0000-0001-6936-3158

ГІБРИДНА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ МОНОФУНКЦІОНАЛЬНИХ МІСТ

Метою дослідження є розроблення гібридної моделі соціально-економічної реабілітації монофункціональних міст як просторово адаптивного інструменту повоєнного відновлення України, що синтезує механізми когнітивної ресоціалізації, соціальної декомпресії, медико-генетичного моніторингу, економіки мобільної зайнятості і смарт-регенерації для подолання синдрому набутої безпорадності, зниження інфраструктурного навантаження й підвищення ролі ресурсних громад у формуванні якості життя. Ме-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2025. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

тодологічна база ґрунтується на системному, сценарному, когнітивно-поведінковому та інституціональному підходах у поєднанні з принципами регіональної декомпресії і реконструктивного розвитку. Застосовано міждисциплінарний інструментарій: сценарне моделювання, кластерний та просторово-географічний аналіз, психометричне оцінювання синдрому набутої безпорадності, логіко-проектне моделювання, рівноважні та фінансово-економічні оцінки, визначення інфраструктурних витрат і природно-ресурсної адаптації. Емпіричну базу становлять офіційні соціально-економічні показники, законодавчі документи, кейси трансформації постіндустріальних міст у країнах, що пережили затяжні кризи.

Наукова новизна полягає у побудові гібридної моделі просторової реабілітації, що інтегрує сценарні механізми соціальної декомпресії, вахтової трудової мобільності, когнітивної ресоціалізації та фінансового планування, адаптованих до специфіки семи типологізованих повоєнних макрорегіональних зон України. Запропоновано сценарно-програмний підхід до фінансування реабілітаційних процесів, який враховує диференційовані індикатори соціо-еколого-економічного стану територій, рівень їх руйнування внаслідок військових дій та відновлювальний потенціал. Отримані результати формують методологічне підґрунтя для стратегій просторової реабілітації з урахуванням принципів просторового розвитку, реконструктивної справедливості, фінансової ефективності, міжрівневої координації та когнітивної спроможності населення в умовах посткризового відновлення.

Ключові слова: гібридна модель соціально-економічної реабілітації, монофункціональні міста, реконструктивний просторовий розвиток, соціальна декомпресія, синдром набутої безпорадності, повоєнне відновлення, макрорегіональні зони України.

Постановка проблеми, актуальність. Проблема реабілітації монофункціональних міст, що зазнали еколого-економічної та соціо-демографічної деградації через втрату структурної моноспеціалізації, набуває особливої актуальності в умовах повоєнного відновлення України. Збройна агресія посилила хронічні кризові явища на ресурсоорієнтованих територіях: вплив населення, депопуляція, зношеність інфраструктури, занепад виробничої бази, падіння зайнятості — формують сталий соціоекономічний тиск на державу та регіони. Особливу загрозу становлять монофункціональні міста (ММ), які через тривале домінування однієї галузі втратили здатність до адаптації та розвитку й характеризуються високою соціальною інерцією, поширенням синдрому набутої безпорадності (СНБ), згоранням соціального середовища (закриття закладів освіти й охорони здоров'я, занепад громадського життя, зростання психічних розладів, тощо). Сукупність деструктивних чинників унеможливорює ефективне відновлення без застосування нових підходів до просторової трансформації та реконструкції.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю формування моделі реконструктивного просторового розвитку України, що за концепцією [1], охоплює сім повоєнних макрорегіональних зон (МРЗ): Зону Активізації, Транзитну Зону, Східну і Південну Лінії Декомпресії, Західну Зону Збудження, Центральну Зону Модернізації та Південно-Східний Індустріальний Пояс. У межах цих МРЗ особливої ваги набуває потреба у стратегічно

скоординованих локальних моделях реабілітації депресивних ММ, спроможних не лише зменшити бюджетне навантаження, а й активізувати нові формати зайнятості, соціальної мобільності та просторової суб'єктності. Актуалізується розроблення гібридної моделі соціально-економічної реабілітації, що синтезує елементи вахтової економіки, інтелектуалізації середовища (через освітні, культурні та соціоекологічні практики), інструменти соціальної декомпресії — психоемоційної підтримки, ресоціалізації, когнітивної реабілітації та релокації. Вказане сприяє оптимізації просторового навантаження, відновленню довіри, зростанню фінансової стійкості домогосподарств і консолідації суб'єктного потенціалу громад.

Тож дослідження відповідає викликам повоєнного перетворення, інтегруючи концепції економічної участі, реконструктивної справедливості, соціальної декомпресії й інституційної мобільності в логіку загальнонаціонального просторового переходу до сталого розвитку. Його гіпотеза полягає у тому, що розроблення та впровадження гібридної моделі соціально-економічної реабілітації монофункціональних міст (ГМСЕР_{ММ}), яка поєднує вахтову організацію зайнятості, механізми соціальної декомпресії, когнітивно-психологічну підтримку, інтелектуалізацію простору і культурно-екологічні ініціативи, сприятиме: зниженню навантаження на депресивну інфраструктуру; підвищенню соціальної суб'єктності населення; забезпеченню фінансової й економічної стійкості локальних спільнот; формуванню інституційної адаптивності за гібридними сценаріями реконструкції.

Метою дослідження є розроблення гібридної моделі соціально-економічної реабілітації монофункціональних міст як просторово адаптивного інструменту повоєнного відновлення України. Модель інтегрує механізми когнітивно-інформаційної ресоціалізації, соціальної декомпресії, медико-генетичного моніторингу, економічної мобільності та смартрегенерації для подолання синдрому набутої безпорадності, зменшення інфраструктурного навантаження та активізації громад у процесі підвищення якості життя. Досягнення мети передбачає: ідентифікацію чинників деградації монофункціональних міст у постіндустріальному та повоєнному контекстах; аналіз проявів синдрому набутої безпорадності, втрати суб'єктності та соціального згортання у ресурсних громадах; оцінку доцільності використання вахтової праці, релокацій і мікроініціатив як інструментів мобільної зайнятості; дослідження потенціалу освітніх, культурних та екологічних ініціатив в інтелектуалізації міського середовища; побудову гібридної моделі з урахуванням інституційних, когнітивних, економічних, фінансових і просторових механізмів адаптації; формування механізмів інтеграції цієї моделі у структуру семи макрорегіональних зон повоєнного просторового розвитку України з урахуванням їх типологічних особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціально-економічної реабілітації ММ, які зазнали системної деградації внаслідок втрати

галузевої спеціалізації, екологічного навантаження, демографічного й природно-ресурсного виснаження та воєнних впливів, активно досліджуються у світовій і вітчизняній науковій літературі. У зарубіжних дискусіях переважають акценти на процесах регенерації постіндустріальних територій через креативну економіку, соціальне підприємництво, інтеграцію сервісних інфраструктур (зокрема, деталізовано у роботах Е. Глейзера (E. Glaeser, 2011) [2], Р. Флорида (R. Florida, 2014) [3], І. Турока та Н. Бейлі (I. Turok & N. Bailey, 2004) [4]). Українські науковці здебільшого зосереджуються на структурних деформаціях, диспропорціях регіональної політики, кризі індустріального спадку, сценаріях повоєнного відновлення. У цій площині відзначимо дослідження В. Сіденка (V. Sidenko, 2024) [5], І. Сторонянської (I. Storonianska, 2022) [6], С. Романюка та ін. (S. Romanyuk et al. 2024) [7]. Увагу просторовому розвитку приділено у Концепції регіональної політики України і Державній стратегії регіонального розвитку на 2021—2027 роки¹.

Варто зазначити, що вітчизняна економічна наука досі не враховує медико-генетичні, когнітивні та поведінкові чинники деградації локального й регіонального середовища. Зокрема, неінтегрованим залишається поняття «синдрому набутої безпорадності», описаного М. Селігманом і С. Майером (M. E. P. Seligman & S. F. Maier, 1967, 1975) [8, 9], який не застосовують як аналітичну категорію у дослідженнях урбаністичних, соціо-еколого-економічних і реконструктивних процесів. За розробками [8, 9] СНБ виникає, коли індивід або спільнота («ресурсна громада»²) «втрачає відчуття впливу на життєві обставини, що зумовлює апатію, пасивність, зниження мотивації та віри в можливість змін». У контексті вирішення проблеми ММ маємо відзначити: СНБ проявляється внаслідок соціальної інерції, байдужості до процесів локального управління, втрати просторової ідентичності, відчуття безчасовості й відчуження від майбутнього. У таких умовах посилюються медико-соціальні загрози, зростає поширення психоемоційних і поведінкових розладів, знижується адаптаційна спроможність населення, що

¹ Постанова КМУ № 695 від 5.08.2020 р.; з змінами, внесеними Постановою КМУ № 940 від 13.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

² Поняття «ресурсна громада» визнає територіальну громаду, яка функціонує на основі видобування, переробки або експлуатації природних ресурсів (вугілля, газ, деревина, мінерали, вода). Цей термін використовують у дослідженнях монофункціональних міст ресурсної залежності та «ресурсного прокляття» на локальному рівні. У проектах розвитку енергетичних кооперативів та зеленої трансформації використовують термін «ресурсні громади вугільних територій», які переходять до використання відновлюваних джерел енергії. «Ресурсна громада» — територіальна спільнота, яка володіє (має вільний доступ) до соціальних, екологічних, природно-ресурсних, інфраструктурних чи інтелектуальних активів, однак не реалізує їх та не розвивається внаслідок інституційної та психоемоційної інерції, поведінкових бар'єрів і СНБ, що сформувалися в умовах тривалого впливу кризових або монофункціональних обмежень.

зумовлює інтеграцію епідеміологічних індикаторів (рівнів психосоціального стресу, індексів тривожності, депресивності, показників серцево-судинної та нейроповедінкової вразливості) та генетично обумовлених медичних ризиків (спадкові маркери стрес-реактивності, поліморфізми генів, пов'язані з адаптаційною відповіддю організму) у системи просторового планування і трансформації кризових територій.

Дослідження громадського здоров'я та епігенетичних ефектів хронічного стресу, токсичного середовища й індустріальної втоми Дж. Нідердеппе (J. Niederdeppe et al., 2008) [10] та Р. Лю (R. Liu et al., 2017) [11] свідчать, що психосоціальні фактори нерозривно пов'язані з виникненням ризиків захворювань, спадкових патологій, маніфестації захворювань і погіршення когнітивного потенціалу спільнот. Зарубіжний досвід (Японія після Хіросіми та Фукусіми, США — «Іржавий пояс», Китай — програми медико-екологічного детоксу в шахтарських регіонах) указує на ефективність поєднання медико-генетичного консультування, психоемоційної реабілітації, екологізації та реструктуризації зайнятості в рамках комплексної трансформації міст. Ці факти у щільних взаємозалежностях аргументовано у роботах С. Стресінга, Дж. Р. Нофера та С. Н. Вілліха (S. Stresing, J. R. Nöfer, S. N. Willich, 2014) [12], а також Х. Чжана, Х. Яна, Й. Лі (X. Zhang, H. Yang, Y. Li, 2020) [13]. Попри окремі спроби вивчення соціоекологічних, медико-соціальних, когнітивних і генетично зумовлених чинників в українських містах-сателітах, що репрезентовані у роботах О. Тимченко, О. Линчак, О. Польки (O. Tymchenko, O. Lynchak, O. Polka et al. 2015) [14], в Україні відсутні дослідження, які б інтегрували у контекст сценарного моделювання і реконструктивного розвитку: медико-генетичне консультування; когнітивно-поведінкові профілі мешканців; моделі соціоекологічної декомпресії; гібридну зайнятість (вахтовий метод, дистанційні моделі, освітні хаби); інноваційні фінансові інструменти.

Попри наявність досліджень у сферах просторового розвитку, демографії, охорони здоров'я, медичної генетики, екології та соціальної економіки, у національному науковому дискурсі бракує інтегрованої моделі, що розглядала би ММ як осередки міждисциплінарної реабілітації у контексті якості життя. Наявні напрацювання зосереджені на окремих чинниках занепаду, натомість системна взаємодія демографічних, соціально-економічних, екологічних, когнітивно-поведінкових і медико-генетичних детермінант залишається концептуально неузгодженою. Гостро актуальною є відсутність моделей, здатних врахувати СНБ як бар'єр до відновлення суб'єктності громад. Уповільнення мобілізаційного потенціалу, поєднане з епідеміологічними ризиками, екологічними ушкодженнями і втратою трудової активності, потребує застосування гібридних підходів до просторової декомпресії та когнітивної ресоціалізації. У контексті повоєнного відновлення семи МРЗ України [1] це зумовлює необхідність у мульти-

дисциплінарній моделі соціально-економічної реабілітації, яка інтегрує інструменти соціальної економіки, просторової реконструкції, урбаністики, когнітивної психології, екології, медико-генетичного моніторингу та фінансового планування.

Наукова новизна статті полягає у розробці гібридної моделі соціально-економічної реабілітації ММ як просторово адаптивного інструменту повоєнного відновлення країни, що інтегрує когнітивно-інформаційні, медико-соціальні, інституційні, економічні, фінансові та просторові механізми. Запропонована модель синтезує: вахтовий принцип організації трудової активності для збереження економічної життєздатності депресивних територій; механізми соціальної декомпресії (релокаційні рішення, психологічна підтримка, когнітивна реабілітація, адаптивна ресоціалізація); альтернативні моделі зайнятості і просторової суб'єктності населення (освітні хаби, культурні ініціативи, мікропідприємництво, зелені трансформації); прив'язку до типологізованих макрорегіональних зон, дозволяючи відображати сценарну спрямованість просторової реконструкції. Системно обґрунтовано сценарно-програмний підхід до фінансування реабілітаційних процесів за диференційованими індикаторами соціо-еколого-економічного стану територій, рівня руйнування і потенціалу відновлення, що формує міждисциплінарне методологічне підґрунтя для реалізації стратегій просторової реабілітації, орієнтованих на принципи реконструктивної справедливості, міжрівневої координації, когнітивної спроможності населення та економічної доцільності в умовах посткризового розвитку.

Методи дослідження. Дослідження базується на системному, сценарному, інституціональному, соціально-географічному, медико-генетичному та когнітивно-поведінковому підходах, інтегрованих у концепцію реконструктивного просторового розвитку та соціальної декомпресії. Інформаційна база сформована на основі статистичних джерел, стратегічних документів, матеріалів соціологічних досліджень, фокус-груп і кейс-аналізу функціонування ММ у межах семи МРЗ. Методологічний інструментарій охоплює: сценарне моделювання — для побудови гібридних траєкторій реабілітації; просторово-географічний та кластерний аналіз — для групування територій за рівнем кризовості; психометричні методики — для кількісної оцінки проявів СНБ; логіко-проектне моделювання та фокус-групові обговорення; моделювання загальної рівноваги — для аналізу взаємозв'язку між зайнятістю, монофункціональним профілем міст і просторовими трансформаціями; фінансово-економічні та еколого-ресурсні оцінки — для обґрунтування інфраструктурних рішень і включення «екорезильєнтних» ініціатив до реабілітаційних стратегій. Комплексне поєднання цих методів забезпечило багаторівневу діагностику стану ММ, виявлення системних обмежень їх життєздатності та побудову гібридної моделі просторової реабілітації, адаптованої до сценаріїв повоєнного оновлення.

Виклад основного матеріалу. Більшість ММ в Україні можуть бути охарактеризовані як ресурсні громади в стані латентної набутої безпорадності, тобто такі, що володіють соціальним, просторовим, природно-ресурсним, інституціональним, виробничим і економічним потенціалом, але беззмінно демонструють хронічну нездатність до мобілізації й раціоналізації освоєння наявних активів унаслідок дії СНБ. Цей синдром проявляється не лише на рівні окремого індивіда, а й набуває характеру колективної поведінкової матриці, що трансформується у загальну недовіру до можливості змін, апатію до розвитку, байдужість до стратегування і втрату горизонтальної соціальної дії. Таке когнітивно-інформаційне самозамикання і «замирення з сучасністю» поступово перетворює громаду на ресурсну монофункціональну пастку (на спільноту, де наявність ресурсів не генерує дій у напрямі їх освоєння та раціоналізації використання для власного розвитку, а повторюваність неуспішних зусиль закріплює стан поведінкової капітуляції). У цьому контексті ресурсна громада потребує не лише економічної підтримки, а й когнітивно-інформаційного перезавантаження, яке має здійснюватися через механізми медико-соціальної декомпресії, системної інституціональної мобілізації та поетапного відновлення суб'єктності певної локальної спільноти. Тому формування гібридної моделі соціально-економічної реабілітації монофункціональних міст (ГМСЕР_{ММ}) слід розглядати як багатовекторний процес, що охоплює: когнітивну деконструкцію патернальної залежності (через освітні, медіа, культурні програми, що змінюють уявлення громади про себе); елімінування поведінкових бар'єрів і СНБ (шляхом соціально-психологічного діагностування, мотиваційного тренінгу, менторських платформ); інституціональне проектування майбутніх умов для розвитку суб'єктності (створення малих економік, горизонтальних ініціатив, локальних фондів довіри); медико-генетичний моніторинг здоров'я населення (база для соціального планування, забезпечення екологічної безпеки і персоналізованої політики охорони здоров'я); фінансове переформатування моделей розвитку і реконструкції (перехід від дотаційного утримання до інвест-інжинірингу з урахуванням резервів МРЗ і можливостей громади). У результаті ці дії забезпечать перехід від залежної до продуктивної суб'єктної громади, здатної до мобілізації своїх ресурсів, участі в реконструкції простору, генерації альтернативної зайнятості, інтеграції в нові сценарії відновлення тощо.

У пропонованій ГМСЕР_{ММ} важливу роль відіграє локалізація механізмів реабілітації в межах певного МРЗ, з урахуванням її функціонального призначення у структурі повоєнного просторового укладу країни. Так, Східна Лінія Декомпресії має розвиватись як простір когнітивного розвантаження, а Центральна Зона Модернізації — як середовище інтелектуального проростання та смартрегенерації (в українському дискурсі термін не є усталеним, а у зарубіжній літературі *smart regeneration* використовують у

різних значеннях [15, 16]³), що уможливить інтегрувати ресурсну громаду у багаторівневу архітектоніку національної трансформації, виводячи її з периферійного, «пасивного» статусу суб'єкта ММ на рівень учасника сценарного проектування для забезпечення стійкості та якості життя. У межах ГМСЕР_{ММ} використовуємо принцип смартрегенерації як стратегію багатовекторного оновлення ресурсної громади (полівекторного сценарно-прогнозного реконструктивно-просторового розвитку [17]) шляхом когнітивно-інформаційного перезавантаження, медико-соціальної мобілізації, екологічної санації, цифрової трансформації управління і фінансування, сценарної реконструкції територіальних утворень та макрорегіонального повоєнного простору держави.

Для виявлення критичних обмежень і причин глибокої соціально-економічної деструкції ММ в умовах постіндустріальної трансформації та повоєнної декомпресії систематизовано чинники деградації, які впливають на ресурсні громади в межах семи МРЗ (табл. 1). Методичною основою для складання стала інтеграція просторово-функціонального, когнітивно-поведінкового, соціально-економічного та медико-генетичного підходів⁴, які у поєднанні дали змогу відобразити глибину і багатофакторний характер занепаду локальних спільнот, не зводячи процес деградації лише до економічної чи інфраструктурної площини. Тому, враховано: архітектоніку та унікальні просторові характеристики кожної повоєнної МРЗ (рис. 1); типові деструктивні ознаки для кожного чинника деградації, які проявляються специфічно в межах різних функціонально-географічних зон; внутрішні чинники (інституційна інерція, інформаційна ізоляція, когнітивна пасивність, СНБ) та зовнішні обставини (воєнні руйнування, міграційний тиск, екологічне виснаження, зміна економічної структури); інноваційний міждисциплінарний блок, який включає генетичні та епігенетичні наслідки тривалого функціонування у стані СНБ, особливо у контексті міжпоколінного

³ *Smart regeneration* є підходом до оновлення і регенерації занепадлих погіршуваних (кризових) міських і територіальних утворень на основі [15, 16]: інтегрованих даних; інтелектуальних інфраструктур; інноваційних соціальних практик; екологічно обґрунтованих рішень; когнітивного залучення громад; цифрових технологій як інструментів участі та моніторингу.

⁴ Термін «медико-генетичні підходи» вживають на позначення узагальненої міждисциплінарної категорії, що об'єднує: клініко-діагностичні методи вивчення спадкових захворювань і схильностей (на рівні генотипу); епідеміологічні індикатори генетично обумовлених патологій в популяціях; прогностичні та консультативні інструменти медико-генетичного скринінгу (вразливих груп населення); інтерпретацію генетичних факторів поведінкової вразливості (у контексті СНБ), що має психосоціальні й потенційні нейрогенетичні маркери. У пропонованій статті медико-генетичні підходи розглядаються не у вузькому клінічному, а у мультидисциплінарному соціо-еколого-економічному сенсі — як частина системи індикаторів вразливості та стійкості локальних спільнот, що зазнали деструктивного впливу тривалих кризових станів (інституційна деградація, депопуляція, СНБ, епігенетичне навантаження тощо).

Таблиця 1. Системні чинники деградації монофункціональних міст за сімома макрорегіональними зонами України

Системні чинники деградації	Зона Активізації	Транзитна Зона	Східна Лінія Декомпресії	Південна Лінія Декомпресії	Західна Зона Збудження	Центральна Зона модернізації	Південно-Східний індустріальний пояс
1. Втрачена функціональна спеціалізація	Застаріла промислова база без перспективи перезавантаження	Фрагментація логістичної функції міст	Зруйнована індустріальна основа	Втрачена агропереробна спеціалізація	Функціональна переважність міст, які прийняли ВПО	Монофункціональність старих індустріальних центрів	Монозалежність від важкої промисловості
2. Депопуляція	Масова трудова міграція молоді	Вимивання людського капіталу	Масове внутрішнє переміщення / евакуація	Високий рівень старіння населення та міграції	Нерівномірне розселення ВПО	Міграція молоді у столицю та за кордон	Зниження чисельності кваліфікованих кадрів
3. Інфраструктурна зношеність	Низька якість доріг та комунікацій	Висока аварійність комунальних систем	Фізична руйнація критичної інфраструктури	Пошкодження портової та припортової інфраструктури	Інфраструктурна переважність	Низький рівень діджіталізації інфраструктури	Зношення виробничих потужностей
4. Інституційна інерція	Пасивність місцевих органів влади	Нерозвинутість партнерства «влада — бізнес — громада»	Колас управління структур	Фрагментованість управління	Дисбаланс між попитом і управлінням, корумпованість системи управління	Невикористання потенціалу освітніх установ	Підпорядкованість зовнішнім центрам управління, відсутність гнучкості управління
5. Екологічне виснаження	Погіршення стану водних ресурсів	Навантаження на довкілля через транспортні потоки	Високий рівень хімічного та воєнного забруднення	Солонцювання ґрунтів, деградація складу води	Погіршення якості повітря і зелених зон	Локальне забруднення вод та ґрунтів	Промислове забруднення та масштабні викиди

6. Когнітивна втома та СНБ	Виснаження мотивації до змін	Синдром втоми регіону	Тотальна деморалізація громад	Посттравматичні синдроми серед мешканців	Професійне вигорання соціальних служб	Інформаційна пасивність	Формування пасивних моделей виживання
7. Токсична зайнятість / безробіття	Залежність від тимчасової праці за кордоном	Періодичне сезонне безробіття	Втрата ринку праці та соціальної підтримки	Сезонне безробіття в агросфері	Переобтяження ринку праці	Недоінвестованість у креативні галузі	Скорочення виробництва, зростання тійової зайнятості
8. Низька інвестиційна привабливість	Відсутність програм реінвестування	Інвестори не бачать стабільності	Високий ризик втрати контрольованості регіону	Падіння транспортної доступності	Короткостроковість зовнішніх інвестицій	Відсутність програм економічної модернізації	Небажання зовнішнього капіталу інвестувати
9. Інформаційна ізоляція	Відсутність доступу до якісних інформаційних ресурсів	Інформаційна маргіналізація малих міст	Параліч комунікаційних каналів, обмежений простір комунікацій	Відсутність комунікацій громад із державними центрами	Перенавантаження локального інформаційного простору	Інформаційна нерівність між центром і периферією	Обмеження доступу до альтернативних джерел інформації
10. Зміни у структурі зайнятості	Зміщення зайнятості в бік сезонних та неформальних видів діяльності	Тимчасова мобільність замість стабільної зайнятості	Масштабна втрата зайнятості, еміграція працездатного населення	Переважання ручної праці без перспектив автоматизації	Гіпертрофована конкуренція на ринку праці	Зміщення зайнятості в бік креативного сектору без державної та регіональної підтримки	Консервація зайнятості в низькооплачуваному ручному секторі
11. Втрата культурної самотності	Занепад культурної інфраструктури	Знецінення локальних культурних наративів	Знищення символічних місць і культурних маркерів	Вимивання культурних традицій під тиском виживання	Культурний дисбаланс через релокацію населення	Втрата спадкоємності культурних погітик	Деградація та руйнування культурних інститутів індустріального періоду

Закінчення таблиці 1.

Системні чинники деградації	Зона Активізації	Транзитна Зона	Східна Лінія Декомпресії	Південна Лінія Декомпресії	Західна Зона Збудження	Центральна Зона модернізації	Південно-Східний індустріальний пояс
12. Фрагментація соціального капіталу	Розпад горизонтальних зв'язків у громадах	Розрив між старожилами й мігрантами та тими, які покинули ММ	Соціальна атомізація після втрати домівок	Зниження довіри між поколіннями	Соціальна перевага волюнтерських ініціатив	Індивідуалізація замість спільного мислення	Руйнування місцевих підприємств і трудових колективів (осередків ідентичності)
13. Соціо-когнітивна передача безпорадності як чинник міжпоколінної вразливості	Поширення порушень нейропсихічного спектра у дітей, батьки яких тривалий час перебували у стані соціального стресу	Недостатність систем ранньої діагностики генетичних та поведінкових порушень у дітей із сімей підвищеного ризику	Вроджені патології внаслідок екологічного таження, епігенетичних змін і психоемоційної травми заці зумовлює міжпоколінну вразливість й актуалізує інтеграцію медико-генетичного консультування, пренатального скринінгу і супроводу вагітності до систем реабілітації	Маніфестація відстрочених генетичних ризиків, пов'язаних із накопиченим стресом і відсутністю медико-генетичного супроводу	Ризики вторинного когнітивного навантаження на дітей у громадах, переміжених мігрантськими та кризовими сім'ями	Виявлення психосоціальних і епігенетичних змін у дітей із сімей, де тривалий час спостерігалася соціальна апатія	Комплексні генетико-соціальні ризики у дітей третього покоління, що зростають у середовищі з переданою поведінковою інерцією

Джерело: обґрунтовано, сформульовано та систематизовано авторами за [14, 18—20].

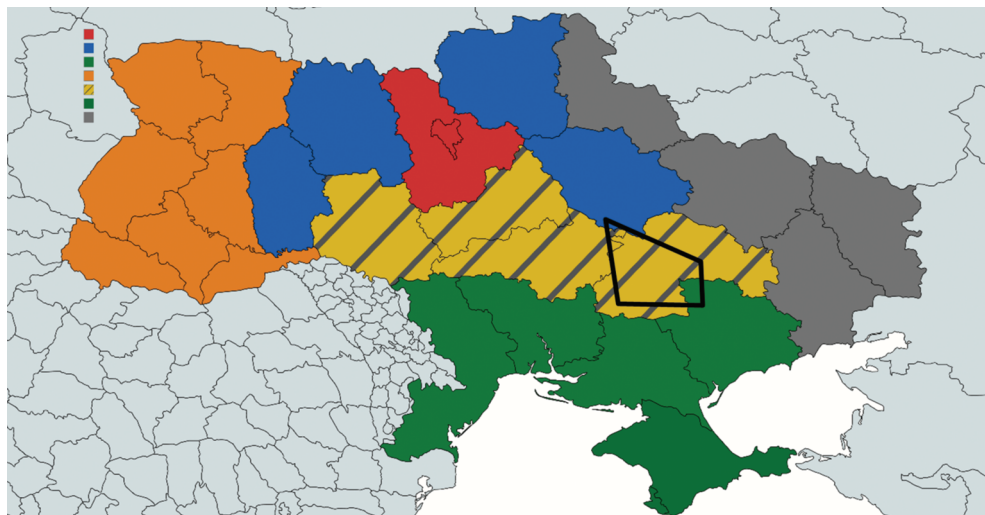

Рис. 1. Семизонна модельна картосхема гібридної просторової реабілітації України
Джерело: авторська розробка та візуалізація за [1].

впливу на здоров'я і адаптивний потенціал молоді та дітей. Систематизація чинників у табличному форматі дала змогу: порівняти модель деградації між МРЗ; виявити кластерну структуру чинників (поведінкові, інфраструктурні, екологічні, економічні, інформаційні, генетичні); обґрунтувати потребу у локалізованих сценаріях реабілітації, адаптованих до конкретного набору системних викликів у межах кожної зони. Представлене групування й ідентифікація не лише виконує аналітичну функцію, а й є основою для конструювання гібридної моделі реабілітації, що спирається на діагностику глибинних причин деградації та враховує регіональну специфіку, інституційну динаміку і міжпоколінні ризики як обов'язкові компоненти сценарного управління трансформаційними процесами.

Так, *Зона Активізації* — охоплює переважно території з відносно стабільною безпековою ситуацією, однак із застарілою промисловою базою і низькою швидкістю структурних змін. ММ у МРЗ: мають неактуалізований ресурсний потенціал, але через плинність кадрів та інституційну інертність не спроможні генерувати нові траєкторії розвитку; СНБ поступово посилюється через відсутність прикладів успішної самотрансформації.

Транзитна Зона — МРЗ логістичного потенціалу, що має транзитно-обслуговуючу функцію, тобто не має доміант розвитку. В її межах фрагментується локальна економіка, а соціальна структура «розшаровується» між транзитними потоками і сталою життєдіяльністю. Сезонність праці, нестабільна зайнятість, інформаційна маргіналізація периферійних міст формують умови когнітивної розмитості, де громади не сприймають себе як цілісні суб'єкти.

Східна Лінія Декомпресії — це зона глибокої деструкції через воєнні дії й руйнування. В її межах відбулося не просто фізичне руйнування інфраструктури, а й тотальна інституційна ідентичнісна дезорієнтація населення — міста втратили індустріальну базу, населення, зв'язки і просторову логіку для існування. Накопичення СНБ на рівні громад тут перетворюється на психосоціальну безпорадність, посилену відсутністю каналів інформаційного включення, масовою втратою людського капіталу і незахищеністю від екологічних ризиків (масштабні забруднення, мінування, хімічні залишки, відсутність сталого водопостачання тощо).

Південна Лінія Декомпресії: в її межах основними чинниками є економічна залежність від агросектору, який став занадто вразливим через війну, зміну траєкторій логістики, кліматичні й екологічні ризики, окупацію. Крім того, старіння населення, обмежений доступ до цифрової інфраструктури, низька диверсифікація зайнятості та мобільності сформували повільну, але глибоку соціоекономічну ерозію, а СНБ накопичується та проявляється у глибокій апатії до розвитку і в очікуванні патерналістської підтримки.

Західна Зона Збудження: характеризується надзвичайно високим функціональним перевантаженням, зокрема через прийом масштабної кількості внутрішньо переміщених осіб (ВПО). ММ стикаються із невідповідністю до гіпермобільності населення, дефіцитом ресурсів, виснаженням соціальних служб і вигоранням. СНБ проявляється внаслідок перегорання активізованих структур, емоційне виснаження та кризи горизонтальної довіри в перенасичених середовищах.

Центральна Зона модернізації: ММ цієї МРЗ мають великий потенціал, але не реалізують його через недосконалі управлінські практики, низький рівень локальної ініціативності та інерційність моноспеціалізованих структур управління й виробництва (т. зв. старі промислові класери). В межах цієї зони спостерігається інформаційна асиметрія: великі центри мають вільний доступ до можливостей, натомість малі та середні громади — абсолютно не мають. СНБ проявляється у відчуженні місцевих громад від модернізаційних процесів.

Південно-Східний індустріальний пояс. Класичний випадок монофункціональної промислової зони з глибокою структурною втомою: зношеність виробничих систем, забруднення, інституційна централізація, тінізація економіки. Культурна ідентичність зав'язана на минулому. СНБ тут наглухо й консервативно зацементований, а зміни сприймаються як загроза, а не як шанс до підвищення якості життя та самовдосконалення.

Отже, деградація ММ є структурно детермінованою, однак має просторову варіативність у своїх виявах, інтенсивності та хронотипності процесу (від гострої деструкції (Схід) до інерційної ерозії (Південь і Центр)). СНБ набуває різних форм у МРЗ, що проявляється у тотальній деморалізації (аж до повного інституційного вигорання). Саме СНБ стає ключовим

поведінковим маркером деструкції, тому він має бути окремим діагностичним індикатором у трансформаційних стратегіях гібридного типу. Щодо ознаки монофункціональності як джерела вразливості міст, то вона виявляється не лише економічно, але й культурно, інформаційно, інституційно та за маніфестації захворювань і, відповідно, й у межах інших площин життєдіяльності. І ця проблема полягає не лише у її занепадній функції, а у повній нездатності її оновити, переформатувати, елімінувати або перетворити на чинник позитивних зрушень. Додамо, що інформаційна ізоляція та розрив цифрової комунікації є новим системним викликом сталому розвитку, який гальмує не лише залучення громад до цілеорієнтованих зрушень, а й у процеси усвідомлення ними можливості самих змін і трансформацій. Тож потреба в гібридних локалізованих сценаріях реабілітації є очевидною.

Отже, єдиної уніфікованої моделі недостатньо, необхідна зонована, сценарно адаптована політика трансформації з урахуванням особливостей кожної МРЗ і характеру системних чинників деградації. Звернімо увагу на чинник «Соціо-когнітивна передача безпорадності як чинник міжпоколінної вразливості» (див. табл. 1), що визначає: пізню маніфестацію нейропсихічних, психосоматичних і епігенетичних порушень у дітей; посилення ризиків вроджених і спадкових захворювань; відсутність системи раннього виявлення, діагностики генетичних захворювань та підтримки у вразливих сім'ях; посилення токсичного міжпоколінного середовища, яке блокує когнітивний розвиток і соціальну мобільність. Врахування цього чинника дасть можливість розглядати ресурсну громаду не лише як економічну або інституційну одиницю, а вже як носія багат шарових ризиків, що передаються з покоління в покоління через стресову епігенетику, поведінкові патерни, втрату адаптивних механізмів і життєдіяльнісної мотивації. Тому пропонуємо базові принципи побудови ГМСЕР_{ММ} із урахуванням просторових сценаріїв реконструкції МРЗ [1], когнітивно-поведінкових особливостей, медико-генетичних ризиків, інфраструктурної та інвестиційної доцільності (табл. 2).

Спираючись на концепт сценаріїв реконструктивного просторового розвитку [1], здійснено моделювання гібридних форматів соціально-економічної реабілітації ММ, які функціонують у різних просторових і функціонально-поведінкових умовах, що передбачило врахування не лише макроекономічних та інфраструктурних відмінностей, а й когнітивно-соціальних параметрів деградації, рівня інформаційної інкорпоративності, епідеміологічного і генетичного навантаження, масштабів людського, стратегічного та територіального потенціалу. ГМСЕР_{ММ} розглядається як інтегративний багат функціональний концептуалізований підхід, що поєднує: реабілітаційні, адаптаційні й інноваційні механізми; локальні особливості МРЗ; структурно-функціональну перебудову середовища, психосоціальну

підтримку, інтелектуалізацію зайнятості. Для кожної МРЗ запропоновано назву моделі, що відбиває її цільову логіку, визначено структурний склад механізмів реалізації дії (інституційних, екологічних, когнітивних, інфраструктурних, генетичних, інвестиційних). У табл. 3 акумульовано результат, що слугує методологічною базою для повоєнного проектування індивідуалізованих стратегій просторового оздоровлення, регенерації й сценарного відновлення країни.

З огляду на архітектуру ГМСЕР_{ММ}, яка концептуалізована відповідно до функціонально-просторової специфіки кожної МРЗ (див. рис. 1 та табл. 3),

Таблиця 2. Принципи побудови гібридної моделі соціально-економічної реабілітації монофункціональних міст

Базовий принцип	Змістове наповнення
Принцип багатовекторності	Поеднання інструментів економічної мобільності, соціального згуртування, екологічного відновлення, культурної інтеграції та інституційної перебудови
Принцип сценарної адаптивності	Побудова гібридної моделі на основі врахування специфіки кожної МРЗ і трансформаційних сценаріїв для неї
Принцип суб'єктності громади	Сприйняття громади не як об'єкт втручання, а як активного суб'єкта змін з можливістю співтворення майбутнього
Принцип соціальної декомпресії	Зниження рівня соціальної напруги, апатії, фрустрації шляхом запуску горизонтальних ініціатив, менторських програм і груп підтримки
Принцип когнітивної трансформації	Виведення громад із патернальної поведінки через освіту, комунікацію, медіаплатформи, культурні інтервенції
Принцип генетико-поведінкової превенції	Інтеграція систем медико-генетичного моніторингу і скринінгу та консультування, а також психосоціального супроводу для профілактики міжпоколінних ризиків
Принцип інфраструктурної оптимізації	Раціоналізація утримання депресивної інфраструктури та стабілізація, скорочення надлишкових потужностей, перепрофілювання об'єктів
Принцип екологічної рівноваги	Імплементація локальних «зелених проєктів», санація довкілля, підвищення стійкості до кліматичних і техногенних ризиків
Принцип інтелектуалізації простору	Створення умов для розвитку освітніх, культурних, технологічних кластерів у структурі міського простору
Принцип локалізованої інвестиційної привабливості	Формування гнучких механізмів залучення інвестицій з урахуванням локального потенціалу та функціональної специфіки міста

Джерело: визначено, обґрунтовано, сформульовано та систематизовано авторами.

доцільне розкриття логіки її реалізації через поетапне впровадження, локалізацію зусиль, діагностику потенційних перешкод і визначення відповідальних суб'єктів. Зважаючи на асиметрію просторового занепаду, відмінності в характері деструкцій (інфраструктурних, демографічних, екологічних, когнітивно-поведінкових), кожна модель потребує унікальної стратегії дій, яка має реалізовуватись через: поетапне планування (від діагностики до масштабування); точкову локалізацію зусиль / втручань (території, об'єкти, спільноти); прогнозування й превенцію системних бар'єрів; залучення міжсекторальних суб'єктів (з центральними органами влади,

Таблиця 3. Гібридні моделі соціально-економічної реабілітації монофункціональних міст для семи макрорегіональних зон України

МРЗ	Назва моделі	Структурні механізми реалізації дії
Зона Активізації	Модель відновлення через активізацію локального потенціалу	Розгортання систем локальної кооперації; розвиток мікробізнесу; освітні хаби; децентралізація фінансового управління; вахтові моделі зайнятості; технології смартрегенерації
Транзитна Зона	Модель транзитно-логістичного узгодження та розвантаження.	Реструктуризація логістичних потоків; смартмоніторинг простору; підтримка мобільних сервісів; інфраструктурне зонування
Східна Лінія Декомпресії суб'єктності громади	Модель когнітивної реанімації та глибокої соціальної декомпресії	Центри когнітивної реабілітації; менторські та психосоціальні програми; генетичний скринінг і консультування; екосанітарна підтримка; умовно безпечне інфраструктурне перезапускання
Південна Лінія Декомпресії	Модель агроекологічного перезапуску та соціального згущення	Біоадаптивні агротехнології; локальні платформи взаємодії; екоосвітні програми; гнучкі формати соціальної зайнятості
Західна Зона Збудження	Модель ресинхронізації територій прийоми і локального вирівнювання	Центри інклюзивної інтеграції ВПО; балансування соціальних служб; ресурсні фонди підтримки громад; перепрофілювання переповнених структур
Центральна Зона модернізації	Модель освітньо-інноваційного проростання	Університети як драйвери регіонів; стартап-хаби на базі індустріальних зон; діджиталізація публічних сервісів; технології смартрегенерації; інвестування в інтелектуальні послуги
Південно-Східний індустріальний пояс	Модель індустріальної ресенсибілізації і екологічного балансування	Реновація індустріальної спадщини; декарбонізація виробництва; центри альтернативної зайнятості; розбудова зелених зон; екоіндустріальні парки

Джерело: визначено, сформульовано та систематизовано авторами.

Таблиця 4. Реалізація гібридних моделей соціально-економічної реабілітації монофункціональних міст за сімома макрорегіональними зонами

МРЗ	Етапи впровадження гібридної моделі	Об'єкти зусиль	Перешкоди
Зона Активізації	1. Аудит потенціалу 2. Формування мереж співпраці 3. Старт мікропроектів 4. Масштабування та супровід	Малі громади, кооперативи, освітні хаби	Недовіра до змін, кадровий дефіцит
Транзитна Зона	1. Інвентаризація логістичних вузлів 2. Розробка адаптивної інфраструктури 3. Впровадження цифрових систем 4. Перехід до сталих моделей зайнятості	Логістичні центри, транспортні коридори	Перевантаження інфраструктури, брак координації
Східна Лінія Декомпресії суб'єктності громади	1. Психосоціальна оцінка 2. Розгортання реабілітаційної інфраструктури 3. Заклучення донорських програм 4. Формування нової просторової ідентичності	Центри психологічної допомоги, медичні заклади, генетичні центри, школи	Психологічна травмагізація, нестача фахівців
Південна Лінія Декомпресії	1. Аграрно-екологічне картування 2. Освітньо-тренінгові модулі 3. Реструктуризація земельного використання 4. Інтеграція у національні ринки	Сільські громади, землі с/г призначення	Кліматичні зміни, міграція молоді
Західна Зона Збудження	1. Соціальний аудит потреб ВПО 2. Профілювання громад 3. Балансування навантаження 4. Запуск інтеграційних платформ	Центри ВПО, муніципальні служби, ЖКГ	Соціальна напруга, втома та розбалансування інституцій
Центральна Зона модернізації	1. Визначення та форсований розвиток центрів знань 2. Активізація партнерства освіта — бізнес 3. Інкубація стартапів 4. Міграційна привабливість територій	Університетські кампуси, технопарки, колишні індустріальні об'єкти	Відтік молоді, недостатня підприємницька культура
Південно-Східний індустріальний пояс	1. Екологічний аудит підприємств 2. Розробка планів декарбонізації 3. Підготовка кадрів для нових галузей і видів соціальної практики 4. Модернізація й екологізація виробництва	Промислові зони, забруднені ділянки, індустріальні парки	Інституційний опір, забруднення НПС, тінізація, корупція суб'єктів державного й регіонального управління

Джерело: визначено, сформульовано та систематизовано авторами.

органами місцевого самоврядування, міжнародними партнерами, громадськими і експертними платформами). У табл. 4 структуровано ці аспекти, що дає змогу вибудувати адаптивну управлінську логіку реалізації гібридних сценаріїв у межах МРЗ, що є основою для створення пілотних програм реабілітації, розробки дорожніх карт і партнерських стратегій між територіальними громадами й інституційними операторами повоєнного відновлення.

Деталізація ключових компонент впровадження ГМСЕР_{ММ} для кожної з семи МРЗ дало змогу систематизувати: етапи реалізації моделі (від аудиту до масштабування); об'єкти локалізації зусиль; ймовірні перешкоди, які ускладнюватимуть її реалізацію. Для ефективного, адаптивного та територіально диференційованого впровадження ГМСЕР_{ММ} передбачено їх вбудовування у загальну архітектоніку сценарного моделювання національної просторової політики відновлення, що уможливить уникнути уніфікованих шаблонів втручання і сформувати цільові траєкторії трансформації, узгоджені з реальним станом функціональних, демографічних, інституційних та поведінкових характеристик МРЗ. Тож підтвердимо і визнаємо:

- зонованість сценарного підходу. ГМСЕР_{ММ} слід інтегрувати у формат територіальних сценаріїв, специфічних для МРЗ: Зона Активізації — сценарій «Проростання знизу» (через мікроініціативи); Транзитна Зона — «Узгоджене розвантаження»; Східна та Південна Лінії Декомпресії — «Когнітивне відновлення» і «Зшивання регіонів»; Західна Зона Збудження — «Стабілізації через ресинхронізацію діяльності»; Центральна Зона Модернізації — «Інтелектуальне проростання і смартрегенерація»; Південно-Східний Індустріальний Пояс — «Екоіндустріальний перезапуск і переформатування»;

- встановлення й обґрунтування об'єктивних сценарних цілей і масштабів реальних траєкторій. Для кожної ГМСЕР_{ММ} слід уточнити: сценарну мету (відновлення суб'єктності, скорочення інфраструктурного навантаження, екомодернізація); траєкторію реалізації (поетапні інтервенції, залучення ресурсів, мобілізація суб'єктів); індикативну карту ризиків і точок реагування (з урахуванням перешкод, виявлених за попереднього моделювання);

- забезпечення міжрівневої інтеграції. ГМСЕР_{ММ} мають функціонувати не ізольовано, а як модулі в системі багаторівневого просторового управління на: локальному — через ОМС, коаліції громад, освітньо-культурні платформи; регіональному — через ОВА, агенції регіонального розвитку, міжмуніципальні програми; національному — у межах стратегії просторового розвитку, інтегрованої з політиками центральних органів виконавчої влади;

- узгодження з національними макростратегіями повоєнного відновлення, просторової реконструкції. Інтеграція ГМСЕР_{ММ} має ґрунтуватися на Національному плані відновлення і Стратегії регіонального розвитку

2021—2027 рр.; бути узгоджена зі сценаріями міжнародної підтримки через механізми Міжвідомчої платформи координації донорів;

- запуск системи зворотного (алармового) моніторингу і зв'язку. Створення нових цифрових систем моніторингу ефективності ГМСЕР_{ММ}, що дадуть змогу: збирати дані про зміну ключових індикаторів (зайнятість, екомодернізація, демографія, поведінкові реакції); адаптувати моделі в реальному просторі та часі; формувати відкриту аналітику для прийняття рішень тощо.

Отже, вбудовування ГМСЕР_{ММ} у логіку сценарного моделювання національної просторової політики дасть можливість перейти від фрагментованих локальних ініціатив і «лозунгових стратегій» до стратегічно керованої, інтегрованої політики реабілітації ММ, узгодженою з архітектурою відновлення нашої країни як державного просторового утворення у довгостроковій перспективі. Натомість ефективне вбудовування ГМСЕР_{ММ} передбачає системне напрацювання та адаптацію нових фінансових механізмів, що забезпечуватимуть реальну спроможність впровадження моделей на різних рівнях. В умовах обмежених бюджетних ресурсів і конкуренції за зовнішні фінансові джерела, фінансове забезпечення гібридних стратегій має бути побудоване на багатоканальній основі, з пріоритетом гнучких, адаптивних та цільових механізмів інвестування, орієнтованих на локальну дію. У загальному вигляді фінансове забезпечення має реалізовуватись через інструменти: а) муніципального фінансування: бюджети територіальних громад з механізмом умовного співфінансування; цільові фонди розвитку громад; муніципальні облігації для реконструктивних проєктів; б) державної підтримки: субвенції на інфраструктурну перебудову; бюджетні програми в межах Державної стратегії регіонального розвитку; спеціальні фінансові механізми для МРЗ із підвищеним рівнем деєструкції (стосується Східної та Південної Ліній Декомпресії); в) міжнародної допомоги і донорського супроводу: грантові програми багатосторонніх фондів; інвестиційні лінії донорів; механізми пільгового кредитування під смартрегенерацію, «зелені» ініціативи та когнітивну реабілітацію; г) партнерських публічно-приватних фінансових моделей: державно-приватне партнерство на умовах довгострокової окупності; інституційне співфінансування зі сторони бізнес-об'єднань; корпоративні фонди соціальної відповідальності у сфері екомодернізації та екологізації виробництва; д) інноваційні фінансові інструменти: інвестиційні платформи розвитку (інфраструктурні «пакети» для кластерів); фонди змішаного впливу (*blended finance*); соціальні облігації (*social bonds*) для фінансування проєктів когнітивної реабілітації та інтеграції.

Доцільною є зміна підходів до фінансового планування, які мають базуватися на: сценарно-програмному плануванні з урахуванням специфіки кожної МРЗ та імовірного часу на відновлення; індикативному бюджету-

ванні на основі дорожніх карт поетапного впровадження ГМСЕР_{ММ}; гнучких форматах управління фінансовими ресурсами, що уможливають оперативне перерозподіляти ресурси між напрямками (інфраструктура, психосоціальна підтримка, зайнятість, екологія); домінантах зв'язування фінансування з результативністю (*results-based financing*) — моніторинг ключових індикаторів успіху (скорочення СНБ, відновлення зайнятості, запуск інфраструктури другого циклу тощо); фінансовій децентралізації як базовий принцип. Адже формування ГМСЕР_{ММ} без оновлення механізмів фінансування перетвориться на чергову декларативну «лозунгову» стратегію. Тож інституціональна якість фінансового супроводу є частиною інтегрованої просторової політики відновлення. І пріоритетом у цій площині буде відхід від шаблонної дотаційності та перехід до цільового інвестування.

Висновки та перспективи майбутніх досліджень. Проведене дослідження⁵ уможливило сформулювати концептуальну основу гібридної моделі соціально-економічної реабілітації ММ як просторово-адаптивного інструменту повоєнного відновлення України. Запропонована модель синтезує когнітивні, соціальні, екологічні, медико-генетичні, інституційні та фінансово-просторові механізми, які є чутливими до функціональної специфіки МРЗ. Обґрунтовано сценарно-програмний підхід до фінансування реабілітаційних процесів, який враховує соціо-еколого-економічні індикатори, ступінь руйнування й відновлювальний потенціал кожної з семи МРЗ держави. Ефективна реалізація моделі передбачає: елімінацію синдрому набутої безпорадності через когнітивну трансформацію середовища; розробку фінансово-гнучких сценаріїв, адаптованих до ресурсної та ідентичнісної специфіки громад; впровадження механізмів міжсекторальної координації на основі горизонтально-вертикальної інтеграції; побудову просторово орієнтованих дорожніх карт відновлення для кожної МРЗ.

Подальші дослідження будуть спрямовані на: моделювання фінансових траєкторій реалізації гібридних сценаріїв із урахуванням бюджетних обмежень; верифікацію моделі через цифрові профілі деградації, індикатори СНБ та оцінку суб'єктного потенціалу; інтеграцію медико-генетичного моніторингу у плани пренатальної підтримки та соціальної реабілітації населення; поглиблення досліджень міжпоколінної вразливості (зокрема і на вивченні вагомості впливу когнітивної інерції на репродуктивну

⁵ Стаття містить результати досліджень НДР «Природно-ресурсні активи реконструктивного просторового розвитку господарських систем у повоєнний період» (Державний реєстраційний номер 0123U103034) та «Домінанти соціально-екологічного структуроутворення резилієнтності якості життя населення України в умовах зовнішніх загроз» (Етап I «Оцінка та аналіз резильєнтності якості життя населення та структурних соціально-економічних зрушень в Україні під впливом зовнішніх загроз») (Державний реєстраційний номер 0125U000548).

поведінку й економічну мобільність населення депресивних міст). Отримані результати закладають основу формування цільових стратегій регіонального відновлення, що поєднують принципи реконструктивної справедливості, фінансової доцільності, когнітивної спроможності й просторової рівноваги в умовах гібридної посткризової трансформації.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Mykytenko, V., Mykytenko, D., & Chuprina, M. (2025). Scenario modeling of spatial regeneration of macroregional zones of Ukraine: socio-ecological-economic priorities of reconstruction. *Demography and Social Economy*, 1 (59), 109—132. <https://doi.org/10.15407/dse2025.01.109>
[Микитенко, В. В., Микитенко, Д. О., & Чупріна, М. О. (2025). Сценарне моделювання просторового відновлення макрорегіональних зон України: соціо-еколого-економічні пріоритети реконструкції. *Демографія та соціальна економіка*, 1 (59), 109—132].
2. Glaeser, E. (2011). *The triumph of the city: How our greatest invention makes us richer, smarter, greener, healthier, and happier*. Penguin Press.
3. Florida, R. (2014). *The rise of the creative class Revisited*. Basic Books.
4. Turok, I., & Bailey, N. (2004). Twin track cities? Spatial and temporal pathways of neighbourhood change. *Urban Studies*, 41 (11), 1—20. <https://doi.org/10.1080/0042098042000243138>
5. Sidenko, V. (2024). Challenges and opportunities for resilient economic development of Ukraine in the context of global transition. *Economy of Ukraine*, 1, 03—39. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.003>
[Сіденко, В. Р. (2024). Виклики і можливості для стійкого економічного розвитку України в контексті глобального транзиту. *Економіка України*, 1, 03—39].
6. Storonyanska, I., Nowakowska, A., Benovska, L., & Dub, A. (2022). Imbalances and risks of the regional development of Ukraine's economy under conditions of instability. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 8 (3), 81—97. <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.03.05>
7. Zaiats, T., Romaniuk, S., Kraievska, H., Diakonenko, O., & Sova, O. (2024). Priority areas for the formation of capable territorial communities in Ukraine. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 10 (1), 135—164. <https://doi.org/10.51599/are.2024.10.01.06>
[Заяць, Т., Романюк, С., Краєвська, Г., Дяконенко, О., & Сова, О. (2024). Пріоритетні напрями формування спроможних територіальних громад в Україні. *Agricultural and Resource Economics*, 10 (1), 135—164].
8. Seligman, M. E. P., & Maier, S. F. (1967). Failure to escape traumatic shock. *Journal of Experimental Psychology*, 74 (1), 1—9. <https://doi.org/10.1037/h0024514>
9. Seligman, M. E. P. (1975). *Helplessness: On Depression, Development, and Death*. San Francisco: W. H. Freeman.
10. Niederdeppe, J. et al. (2008). Public memory and public health: The role of narrative in reshaping meaning after social and environmental trauma. *Health Communication*, 23 (3), 315—326. <https://doi.org/10.1080/10410230802229738>
11. Liu, R., et al. (2017). Cumulative stress, social disadvantage, and health: Evidence from the Urban Heart Study. *Journal of Urban Health*, 94 (4), 584—598. <https://doi.org/10.1007/s11524-017-0171-8>

12. Stresing, S., Nöfer, J. R., & Willich, S. N. (2014). Public health in post-disaster contexts: A systematic review. *International Journal of Public Health*, 59 (5), 713—721. <https://doi.org/10.1007/s00038-014-0583-2>
13. Zhang, X., Yang, H., & Li, Y. (2020). Post-industrial city transition and health risk management: Evidence from mining areas in China. *Environmental Research*, 188, 109778. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2020.109778>
14. Tymchenko, O. I., Lynchak, O. V., & Polka, O. O. et al. (2015). Gene pool and health: natural and artificial selection among the population of Ukraine. Kyiv: State Institution «Marzиеv Institute for Public Health of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine». [Тимченко, О. І., Линчак, О. В., & Полька, О. О. та ін. Генофонд і здоров'я: природний і штучний добір серед населення України. Київ: ДУ «Інститут гігієни та медичної екології ім. О. М. Марзєєва НАМН України»].
15. Pintér, L. (2019). Smart regeneration strategies in post-socialist cities. *Sustainability*, 11 (3), 854.
16. European Commission (2021). Smart urban regeneration: tools, technologies and participation. Horizon-2020: final report.
17. Mykytenko, V., & Chuprina, M. (2025). Polyvector scenario-forecasting model of reconstructive-spatial development of Ukraine in the post-war period. *Scientific Bulletin of the International Association of Scientists. Series: economics, management, security, technologies*, 4 (1). <https://doi.org/10.56197/2786-5827/2025-4-1-1>
[Микитенко, В. В., Чуприна, М. О. (2025). Полівекторна сценарно-прогнозна модель реконструктивно-просторового розвитку України у повоєнному періоді. *Науковий вісник Міжнародної асоціації науковців. Серія: економіка, управління, безпека, технології*, 4 (1)].
18. Himmelfarb, A. (Ed.). (2023). Ukraine. Rapid Damage and Needs Assessment. February 2022 — February 2023. The World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations. Washington, DC, 132 p. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>
19. Updated Ukraine Recovery and Reconstruction Needs Assessment Released (2024). World Bank Group. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/02/15/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released>
20. The World Bank in Ukraine. Ukraine remains resilient (2025). World Bank Group. <https://www.worldbank.org/en/country/ukraine/overview>

Стаття надійшла до редакції 10.05.2025

Victoriia Mykytenko, Dr. Sc. (Economics), Prof., Chief Researcher
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
e-mail: vmikitenko@ukr.net
ORCID: 0000-0002-8212-9777

Dmytro Mykytenko, Dr. Sc. (Medicine), Prof., Prof.
Academician Yuriy Bugai International Scientific and Technical University
02094, Ukraine, Kyiv, Khersonsky Lane, 3
e-mail: mikitenko@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4277-4592

Natalia Sheludko, Dr. Sc. (Economics), Prof., Chief Researcher
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
e-mail: n.sheludko@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6936-3158

HYBRID MODEL OF SOCIO-ECONOMIC REHABILITATION OF MONOFUNCTIONAL CITIES

The purpose of this study is to develop a hybrid model for the socio-economic rehabilitation of monofunctional cities as a spatially adaptive tool for Ukraine's post-war recovery. The model integrates mechanisms of cognitive resocialization, social decompression, medical-genetic monitoring, mobile employment economy, and smart regeneration to address the syndrome of learned helplessness, reduce infrastructural pressure, and enhance the role of resource-based communities in shaping quality of life. The methodological framework combines systemic, scenario-based, cognitive-behavioral, and institutional approaches with the principles of regional decompression and reconstructive development. The study employs an interdisciplinary toolkit, including scenario modeling, cluster and spatial-geographic analysis, psychometric assessment of learned helplessness, logic-project modeling, equilibrium and financial-economic evaluations, as well as the estimation of infrastructure costs and natural resource adaptation. The empirical base consists of official socio-economic indicators, legislative documents, and case studies of post-industrial city transformations in countries that have experienced prolonged crises.

The scientific novelty lies in the construction of a hybrid model of spatial rehabilitation that combines scenario-based mechanisms of social decompression, rotational labor mobility, cognitive resocialization, and financial planning tailored to the specificities of seven typologized post-war macro-regional zones in Ukraine. The study proposes a scenario-programmatic approach to financing rehabilitation processes, incorporating differentiated indicators of the socio-ecological-economic conditions of territories, the extent of war-related destruction, and their recovery potential. The findings provide a methodological foundation for designing spatial rehabilitation strategies grounded in the principles of spatial development, reconstructive justice, fiscal efficiency, multilevel coordination, and cognitive empowerment in the context of post-crisis recovery.

Keywords: hybrid model of socio-economic rehabilitation, monofunctional cities, reconstructive spatial development, social decompression, acquired helplessness syndrome, post-war recovery, macro-regional zones of Ukraine.

Cite: Klinovy, Dmytro, Korzhunova, Nataliia & Semenets, Roman (2025). Formuvannia publicno-pryvatnoho polisub'iektu upravlinnia prostorovym rozvytkom [Formation of a Public-Private Polytity for Spatial Development Management]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (61), 115—134.

УДК 330.15 : 332.142.4(477)

JEL Classification: B41, E 61, H70, R58

ДМИТРО КЛИНОВИЙ, канд. екон. наук, старш. наук. співроб., пров. наук. співроб.
Інститут демографії та досліджень якості життя ім. Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: klinovoy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3034-8097

НАТАЛІЯ КОРЖУНОВА, канд. екон. наук, старш. наук. співроб., пров. наук. співроб.
Інститут демографії та досліджень якості життя ім. Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: nata7vk@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0075-7284

РОМАН СЕМЕНЕЦЬ, д-р філософії, наук. співроб.
Інститут демографії та досліджень якості життя ім. Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: semenets.legal@gmail.com
ORCID: 0009-0001-3010-6821

ФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПОЛІСУБ'ЄКТА УПРАВЛІННЯ ПРОСТОРОВИМ РОЗВИТКОМ

Статтю присвячено проблематиці організації полісуб'єктного управління просторовим розвитком відповідно до вимог сучасної практики врядування. Актуальність роботи визначається необхідністю конкретизації організаційних аспектів інституціоналізації полісуб'єктного управління в Україні та формування алгоритму його прикладного застосування в системі управління просторовим розвитком. Метою публікації є теоретико-методологічне обґрунтування імплементації полісуб'єктного підходу до управління просторовим розвитком на основі механізмів публічно-приватного партнерства та розроблення практичного алгоритму взаємодії стейкхолдерів

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2025. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

у полісуб'єктному управлінні територіальними утвореннями з використанням екофасилітативного підходу. Новизна публікації полягає у визначенні ролей стейкхолдерів, ідентифікації форматів й інструментів взаємодії зацікавлених сторін полісуб'єктного управлінського процесу та розробці алгоритму формування й функціонування управлінського полісуб'єкта. Методологія дослідження побудована на використанні полісуб'єктного та екофасилітативного управлінських підходів.

Ідентифіковано полісуб'єкт управління розвитком територіального утворення як сукупність зацікавлених сторін, що перебувають у суб'єкт-суб'єктних відносинах, будучи поєднаними спільними інтересами й цілями розвитку господарства території та виступають як колективна особистість-управлінець, що напрацьовує, ухвалює та впроваджує управлінські рішення. Запропоновано полісуб'єктну управлінську модель, що функціонуватиме на принципах публічно-приватного партнерства, платформної економіки, механізмах форсайт-проектування і майстер-планування. Ідентифіковано форми та інструменти організації публічно-приватних відносин у розрізі форматів довірливої співпраці та спільної господарської діяльності. Розроблено поетапний алгоритм формування і функціонування управлінського полісуб'єкта на основі екофасилітативного підходу, який організовує та гармонізує взаємодію стейкхолдерів в управлінні просторовим розвитком. У статті використано загальнонаукові методи дослідження: абстрактно-логічний й аналізу і синтезу в ідентифікації ролей стейкхолдерів, метод класифікації у розгляді форматів, форм, механізмів та інструментів організації публічно-приватних відносин, монографічний, синтезу та конструювання — у процесі розробки алгоритму формування та функціонування управлінського полісуб'єкта.

Ключові слова: полісуб'єктне управління, публічно-приватне партнерство, форсайт-проект, майстер-план, екофасилітативний підхід.

Постановка проблеми. В останні роки активізувалися дослідження з проблематики полісуб'єктного управління територіальними соціо-еколого-економічними системами. Визнається доцільним застосування у публічному управлінні полісуб'єктних саморегулювальних механізмів, які передбачають, серед іншого, формування з усього різноманіття зацікавлених сторін полісуб'єкта управління просторовим розвитком. Застосування полісуб'єктного управління створює нові правила ведення господарської діяльності на основі поглибленої співпраці у вертикальному вимірі — бізнесу, громад і влади, у горизонтальному — бізнес-структур між собою. На територіальному рівні фактично народжується новий тип господарювання та управління розвитком територій зустрічними взаємодіями структур публічного управління, бізнесу і населення через відкриті, багатофункціональні електронні портали бізнес-екосистемних взаємодій з масою користувачів, де ухвалюватимуться фахові управлінські рішення (насамперед фінансові) з підтримки різноманітних громадських і бізнес-ініціатив у використанні територіальних активів. З огляду на базові функції сфери публічного управління, очевидно, що у системі полісуб'єктного управління зацікавлені сторони зі сфери публічного управління не тільки не втрачають свої повноваження і функції, а навпаки — набувають нових. Вони мають відігравати провідну роль у формуванні правового поля та самого простору комуніка-

цій агентів територіальних бізнес-екосистем, налагоджувати їх взаємодію, створювати умови для такої комунікації, організовувати комунікативно-контентні платформи взаємодії між собою усіх стейкхолдерів, сприяти розвитку структур громадянського суспільства. У цьому процесі важливу роль відіграють європейські принципи належного врядування (*Good Governance*), які передбачають партисипативну участь населення і бізнесу в ухваленні управлінських рішень стосовно територіальних активів, прозорість цього процесу, ухвалення рішень консенсусом, верховенство права й відповідальність учасників за кінцеві результати господарювання. Вказані принципи врядування і відповідні їм механізми полісуб'єктного управління мають бути локалізовані та імплементовані й в Україні.

Актуальність статті визначається необхідністю конкретизації організаційних аспектів інституціоналізації полісуб'єктного управління в Україні та формування алгоритму його прикладного застосування в системі управління просторовим розвитком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці полісуб'єктного управління присвячено ряд робіт теоретичного та прикладного характеру, де усебічно проаналізовано питання концептуалізації полісуб'єктного управління в соціальних відносинах (Е. М. Лібанова (E. M. Libanova), С. А. Романюк (S. A. Romaniuk) [1]); розкрито проблематику використання полісуб'єктного управління при формуванні резильєнтності в різних сферах суспільного життя (С. А. Романюк (S. A. Romaniuk) [2]); обґрунтовано теоретичні та емпіричні основи «зборки» полісуб'єкта, орієнтованого на співтворчість і розширення когнітивної гетерогенності суб'єктів інноваційного розвитку для активізації інноваційних процесів підприємства та підвищення релевантності створюваних інновацій (К. С. Безгін (K. S. Bezgin), В. В. Ушкальов (V. V. Ushkalev) [3]); розглянуто парадигму полісуб'єктного робастного управління реконструктивним просторовим розвитком тощо (І. К. Бистряков (I. K. Bystryakov), Д. В. Клиновий (D. V. Klinovyi), І. О. Петровська (I. O. Petrovska) [4]). Проте методологія і практика полісуб'єктного управління знаходяться на початковому етапі свого розвитку і багато проблемних питань залишаються нез'ясованими, включаючи, зокрема, теоретичні питання ідентифікації ролей і місця стейкхолдерів в управлінському полісуб'єкті та практичну проблематику формування управлінського полісуб'єкта на основі механізмів публічно-приватного партнерства з використанням екофасилітативного підходу до організації взаємодії стейкхолдерів.

Новизна статті полягає у визначенні ролей стейкхолдерів, ідентифікації форматів й інструментів взаємодії зацікавлених сторін полісуб'єктного управлінського процесу та розроблення загального алгоритму формування й функціонування полісуб'єкта управлінні просторовим розвитком.

Мета статті: теоретико-методологічне обґрунтування імплементації полісуб'єктного підходу до системи управління просторовим розвитком в

Україні на основі механізмів публічно-приватного партнерства та розроблення практичного алгоритму взаємодії зацікавлених сторін у полісуб'єктному управлінні територіальними утвореннями з використанням екофасилітативного підходу.

Методи дослідження: абстрактно-логічний й аналізу і синтезу в ідентифікації ролей стейкхолдерів у полісуб'єктній моделі управління, метод класифікації у розгляді форматів, форм, механізмів та інструментів організації публічно-приватних відносин, метод монографічний, синтезу та конструювання — у процесі розроблення алгоритму формування та функціонування полісуб'єкта управління просторовим розвитком.

Виклад основного матеріалу дослідження. Полісуб'єкт управління територіальним утворенням розуміється з позицій психології управління як динамічна сукупність зацікавлених сторін — учасників публічно-приватного партнерства (далі ППП), які перебувають у суб'єкт-суб'єктних відносинах будучи поєднаними спільними інтересами й цілями розвитку господарства території та формують певною мірою «колективну особистість». Такий управлінський полісуб'єкт є здатним до цілеспрямованої діяльності у напрямі досягнення спільних цілей зацікавлених сторін, до творчої активності, до утворення загального смислового простору та продуктивної діяльності. Він виступає одночасно і як колективний, і як цілісний управлінський суб'єкт, розбудовуючи суб'єкт-суб'єктні відносини з іншими спільнотами [5, с. 253—254]. Чим тісніша організована така міжгрупова взаємодія, тим кращими будуть її результати [3, с. 31]. Полісуб'єктний характер управління просторовим розвитком, що вибудовуватиметься механізмами ППП, потребує урахування насамперед широкої думки та першочергових потреб населення, яке об'єктивно виступає головною рушійною силою у такому типі розвитку, формує запити щодо відповіді на виклики військового часу і стає головним партнером публічного сектору, володіючи ініціативою у висуванні, обговоренні, а також, значною мірою, — й у фінансуванні та реалізації проектних пропозицій, висунутих стейкхолдерами.

Роль колективного полісуб'єкта управління господарством в полісуб'єктній управлінській парадигмі вбачається у тому, щоб напрацьовувати, ухвалювати та впроваджувати управлінські рішення, які максимально враховують інтереси усіх зацікавлених сторін. Мова йде насамперед про полісуб'єктність управлінської системи як здатності швидко і продуктивно напрацьовувати ефективні колективні рішення, а сама полісуб'єктна взаємодія є формою безпосередньої взаємодії різних стейкхолдерів один з одним, здатною породжувати їхню взаємну обумовленість, особливий ступінь близькості відносин, найбільш сприятливі умови для розвитку й характеризується особливим типом спільноти — полісуб'єктом, що виступає як колективна особистість-управлінець у господарському процесі. Прикладами успішного застосування полісуб'єктного управління в моделі фор-

сайт-проектування просторового розвитку в Європі і світі є, зокрема, досвід розроблення і реалізації форсайт-проектів з широким залученням зацікавлених сторін зі сфер громадського сектору та бізнесу в Італії (провінція Ломбардія), в автономному регіоні Іспанії Каталонія (м. Барселона), в Ірландії (м. Дублін), у Китаї (Національний форсайт Китай-2025), у Німеччині (м. Штутгарт), у Південно-Африканській республіці (Національний науково-технологічний форсайт), у Франції (регіон Лімузен), в Угорщині (Західно-Угорський регіон) тощо. До розроблення форсайтів широко залучали й інших стейкхолдерів, як-от технічних спеціалістів. В Україні на сьогодні із застосуванням форсайт-підходу та елементів полісуб'єктного управління відбуваються окремі заходи з проектування просторового розвитку. Так, наприклад, у Київській обласній військовій адміністрації (КОВА) у січні 2023 р. відбулась форсайт-сесія щодо перспектив розвитку індустріальних парків в області за ініціативи департаменту економіки КОВА та за підтримки громадської організації «Клуб економістів» і державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України». До заходу залучили такі зацікавлені сторони: Агенцію регіонального розвитку Київської області, девелоперські та керуючі компанії, представників індустріальних парків та наукової спільноти, інших експертів. Проте практика форсайт-проектування та полісуб'єктного управління загалом в Україні на сьогодні не є поширеною, потужні регіональні форсайти на кшталт європейських в Україні поки що не розроблялися.

Роль бізнес-структур у повоєнній реконструкції господарства території в системі полісуб'єктного управління полягатиме насамперед у кваліфікованому та професійному використанні наявних ресурсів для потреб реконструкції господарства, безпосередньому управлінні реалізацією проектів, запропонованих уже конкретно в рамках форсайтів та майстер-планів. За цих обставин органи публічної влади виступатимуть більшою мірою ініціаторами і організаторами форсайт-проектування та майстер-планування просторового розвитку, а широкі верстви населення через платформу комунікацій формуватимуть загальну візію майбутнього з усього різноманіття запропонованих бізнес-структурами варіантів проектів просторового розвитку територіальних утворень (рис. 1). У даній схемі форсайт-проект виступатиме рамковим інструментом стратегічного прогнозування та планування просторового розвитку на середню та далеку перспективу, який формуватиметься із колективної візії майбутнього ключових зацікавлених сторін щодо майбутнього території. Водночас майстер-план становитиме конкретизацію такої візії безпосередньо у низці різноманітних виробничих та інфраструктурних проектів територіального розвитку, запропонованих до виконання стейкхолдерами. Зі сказаного логічно випливає, що повоєнна реконструкція господарства за участі усіх зацікавлених сторін передбачатиме одночасно й відновлення, й трансформації з

Рис. 1. Полісуб'єктна взаємодія учасників публічно-приватних відносин у форсайт-проектуванні та майстер-плануванні просторового розвитку
Джерело: розроблено авторами.

доланням певних викликів, тобто містить ознаки резильєнтності. Необхідно зробити акцент на тому, що проблематика резильєнтного розвитку ви-суває, поряд із завданнями долання наслідків війни, також й завдання проведення структурних трансформацій, які посилюють резистентність господарської системи, а також прискорення (у порівнянні з темпами мирного часу) розвитку економіки територіальних утворень. Основними проблемними питаннями діяльності управлінського полісуб'єкта є: створення рамкового алгоритму формування полісуб'єкта; необхідність узгодження між собою позицій багатьох стейкхолдерів; забезпечення керованості управлінського процесу; формування простору (платформи) для ефективної комунікації і швидкого напрацювання рішень.

Останнє завдання є тим більш важливим, оскільки саме від ефективності напрацювання рішень і швидкості долання негативних наслідків воєнного періоду залежить нормалізація життєдіяльності установ, підприємств і населення території, що пов'язано із нормалізацією демографічних процесів, поверненням вимушених мігрантів до місць первинного проживання, а також забезпеченням притоку нових зовнішніх мігрантів через формування привабливих для них умов і якості життя.

Викладене вище відповідає відомій європейській парадигмі «належного врядування» з її демократією, верховенством права, партисипативністю, ухваленням рішень консенсусом, підзвітністю та ін. [6], а також поширеній, зокрема, в США та ЄС концепції «нового публічного менеджменту» [7]. В її основу покладено запозичення державним сектором методів корпоративного

управління, що застосовують бізнес та некомерційні організації [8], включаючи, зокрема, проєктний підхід та публічно-приватні партнерства [9].

Формати, форми та інструменти організації публічно-приватних відносин у полісуб'єктному управлінні. У системі полісуб'єктного управління просторовим розвитком співпраця між зацікавленими сторонами включає різноманітні форми партнерських відносин, які можна охарактеризувати загалом як публічно-приватне партнерство. Це поняття варто розуміти більш широко ніж державно-приватне партнерство, зафіксоване, зокрема, у відповідних законодавчих документах¹. Таке партнерство у широкому розумінні становить собою інституційно-організаційний альянс між державою і будь-якими представниками приватного, корпоративного або громадського сектору на договірній основі з метою реалізації різноманітних національних, міжнародних, масштабних та локальних суспільно значущих програм, проєктів, окремих заходів тощо у широкому спектрі сфер діяльності. Як правило, таке партнерство передбачає використання публічної власності (державної, муніципальної тощо) в спільних інтересах влади, бізнесу та населення (разом із громадськими організаціями та іншими органами його самоорганізації) для виробництва товарної продукції, надання найрізноманітніших послуг та вирішення різнопланових завдань сталого просторового розвитку на різних рівнях — від загальнодержавного до регіонального, муніципального, локального. Подібна організація відносин вирішує проблематику ефективного використання власності публічного сектору економіки (у нашому випадку — природного капіталу) з огляду на стратегічне, економічне та соціально-політичне значення природних ресурсів, оскільки їх, як правило, як власність, що конституційно закріплена за усім українським народом, здебільшого недоцільно приватизувати (за винятком певних категорій земель, окремих водних та лісових об'єктів), але одночасно в державному і тим більше місцевому бюджеті бракує коштів на забезпечення їх максимального та ефективного залучення до господарського обігу як повноцінних економічних активів [10, с. 39]. Основними форматами публічно-приватного партнерства є охарактеризовані нижче два: спільної діяльності та контрактний, детально висвітлені авторами в роботі [10].

Кожний з цих форматів використовує відповідні зазначені нижче специфічні, притаманні їм фінансові механізми. Так, перший організаційний формат *спільної діяльності* органу публічної влади (державного управління, місцевого самоврядування) та приватного партнера щодо використання природних об'єктів передбачає організацію окремого постійно діючого

¹ Закон України «Про державно-приватне партнерство» № 2404-VI від 1 липня 2010 р. Ст. 524. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text> (дата звернення: 15.09.2025).

або тимчасового (проектної компанії) суб'єкта господарювання, консолідоване фінансування проектів усіма сторонами-організаторами (оригінаторами), поширення механізмів сек'юритизації та поділ доходів від проектів механізмами паювання капіталу. Часто використовується у рамках цього формату проектно-договірна форма т. зв. зеленого поля (*Greenfield Projects*) організації спільної підприємницької діяльності влади і бізнесу — проектною компанією, що залучає невикористані природні ресурси як активи територіального розвитку та фінансується за рахунок механізмів проектного фінансування.

Другий, *контрактний формат*, передбачає сукупність різноманітних форм співпраці влади та її приватних партнерів: сервісні договори та договори на управління; орендну форму експлуатації об'єктів з виплатою орендної плати; орендно-дивестиційну, яка залежно від визначених договором умов може передбачати довгострокову (довічну) оренду або викуп державного чи муніципального майна на певних умовах, зокрема з виплатою наперед орендної плати за довгий строк як одноразового (паушального) платежу, що дорівнює поточній вартості аннуїтету (фінансової ренти) за весь строк оренди; концесійну, що пов'язана із наданням державою права приватному партнеру протягом певного часу виконувати обумовлені договором функції, включно з правами отримання доходів від об'єкта концесії та іншими правами відповідно до різновиду договору концесії. У фінансовій діяльності в системі полісуб'єктного управління просторовим розвитком мають використовуватись обидва базові фінансові механізми публічно-приватного партнерства — орендно-концесійно-договірний формат, а також створення окремого суб'єкта господарювання як державно-приватної організації зі змішаним капіталом. Для поширення останнього формату необхідно переглянути та удосконалити національне законодавство з метою врегулювання діяльності таких структур, зокрема у природно-господарській сфері, та формування механізмів поділу доходів від використання природних активів.

У сучасних умовах основним напрямом організації взаємодій стейкхолдерів у господарському процесі стає *платформний формат* з використанням електронних комунікативно-контентних управлінських платформ. Вони виконують три цільові функції: просторово-комунікативну, коли платформа виступає як простір реалізації взаємодій стейкхолдерів, що виконує комунікативно-посередницькі функції; змістовну, коли платформа виступає як простір контенту, тобто носій певного упорядкованого змістовного набору необхідних для ухвалення рішень і забезпечення всього господарського процесу даних; управлінську, коли платформа виступає як формат реалізації управлінського простору — специфічна полісуб'єктна управлінська система напрацювання й ухвалення рішень щодо розвитку соціо-еколого-економічної системи, цільовою функцією якої є вироблення

стратегії та тактичних рішень щодо використання територіальних активів та просторового розвитку.

Серед функцій такої управлінської платформи у фінансовому аспекті варто насамперед згадати забезпечення інтерактивного обговорення фінансових рішень у частині бюджетування проєктів у рамках громадських бюджетів. На перспективу більш оптимальним варіантом може бути формування *форсайт-проєктів* за спільною участю влади, бізнесу і населення в рамках цільової моделі стратегування просторового розвитку з наступною деталізацією у *майстер-плануванні* комплексу бізнес-проєктів розвитку територіального утворення, аніж прийняте на сьогодні щорічне бюджетне планування видатків відповідно до окресленого консенсусом для бюджетування кола суспільних потреб як предмета проєктної діяльності. Тоді призначенням цифрової платформи є вибудовування специфічної системи комунікацій між публічним сектором, бізнесом, громадою і кожним кінцевим споживачем товарів та послуг для вироблення способів, форматів та механізмів вирішення проблемних завдань сталого розвитку завдяки взаємовигідній мережевій співпраці учасників просторової бізнес-екосистеми у виробничому процесі й, відповідно, генерації цінностей для кожної сторони в загальному для організатора, виробника й споживача господарському просторі території, цифровою надбудовою над яким виступає електронна платформа. Комунікативний діалог між учасниками господарського процесу уможливорює забезпечення постачання необхідної інформації для ухвалення управлінських і фінансових рішень та їх реалізацію у системній взаємодії. У полісуб'єктній управлінській системі платформа взаємодії зацікавлених сторін виступає як мультифункціональний програмний продукт, який не просто забезпечує доступ до інформації, але також надає можливість оперативного обміну та обробки інформації для ухвалення управлінських рішень щодо формулювання проблематики просторового розвитку, генерації проєктних ідей з використання природних ресурсів території як її активів й ефективного розподілу фінансових ресурсів.

Натомість формати *форсайт-проєкту* та розробленого на його основі *майстер-плану* дають змогу налагодити співробітництво влади, бізнесу і громад на довгостроковій основі так, що рамковою основою для його формування виступає бачення (візія) просторового розвитку, втілена у форсайті, а конкретним наповненням слугують взаємоузгоджені ініціативи влади, бізнес-структур і населення щодо використання природних ресурсів у конкретних інвестиційних проєктах, запропонованих у майстер-плані розвитку територіального утворення. Щодо рішень, обговорюваних на платформі взаємодії стейкхолдерів, то найефективнішою може бути співпраця між владою, бізнесом і громадами з таких аспектів: залучення невикористаних або недостатньо використаних територіальних ресурсів у господарський обіг та виділення на це фінансових засобів; розподіл коштів суспільного

сектору на вирішення нагальних соціально-економічних проблем території; ранжування бізнес-проектів розвитку територіальної економіки за важливістю для користувачів з метою надання їм державної прямої або опосередкованої фінансової підтримки; фінансування активними користувачами бажаних проектних пропозицій на засадах сталих (зелених) запозичень, краудфандингу, фінансової сек'юритизації або іншими механізмами паювання капіталу проектів.

У даному випадку фінансова сек'юритизація використовуватиметься як інструмент залучення приватного капіталу до реалізації проектів просторового розвитку через фінансові ринки за рахунок переуступлення оригінаторами (засновниками проектів) прав на отримання доходів від них через емісію та реалізацію інвесторам фінансових активів, похідних від природного капіталу, в умовах браку коштів публічного сектору. Фінансова сек'юритизація передбачає трансформацію нефінансових активів у ринкові цінні папери з подальшим продажем їх зацікавленим інвесторам із перетворенням малоліквідних, важких або неможливих для ринкового обігу базових активів у боргові або ж пайові зобов'язання у формі цінних паперів, сприяє підвищенню їх оборотності, спрямовує актив в інфраструктуру фондового ринку через інвестиційні пули, збалансовані за показниками ризику та доходності за бажанням інвестора, і знижує ризики шляхом відділення фінансової складової конкретного проекту від фінансової діяльності суб'єкта господарювання загалом.

Фахівці зазначають, що сек'юритизація природно-ресурсних активів має ряд переваг для утримувачів первинних активів та інвесторів [5, с. 233]. У процесі фінансової сек'юритизації оригінатори (державний сектор і бізнес-структура, які ініціювали спільний проект) самостійно здійснюють балансову сек'юритизацію або передають компанії зі спеціальними правами запозичення (SPV) портфель активів, забезпечених грошовими потоками від проектів за позабалансовою схемою сек'юритизації для наступної емісії компанією SPV власних фінансових активів, які складаються з пулів окремих проектів, збалансованих за показниками доходності та ризику відповідно до бажань зовнішнього інвестора. У процесі фінансової сек'юритизації природно-ресурсних активів самі природні об'єкти як ресурси, капітал і джерела корисних ефектів виконують функцію атракторів інвестицій, а механізми сек'юритизації й фінансові інструменти виступають як їх мультиплікатор, примножуючи ці ефекти через капіталізацію природних ресурсів за рахунок інструментів фондового ринку.

Щодо інших інструментів, що забезпечуватимуть функціонування полісуб'єктної системи управління просторовим розвитком територій, необхідно зупинитися на можливостях застосування *структурного управління та корпоратизації*, включно з організаційно-управлінською та фінансовою складовими за принципами «належного врядування» та «нового публічного

менеджменту», які передбачають делегування певних управлінських прав професійним структурам. Подібна корпоратизація на основі співпраці державного, громадського та підприємницького секторів дасть змогу гармонізувати інтереси стейкхолдерів й сформувати високоефективне середовище їх діяльності (рис. 2). З погляду корпоратизації фінансових відносин, дуже ефективним, виходячи із завдання формування фінансових ресурсів для реалізації форсайт-проєкту та майстер-планування, є формування фонду фінансування просторового розвитку шляхом застосування цільових фінансових механізмів фіскального характеру: податків, фіскальних зборів, рентних, парафіскальних платежів, інших механізмів формування фінансових ресурсів колективних інвестицій на кшталт спільнокошту, ендавменту, наданням міжнародної допомоги напряму та через відповідні фінансові фонди, виплатою репарацій, залученням пайового інвестиційного капіталу через інвестиційні сертифікати, емітовані на основі пулів активів, складених із цінних паперів інвестиційних проєктів тощо. Для формування подібного фонду можуть використовуватися три основні формати: бюджетний, сервісний та проєктний [11, с. 18—20].

Алгоритм формування комунікаційного простору взаємодії зацікавлених сторін у ППП. За основу алгоритмізації процесу формування комунікаційного простору взаємодії зацікавлених сторін у ППП варто брати теоретико-методологічні підходи формування та функціонування управлінського полісуб'єкта як «колективної особистості», викладені, зокрема, у роботі відомого представника української школи екофасилітації як методу консультування та організації взаємодії у колективах П. В. Лушина (P. V. Lushin) [12, с. 220—233]. Так, згідно з цими підходами, управлінський полісуб'єкт формується та функціонує через шість основних стадій:

Перша стадія взаємодії зацікавлених сторін носить назву «*директивності*» і знаходить свій прояв в ідентифікації «директивним» способом проблемного питання та ініціації однією зі сторін (як правило, органом публічної влади) виходу на смислові рівні взаємодії у вирішенні проблемного питання, зачіпаючи інтереси інших зацікавлених сторін. Продуктами діяльності сторін на першій стадії є сформульовані проблеми і наміри однієї або кількох сторін вирішити проблему шляхом партнерських взаємодій. Ця стадія забезпечує перехід від потенційного рівня розвитку колективного суб'єкта до реального та характеризується переходом від елементарних до особистісно-смислових, емпатійних ставлень між окремими суб'єктами в складі управлінського полісуб'єкта.

Друга стадія розвитку колективного суб'єкта — «*конфронтації / антагонізму*». Вона розуміється як створення необхідних умов для майбутнього розподілу відповідальності та має місце під час з'ясування готовності потенційних учасників до реальної співпраці. На цій стадії, як правило, формуються та знаходять своє відображення в певних конкретизованих

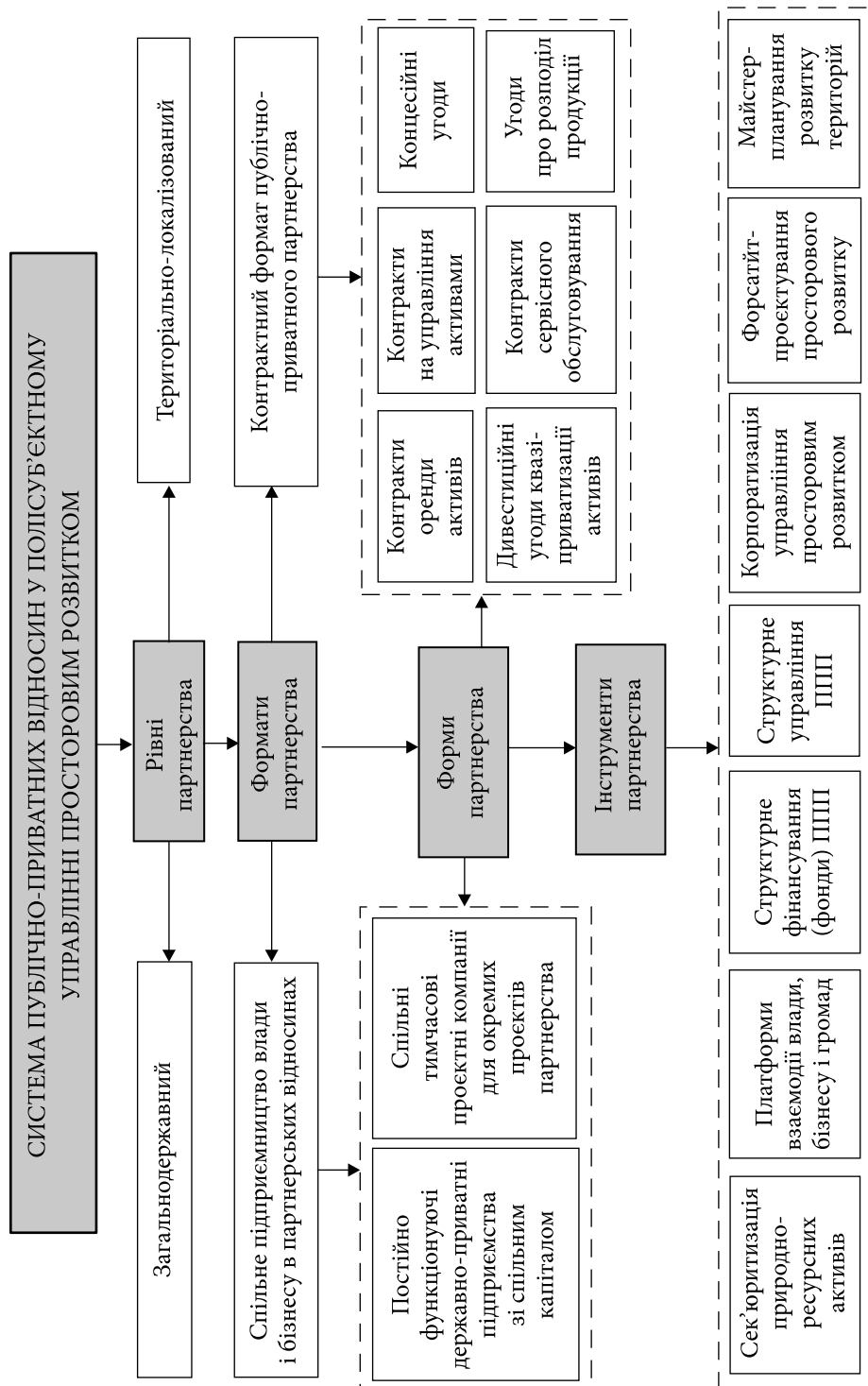

Рис. 2. Формування системи публічно-приватних відносин у полісуб'єктному управлінні просторовим розвитком
Джерело: авторська розробка.

намірах протиріччя між зацікавленими сторонами. Специфіка полягає в тому, що інтереси сторін щодо проблематики, яка потребує вирішення, поки лише висловлюються, проте не відбувається їх взаємного узгодження. Як правило, на цій стадії формуються наміри сторін, які не обов'язково вступають у прямий конфлікт, але залишаються на рівні зафіксованих у той чи інший спосіб пропозицій сторін здійснити певні дії (запити, оферти, заборони тощо), а отже виступають потенційним джерелом конфліктів. На стадії конфронтації частими, хоча і необов'язковими бувають конфлікти між сторонами (владою і населенням, бізнесом і владою, бізнесом і населенням), наприклад, через різне бачення місця і ролі природних ресурсів або інших територіальних активів у територіальній економіці, які потребують вирішення на наступних стадіях.

Третя стадія «фасилітації / використання» починається тоді, коли з'являються ознаки формування нового колективного суб'єкта, здатного до вироблення на основі розгляду позицій сторін, шляхом аналізу і співставлення між собою різних точок зору на вирішення сформульованої проблеми, конкретного управлінського рішення. Наприклад: на основі конкурсного аналізу різних варіантів проектних пропозицій (оферт) щодо застосування відповідних природних ресурсів для забезпечення просторового розвитку територіального утворення може відбуватися формування бачення загальної рамки форсайт-проекту і відбір проектів для наступного уречевлення їх у майстер-плані. На цій стадії мова йде про формування т. зв. реального рівня розвитку і функціонування управлінського полісуб'єкта. Сутність полягає в тому, що позиції учасників використовуються як джерело ресурсів для побудови нової групової ідентичності зацікавлених сторін «ми», а також для формування спільного бачення майбутнього продукту діяльності такої колективної особистості — нової стадії розвитку територіальної соціо-еколого-економічної системи, що надалі втілюватиметься у планах дій зацікавлених сторін, самих цих діях та їх результатах. Дуже важливою для успішного протікання стадії фасилітації є наявність відповідного простору (офісу, коворкінгу, хабу, платформи) та організаційного формату (сесія, конференція, семінар, круглий стіл) для ефективної взаємодії зацікавлених сторін. Важливим результатом має бути знаходження між стейкхолдерами — владою, бізнесом і населенням — точок дотику щодо досягнення у територіальній системі природно-господарського балансу з оптимізацією варіантів використання природних ресурсів як активів сировинно-енергетичного та екологічного призначення. Продуктом діяльності полісуб'єкта на цій стадії стає, наприклад, уречевлене у форсайт-проекті перспективне бачення результатів розвитку територіального утворення на основі інтеграції його активів (насамперед природний капітал) до господарського обігу.

Четверта стадія — «кооперації / співпраці» відбувається у формі організованого, колективно спрямованого процесу щодо визначення спільного смислового поля діяльності, укладання та реалізації партнерських угод між сторонами ППП, або формуванням спільнот групової ідентичності (спільних підприємств, проектних компаній тощо). Цей етап супроводжується уточненням позиції кожного партнера, прийняттям її іншими. Тут конкретизуються, організовуються, забезпечуються ресурсами та реалізуються різноманітні проекти і програми, пов'язані з розвитком території. На міжособистісному рівні творчої взаємодії сторін у складі управлінського полісуб'єкта можливими проявами є вирішення проблемних завдань через виникнення групових катарсичних явищ, індивідуальних інсайтів тощо. У плані динаміки емпатійного процесу між учасниками партнерства на даній стадії можна говорити про вихід на трансцендентний рівень, де емпатійність проявляється у вигляді трансфінітної емпатії, тобто проживання колективного, групового життя як власного, єдності кожного партнера з іншими. Подібне формування емпатій є дуже корисним для співпраці зацікавлених сторін, оскільки відкриває широкі можливості для проведення спільних заходів з добровільною участю на кшталт толчок, налагодження співпраці влади з громадськими організаціями, благодійної діяльності бізнес-партнерів, успішного краудфандингу (колективного збору коштів) на реалізацію проектів партнерства тощо. Продуктом діяльності виступають розроблені та реалізовані події, заходи, проекти і програми, уречевлені, зокрема, у розробленому майстер-плані територіального розвитку.

П'ята стадія — «розширення можливостей / підпорядкування» по факту є однією із завершальних і характеризується в загальному випадку підготовкою до завершення роботи над продуктом діяльності / творчості управлінського полісуб'єкта — конкретними результатами реалізації форсайтів, майстер-планів, програм, проектів та окремих заходів, пов'язаних із просторовим розвитком. Стадія включає, зокрема, дії, пов'язані із представленням виконавцем замовнику та прийняттям замовником конкретного продукту діяльності, взаємною передачею / делегуванням відповідальності за продукти діяльності між сторонами партнерства, здачею в експлуатацію об'єктів партнерства. Важливим процесом може стати розширення партнерства, наприклад передача владою бізнес-структурі (через дивестиційний процес, механізми концесії, договори на обслуговування та інші інструменти ППП) в експлуатацію створених у результаті діяльності проектних потужностей на принципах «проектування — будівництво — експлуатація», «будівництво — володіння — експлуатація», «будівництво — фінансування» та ін. [13, с. 57—59]. На цій стадії розширюється (серед іншого за рахунок споживачів проектних продуктів) коло зацікавлених сторін, тобто у процес діяльності полісуб'єкта як споживач залучається фактично вся громада територіального утворення, активізуються економічні процеси —

виробництво і реалізація на ринку товарів і послуг. Натомість активна співпраця сторін ППП підходить до свого завершення.

Шоста стадія «завершення / індіферентності» є завершальною стадією партнерства. Вона може характеризуватись як повним завершенням партнерських відносин (за умов виконання всіх завдань попередніх етапів), так і їх продовженням на наступному циклі розвитку територіального утворення, з розробленням нової візії форсайту, з подальшим майстер-плануванням просторового розвитку тощо. Дуже важливим наслідком стадії є відслідковування змін росту, об'єктивний перерозподіл ролей між учасниками партнерських відносин, усвідомлення досвіду партнерства тощо. Усвідомлення досвіду нової, полісуб'єктної ідентичності учасниками партнерства веде до розширення його потенційних меж у подальшому, коли смислова єдність учасників таких відносин підтримуватиметься не лише на емоційному рівні, як згадки про пережитий позитивний спільний досвід, але й стимулюватиме новий виток розвитку партнерських відносин. Як варіант, колективний управлінський полісуб'єкт розпадається для того, щоб виникнути з новими учасниками і на нових смислових рівнях (табл. 1).

Отже, концепція полісуб'єктного управління може закласти основу для сталого розвитку територіальної спільноти шляхом формування та залучення до господарської діяльності різних зацікавлених сторін, включно з органами публічного управління, громадськими організаціями, державними установами, приватними підприємствами, населенням тощо. Оскільки суб'єктність у стейкхолдера виникає за рахунок його повноцінного входження в процес вирішення територіально-орієнтованої проблематики, це припускає наявність в управлінського полісуб'єкта таких ознак як зацікавленість, активна участь у процесі управління розвитком території, відповідальність за кінцевий результат тощо. Однак треба зауважити, що полісуб'єктність управління виступає одночасно і як чинник сталості, і як фактор турбулентності просторового розвитку, оскільки необхідність узгодження управлінських рішень із багатьма суб'єктами господарської діяльності для забезпечення сталості та резильєнтності господарювання водночас передбачає й наявність об'єктивних протиріч між інтересами таких суб'єктів. Отже, подібні протиріччя необхідно враховувати та, за можливістю, знімати, елементувати в процесі управлінської діяльності із застосуванням запропонованого нами алгоритму взаємодії стейкхолдерів в управлінні просторовим розвитком. Основними вигодами від запровадження механізмів полісуб'єктного просторового управління в Україні, насамперед із форсайт-проекуванням, мають стати: спільне вироблення чіткої і скоординованої із зацікавленими сторонами візії майбутнього територіального утворення; швидке й ефективно напрацювання і впровадження скоординованих із ключовими стейкхолдерами управлінських рішень з питань соціально-економічного та інноваційно-технологічного розвитку; використання ефекту

Таблиця 1. Алгоритм формування комунікаційного простору полісуб'єктної взаємодії зацікавлених сторін у публічно-приватному партнерстві за екофасилітативним підходом

Стадія взаємодії	Ключові стейкхолдери	Зміст стадії партнерських взаємодій	Інструменти і механізми взаємодій
Директивності	Населення, влада, громадські об'єднання	Ідентифікація «директивним» способом проблемного питання та ініціація однією зі сторін вирішення проблемного питання, яке зачіпає інтереси інших зацікавлених сторін	Збори громадян, опитування громадян, запити населення, ініціативи громадських організацій, рішення органів публічної влади
Конфронтації / антагонізму	Бізнес, влада, громадські об'єднання, населення	З'ясування позицій сторін та готовності потенційних учасників до співпраці, створення умов для майбутнього розподілу відповідальності зацікавлених сторін	Платформи суспільного діалогу, громадські слухання, політичне представництво, виступи і публікації в ЗМІ, дебати зацікавлених сторін, медіація конфліктів, арбітраж
Фасилітації / використання	Влада, бізнес, громадські об'єднання, населення	Вироблення на основі аналізу позицій зацікавлених сторін бачення і шляхів вирішення проблеми й також ухвалення відповідних управлінських рішень	Форсайт, оферти проєктів, майстер-плани, бізнес-плани, платформи суспільного діалогу, офіси ППП, торги на закупівлю товарів і послуг
Кооперації / співпраці	Бізнес, влада, громадські об'єднання, населення	Укладання та реалізація партнерських угод між сторонами ППП, формування спільнот групової ідентичності (спільних підприємств, проєктних компаній тощо), пошук і використання ресурсів для забезпечення просторового розвитку	Спільні державно-приватні проєктні компанії / підприємства; концесії, угоди про розподіл продукції; договори на обслуговування; сервісні договори, контракти на довірче управління активами, контракти оренди / операційного лізингу, офіси ППП
Розширення можливостей / підпорядкування	Влада, бізнес, громадські об'єднання	Представлення виконавцем замовнику та прийняття замовником продуктів діяльності, передача / делегування відповідальності за проєктну діяльність між сторонами партнерства, задача в експлуатацію об'єктів партнерства, розширення і поглиблення співпраці зацікавлених сторін	Дивестиції / квазіприватизація активів, сек'юритизація активів, SPV-компанії з управління активами, рефінансування проєктів на фондовому ринку, муніципальні корпорації, контракти оренди-викупу / фінансового лізингу, структурне управління ППП
Завершення / індиферентності	Населення, бізнес, громадські об'єднання, влада	Юридичне завершення / продовження партнерських відносин, забезпечення населення товарами та послугами від реалізованих проєктів партнерства	Представницькі / урочисті заходи, рекламні та просвітницькі компанії, постпроєктний моніторинг, підсумкові збори, опитування громадян / зворотний зв'язок від населення

Джерело: складено авторами з урахуванням підходу, викладеному у джерелі [12].

масштабу за рахунок синергії зусиль стейкхолдерів у забезпеченні просторового розвитку та формування територіальних кластерів; мінімізація негативних екстерналій шляхом збільшення конкурентоспроможності регіону за рахунок розвитку орієнтованих на місцевий ресурсний потенціал галузей смартспеціалізації, регіонального брендингу та маркетингу тощо.

Висновки. У процесі дослідження ідентифіковано полісуб'єкт управління територіальним утворенням з позицій психології управління як динамічну сукупність зацікавлених сторін — представників влади, бізнесу і громадянського суспільства як учасників ППП, що перебувають у суб'єкт-суб'єктних відносинах, будучи поєднаними спільними інтересами й цілями розвитку господарства території та виступають як колективна особистість-управлінець, що ідентифікує проблеми, висуває креативні ідеї щодо їх вирішення, напруковує, ухвалює та впроваджує управлінські рішення, які максимально враховують інтереси усіх зацікавлених сторін.

Для забезпечення ефективного й сталого розвитку господарського простору держави та її регіонів запропоновано полісуб'єктну управлінську модель, яка функціонуватиме на принципах ППП, платформної економіки, механізмах форсайт-проектування і майстер-планування просторового розвитку. У ній органи публічної влади у системі полісуб'єктного управління виступатимуть ініціаторами і організаторами перспективного форсайт-проектування та майстер-планування розвитку територій.

Роль бізнес-структур полягатиме в кваліфікованому та професійному використанні наявних ресурсів територій для господарських потреб, безпосередньому управлінні реалізацією проектів, запропонованих у рамках форсайтів та майстер-планів просторового розвитку. Широкі верстви населення через платформу комунікацій формуватимуть з усього різноманіття запропонованих бізнес-структурами варіантів проектів загальну візію сталого просторового розвитку території з урахуванням екологічних і соціальних пріоритетів для наступного її втілення в реалізації проектів реконструктивного розвитку господарського простору.

Ідентифіковано форми та інструменти організації публічно-приватних відносин у системі полісуб'єктного управління просторовим розвитком у розрізі організаційних форматів — орендно-концесійно-договірного, а також формату створення окремого суб'єкта господарювання як державно-приватної постійно або тимчасово діючої організації зі змішаним капіталом; рекомендовано переглянути та удосконалити національне законодавство з метою врегулювання діяльності таких структур у природно-господарській сфері на основі механізмів сек'юритизації та інших механізмів поділу доходів від використання природних активів.

В основу алгоритмізації процесу формування комунікаційного простору запропоновано покласти екофасилітативний підхід, що розглядає управлінський полісуб'єкт як «колективну особистість», яка формується

та функціонує через проходження шести стадій: «директивності» з постановкою проблемного питання; «конфронтації / антагонізму» з ідентифікацією і протиставленням намірів сторін; «фасилітації / використання» з виробленням на основі аналізу і узгодження позицій сторін управлінських рішень; «кооперації / співпраці» з визначенням спільного поля діяльності, укладанням та реалізацією партнерських угод; «розширення можливостей / підпорядкування» з делегуванням відповідальності за продукти діяльності між сторонами партнерства; «завершення / індивідуальності» з завершенням або продовженням партнерства на наступному циклі розвитку.

Вигоди від запровадження механізмів полісуб'єктного просторового управління в Україні пов'язуються із виробленням скоординованої зі стейкхолдерами візії майбутнього територій та уречевленням її у фортисах і майстер-планах територіального розвитку, ефективним напрацюванням колективних управлінських рішень, використанням ефекту масштабу за рахунок формування територіальних кластерів, мінімізацією негативних екстерналій за рахунок підвищення конкурентоздатності регіональної економіки тощо.

Перспективи подальших досліджень у вказаних напрямках пов'язуються з конкретизацією фінансово-економічних механізмів забезпечення просторового розвитку, відповідних ідеологемі та принципам полісуб'єктного управління.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Libanova, E., & Romaniuk, S. (2023). Conceptualization of multi-subject management in social relations. *Demography and social economy*, 3 (53), 33—53. <https://doi.org/10.15407/dse2023.03.033> [Лібанова, Е., & Романюк, С. (2023). Концептуалізація полісуб'єктного управління в соціальних відносинах. *Демографія та соціальна економіка*, 3 (35), 33—53].
2. Romanyuk, S. (2024). Multi-subject management in the context of the formation of a resilient society. *Demography and social economy*, 4 (58), 95—112. <https://doi.org/10.15407/dse2024.04.095> [Романюк, С. (2024). Полісуб'єктне управління в умовах формування резильєнтного суспільства. *Демографія та соціальна економіка*, 4 (58), 95—112].
3. Bezgin, K. S., & Ushkalev, V. V. (2021). Assembly of a polysubject for the joint creation of innovative values. *Economics and Management Organization*, 3 (43), 28—39. <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2021.3.3> [Безгін, К. С., & Ушкальов, В. В. (2021). Зборка полісуб'єкта спільного створення інноваційних цінностей. *Економіка і організація управління*, 3 (43), 28—39].
4. Klinovyi, D. V., Bystryakov, I. K., & Petrovska, I. O. (2024). Paradigm of multi-subject robust management of reconstructive spatial development. *Second Halchyn Readings*. Collection of materials of the international scientific conference (October 31, 2024, Kyiv). Kyiv: National Institute of Strategic Research. [Клиновий, Д. В., Бистряков, І. К., & Петровська, І. О. (2024). Парадигма полісуб'єктного робастного управління реконструктивним просторовим розвитком. *Другі Гальчинські читання*. Збірник матеріалів міжнар. наук. конф. (31 жовтня 2024 р., м. Київ). Київ: Національний ін-т стратегічних досліджень].
5. Klinovy, D. V. (2022). Sustainable Finance: Theory, Methodology, Practice. Kyiv: Public Institution «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine».

- [Клиновий, Д. В. (2022). Сталі фінанси: теорія, методологія, практика. Київ: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»].
6. Kolisnichenko, N. M. (2014). Principles of good governance in foreign studies: the priority of local practices. *Current problems of public administration*, 4, 99—102. http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2014_4_26
[Колісніченко, Н. М. (2014). Принципи належного врядування у зарубіжних дослідженнях: пріоритет місцевих практик. *Актуальні проблеми державного управління*, 4, 99—102].
7. Shavkun, I. G., & Dybchynska, Ya. S. (2017). New public management as a concept of public administration. *Humanitarian Bulletin of the ZNIA*, 69 (1), 195—201. <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/447>
[Шавкун, І. Г., & Дибчинська, Я. С. (2017). Новий публічний менеджмент як концепція публічного управління. *Гуманітарний вісник ЗДІА*, 69 (1), 195—201].
8. Dmytrenko, O. S. (2019). New public management: theory and practice. In: *Fourteenth legal readings. Problems of implementation of national legislation to the Association Agreement between Ukraine and the European Union*. To the 185th anniversary of the NPU named after M. P. Dragomanov; to the 70th anniversary of the Institute of State and Law named after V. M. Koretsky of the NAS of Ukraine: materials of the international scientific conference (April 17—18, 2019). Kyiv: Publishing house of the NPU named after M. P. Dragomanov.
[Дмитренко, О. С. (2019). Новий публічний менеджмент: теорія і практика. *Чотирнадцяті юридичні читання. Проблеми імплементації національного законодавства до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом*. До 185-річчя НПУ імені М. П. Драгоманова; до 70-річчя Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України: матеріали міжнар. наук. конф. (17—18 квіт. 2019 року). Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова].
9. Duka, A. P., & Starchenko, G. V. (2019). Project-oriented approach in the system of implementation of instruments for ensuring the development of the economy of Ukraine. *Effective Economy*, 11. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.11.2>
[Дука, А. П., & Старченко, Г. В. (2019). Проектно-орієнтований підхід в системі реалізації інструментів забезпечення розвитку економіки України. *Ефективна економіка*, 11].
10. Khvesyk, M. A. (2019). Public-private forms of ensuring sustainable spatial development of Ukraine. Kyiv: Public Institution «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine».
[Хвесик, М. А. (2019). Публічно-приватні форми забезпечення сталого просторового розвитку України. Київ: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»].
11. Bystryakov, I. K., Klinovyi, D. V., & Korzhunova, N. V. (2022). Foresight approach to the organization and financing of sustainable management. *Economy of Ukraine*, 4, 3—27. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.04.003>
[Бистряков, І. К., Клиновий, Д. В., & Коржунова, Н. В. (2022). Форсайт-підхід до організації та фінансування сталого господарювання. *Економіка України*, 4, 3—27].
12. Lushin, P. V. (2005). Personality changes as a process: theory and practice. Odessa: Aspect
[Лушин, П. В. (2005). Личностные изменения как процесс: теория и практика. Одесса: Аспект].
13. Kruglov, V. V. (2018). Models of public-private partnership. *State and regions*, 2 (62), 56—61. http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2018/12.pdf
[Круглов, В. В. (2018). Моделі державно-приватного партнерства. *Держава та регіони*, 2 (62), 56—61].

Стаття надійшла до редакції 28.03.2025

Dmytro Klinovy, PhD (Economics), Senior Researcher, Leading Researcher
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: klinovoy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3034-8097

Nataliia Korzhunova, PhD (Economics), Senior Researcher, Leading Researcher
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the
NAS of Ukraine 01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: nata7vk@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0075-7284

Roman Semenets, PhD (Law), research fellow
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the
NAS of Ukraine 01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: semenets.legal@gmail.com
ORCID: 0009-0001-3010-6821

FORMATION OF A PUBLIC-PRIVATE POLYENTITY FOR SPATIAL DEVELOPMENT MANAGEMENT

The article is devoted to the problems of organizing multi-subject management of spatial development in accordance with the requirements of modern governance practice. The relevance of the article is determined by the need to specify the organizational aspects of the institutionalization of multi-subject management in Ukraine and to form an algorithm for its practical application in the spatial development management system. The purpose of the publication is the theoretical and methodological justification of the implementation of the multi-subject approach to spatial development management based on public-private partnership mechanisms and the development of a practical algorithm for stakeholder interaction in semi-subject management of territorial entities using an eco-facilitative approach. The novelty of the publication lies in defining the roles of stakeholders, identifying formats and tools for interaction between stakeholders of the multi-subject management process and developing an algorithm for the formation and functioning of a management semi-subject. The research methodology is based on the use of multi-subject and eco-facilitative management approaches.

The polysubject of territorial development management is identified as a set of stakeholders who are in subject-subject relations, united by common interests and goals of the development of the territory's economy and act as a collective personality-manager who develops, adopts and implements management decisions. A polysubject management model is proposed that will function on the principles of public-private partnership, platform economy, foresight design and master planning mechanisms. Forms and tools for organizing public-private relations are identified in terms of formats of contractual cooperation and joint economic activity. A phased algorithm for the formation and functioning of a managerial polysubject is developed based on an eco-facilitative approach that organizes and harmonizes the interaction of stakeholders in spatial development management. The article uses general scientific research methods: abstract-logical and analysis and synthesis in identifying the roles of stakeholders, the classification method in considering formats, forms, mechanisms and tools for organizing public-private relations, monographic, synthesis and construction — in developing an algorithm for the formation and functioning of a managerial multi-subject.

Keywords: multi-subject management, public-private partnership, foresight project, master plan, eco-facilitative approach.

УДК 339.96

JEL Classification: F15

ОЛЕНА ПРИЯТЕЛЬЧУК, д-р екон. наук, проф.,
заступник директора Навчально-наукового
інституту міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка
01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60
e-mail: priyatelchuk@knu.ua
ORCID: 0000-0002-5222-452X

ЗАСАДИ ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Нещодавно знамените англійське видавництво «Cambridge Scholars Publishing» надрукувало колективну монографію українських авторів «Трансформація та повоєнне відновлення економіки України» за науковою редакцією Леоніда Кістерського та Анатолія Задої — L. Kistersky, A. Zadoia (Eds.) (2024). *Transformation and Post-War Economic Recovery of Ukraine*. Cambridge Scholars Publishing. UK. 451 p.

Метою дослідження є тактичні кроки та стратегічні напрями післявоєнного відродження основних галузей економіки України на основі позитивного світового досвіду та передових технологій. Досі ні в Україні, ні в інших країнах не було комплексного дослідження цієї проблеми, яке б запропонувало можливості відновлення та конкурентоспроможного розвитку основних галузей економіки. Для вирішення проблем, спричинених агресією РФ проти України, потрібні не лише нові економічні механізми, а й нові підходи до підбору кадрів, які враховуватимуть високі духовні, моральні та інші людські цінності на шляху України до повоєнного відновлення.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2025. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Природно, що в процесі відновлення необхідно буде враховувати положення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, що робить прискорення модернізації основних секторів економіки справою ще більш актуальною. Як відмічено в монографії, ефективна інтеграція України до висококонкурентного європейського ринку зумовлює радикальні зміни у структурі виробництва та управління, оскільки очевидно, що сировинно-аграрній економіці України буде складно знайти гідне місце в економічній структурі Європейського Союзу.

Повоєнне відновлення України починається вже зараз, не очікуючи закінчення повномасштабної війни, і рецензована колективна монографія є помітним явищем у стратегічному обґрунтуванні шляхів реформування та відновлення економіки на передових засадах. Структура монографії складається з 5 глав, що аналізують проблеми та перспективи відновлення основних галузей економіки країни.

Науковим редакторам, які і самі є авторами розділів, вдалось залучити провідних фахівців найавторитетніших університетських та дослідницьких установ; а у вступі до монографії наукові редактори визначили та обґрунтували ціль роботи, її структуру й чітко окреслили проблеми, що потрібно буде вирішити в процесі відновлення економіки країни на основі новітніх технологій та системі високих етичних цінностей. Безперечною заслугою наукових редакторів є те, що вони змогли концептуально поєднати понад 20 окремих розділів різних авторів, зробивши цілісне дослідження перспектив повоєнного відновлення та подальшого розвитку економіки України.

Монографія за короткий термін після анонсованої на сайті видавництва публікації встигла привернути увагу фахівців. Так, наприклад, її вже було представлено і обговорено на спеціальному семінарі, що відбувся в грудні 2024 р. в Інституті економіки та прогнозування НАН України.

Міжнародний досвід свідчить, що кожного разу, коли потрібна значна реконструкція руйнівних економічних наслідків — післявоєнних, технологічних чи природних катастроф, світові лідери часто згадують про необхідність прийняття нового «плану Маршалла» (ПМ), чи принаймні принципів його застосування. І зараз, через понад 70 років після його впровадження в Європі після Другої світової війни, знову склалися умови для використання принципів і підходів ПМ для відновлення цього разу економіки України. В Україні аналогів з економічними та іншими наслідками Другої світової війни більш ніж достатньо, тільки відновлювати потрібно не шістнадцять, а одну країну, і донором будуть не тільки США, але десятки країн, міжнародні організації, окремі громади, міста, підприємства і просто заможні особистості.

Передбачаючи суттєвий багатоканальний притік фінансових ресурсів на повоєнне відновлення реального сектору економіки України, монографія містить глибокий аналіз можливостей їх ефективного застосування.

Розглянуто декілька запропонованих іноземними фахівцями варіантів управління фінансовими потоками для відновлення, але, як доводять автори, в будь-якому варіанті Україна повинна очолити власний процес реформування та відновлення, узгоджуючи з донорами деталі плану і спільно контролювати його.

Весь процес реформування та відновлення має бути гранично прозорим, починаючи від гуманітарної допомоги та макроекономічної підтримки і до реконструкції та довгострокової модернізації. Свого часу підготовчий період ПМ зайняв чимало часу для дотримання всіх законодавчих процедур, а ефективну передачу ресурсів було розпочато лише через два роки після закінчення Другої світової війни. Початок ПМ для України не має чекати офіційного переможного миру, а розпочати функціонування якомога швидше і обов'язково мати спільну з оригінальним ПМ важливу основну мету — інтеграцію реципієнта до Європейського Союзу.

Автори монографії аргументовано доводять, що у формуванні економічних відносин в умовах сучасної економіки провідну роль відіграють люди, які мають не лише практичні професійні навички, а й високі морально-етичні якості. Таким чином, для України надзвичайно актуальним є створення прогресивної національної економіки в якості практичної альтернативи сучасній олігархічній системі.

Досі немає загальноприйнятої теорії чи моделі прогресивної економіки. Але більшість, включаючи авторів книги, погоджуються з тим, що у досягненні реальної демократії та соціальної справедливості у широкому значенні на перше місце виходять морально-етичні принципи, система цінностей конкретних людей — суб'єктів взаємодії у політичній, економічній та інших сферах на всіх рівнях.

Розвиток повоєнної моделі облаштування України потребує насамперед значних інституційних перетворень. Автори книги переконливо аргументують, що Україні потрібна альтернатива сучасній олігархічній економіці та нею має стати національна солідарна економіка розвитку, здатна підвищити добробут громадян, гарантувати якісну освіту та медичне обслуговування, соціальний захист в умовах свободи та демократії. Цей шлях свого часу пройшла Європа, і уряду України потрібний сучасний інструментарій, який уможливить ефективніше здійснювати реформу системи державного управління на основі більшої децентралізації влади з перенесенням повноважень на рівень територіальних громад.

Історія свідчить, що демократія спочатку виникла і прижилася у країнах, яким властива цінність чесної гри за правилами, що має першорядне значення для англо-протестантської традиції. Маргарет Тетчер у своїй праці «Мистецтво управління державою» зазначає, що в епоху демократії управління країною без урахування моральних принципів практично неможливе. Ще один видатний експрем'єр-міністр Великої Британії Тоні

Блер у своїх політичних мемуарах наголосив, що Європа має багато як недоліків, так і прогресивних цінностей, сповідує традиції християнства, і саме завдяки своїй бурхливій історії сьогодні стоїть на високому щаблі людської цивілізації.

З огляду на це інтерес представляє дослідження моральних цінностей українського суспільства, оскільки вони формують владу, яка здійснює державне управління. Не заяви про бажання бути в демократичному співтоваристві цивілізованих країн, а лише багаторічна цілеспрямована робота, орієнтована на досягнення відповідності нормам моралі та законів, може здобути повагу до нас інших народів та відкрити перед Україною двері в об'єднання розвинених у всіх відносинах країн. З цієї точки зору видається цікавою та переконливою точка зору авторів монографії про використання досвіду Республіки Корея, де протягом життя одного покоління вдалося перетворити країну з бідної аграрної на передову економіку та демократію, яка випередила визнаних світових лідерів за практичним впровадженням передових технологій.

Проблеми, які доведеться вирішувати Україні, унікальні. Але це не виключає можливості використання досвіду інших країн. Для України найбільш цікавим і корисним може бути, зокрема, досвід Польщі щодо вступу до ЄС і НАТО.

Особливою практичною перевагою монографії є її заключний розділ, що належить перу видатного польського науковця і політичного діяча (двічі сенатора польського Сейму) і організатора освіти професора Кшиштофа Павловського, який є фундатором і президентом Вищої школи бізнесу-Національного університету Лґіса в Новому Сончі. Як вважає К. Павловський, не тільки для Польщі, а й для інших країн-кандидатів на вступ до ЄС корупція була однією з найважливіших тем дискусій між владою ЄС та країнами. Навіть після набуття членства в ЄС Польща продовжила енергійну боротьбу з корупцією на інституційному рівні. Так, у 2006 р. польська влада створила Центральне антикорупційне бюро (ЦАБ) — спеціальну службу для боротьби з корупцією в громадському та господарському житті, зокрема в органах державної влади та місцевого самоврядування, а також для боротьби з діяльністю, що завдає шкоди економічним інтересам держави. Важко визначити, якими є результати діяльності ЦАБ, оскільки спецслужби, як правило, відкрито не презентують результати своєї діяльності, проте сам факт існування та контрольна діяльність ЦАБ, безумовно, зменшує схильність до корупції.

Польща досягла значного прогресу у наближенні до Європейського Союзу не тільки завдяки власним зусиллям, а і за суттєвої допомоги основних спеціальних програм, що фінансуються ЄС.

На думку авторів монографії, для подолання сучасної системної кризи в Україні необхідно консолідовано використовувати тактичні та страте-

гічні заходи реформування. Негайні тактичні заходи включають реформування системи управління та боротьбу з корупцією, а стратегічні — відновлення верховенства права та морально-етичних норм в економіці, тобто християнських цінностей.

Отже, перед народом України стоїть важливе стратегічне завдання — усвідомити та сприйняти, що стало причиною утворення успішних держав та поступово змінювати свою ментальність на основі високих етичних норм. У цьому контексті особливу увагу слід приділити тимчасово непрацюючим працездатним особам з метою залучення їх до активного соціально-економічного життя. Разом із набуттям звички до праці потрібно поступово змінювати психологію людей, перетворюючи їх із стійких споживачів видаткової частини бюджету на надійних платників податків, які наповнюватимуть його доходну частину. На цьому шляху потрібно змінити внутрішні засади розвитку держави, створити умови для функціонування економіки на благо суспільства, а також досягти рівності перед законом усіх без винятку.

Нинішня глобальна економічна криза показала, що розрив між матеріальною сферою та моральними принципами може бути дуже глибоким. Однак ця криза є глобальною не тільки в географічному сенсі, а й у змістовому та системному відношенні, оскільки вона не тільки і не стільки економічна, а економічно-духовна. Тому для її подолання необхідні не лише нові економічні механізми, а ще нові підходи, які враховують духовні, моральні та інші людські цінності.

Монографію написано якісною англійською мовою, текст добре сприймається і, безумовно, сприятиме залученню інвесторів та кредиторів до повоєнного відновлення економіки України.

Рецензована монографія є важливим теоретичним та практичним внеском у розробку дорожньої карти післявоєнного відновлення та подальшого розвитку економіки України, а її публікація англійською мовою у престижному зарубіжному видавництві дасть змогу нашим дослідникам бути почутими іноземними колегами, довести міжнародному співтовариству, що Україна має обґрунтовані наміри та можливості розвиватися європейським шляхом.

Науковим редакторам і авторам монографії вдалося спрямувати своє фундаментальне дослідження проблем трансформації та післявоєнного відновлення економіки України головній цільовій групі — практичним учасникам відбудови України, іноземним і вітчизняним інвесторам, міжнародним фінансовим інституціям. Крім того, монографія буде цікава та корисна науковцям, які досліджують тематику економічного відновлення, а також професорам університетів та студентам-магістрам факультетів і кафедр, де викладають міжнародні економічні відносини.

FOUNDATIONS OF UKRAINIAN
ECONOMIC RECOVERY

At the end of 2024, the English publishing house "Cambridge Scholars Publishing" published a fundamental monograph by Ukrainian authors "Transformation and Post-War Economic Recovery of Ukraine", edited by Leonid Kistersky and Anatoly Zadoia. The scientific editors, who are themselves the authors of the chapters, managed to attract leading specialists from the most reputable universities and research institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine. Structurally, the monograph has 22 chapters, which are combined into 5 sections, which are dedicated to the leading sectors and problems of the Ukrainian economy that require recovery. The purpose of this monograph is to study the post-war revival of the main sectors of the Ukrainian economy based on positive world experience and advanced technologies. So far, neither in Ukraine nor in other countries has there been a comprehensive study of a similar problem, which would analyse possibilities of recovery and competitive development of the main sectors of the economy. To solve the problems caused by the RF's war against Ukraine, not only new economic mechanisms are needed, but also new approaches to the selection of personnel that will consider high spiritual, moral and other human values on Ukraine's path to high-tech development. The problems that Ukraine will have to solve are unique. But this does not exclude possibilities of using positive experience of other countries. For Ukraine, the most interesting and useful may be the experience of Poland in joining the EU and NATO. The final section of the monograph, written by the outstanding Polish scientist and politician (twice a senator of the Polish Sejm) and organizer of education, Professor Krzysztof Pawlowski, who is the founder and president of the Higher School of Business-National Louis University in Nowy Sącz, is devoted to the generalization of this experience.

According to the authors of the monograph, to overcome the current systemic crisis in Ukraine, it is necessary to use tactical and strategic reform measures in a consolidated manner. Immediate tactical measures include reforming the governance system and combating corruption, and strategic ones include restoring the rule of law and moral and ethical norms in the economy, i.e. Christian values.

Of course, the focus of the monograph is the study of the problems of transformation and post-war recovery of the Ukrainian economy, and the English language monograph is primarily intended for potential practical participants in these processes. However, it will be interesting and useful to all researchers who analyse the transformations of complex economic systems.

СОЦІАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ — ВАЖЛИВИЙ РЕСУРС ОЦІНКИ МОБІЛЬНОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ

(Рецензія на колективну монографію «Поведінкові стратегії домогосподарств у контексті якості життя» [Черенько Л. М., Бевз В. П., Васильєв О. А., Заяць В. С., Клименко Ю. А., Когатько Ю. Л. та ін.]; Національна академія наук України, Інститут демографії та проблем якості життя НАН України. — Електронне видання. — Київ, 2025. — 316 с.)

Колективне наукове дослідження «Поведінкові стратегії домогосподарств у контексті якості життя» є інновативним у економічній теорії. Автори ініціюють концепцію соціальних заходів, в якій розкривається когнітивна логіка формування поведінкових стратегій домогосподарств на досягнення високої якості життя. Практичне здійснення економічних, правових та інституціональних ініціатив відрізняється типологічною єдністю механізмів прийняття рішень і спрямоване на ефективне проведення соціальної політики.

Економічні дослідження поведінки у сфері споживання домогосподарств не пройшли ще фазу операціоналізації ключових концепцій, коли можливо визначити і чітко представити ситуації економічного вибору в контексті якості життя. Поведінкова економіка у трактовці авторів монографії становить теоретичний напрям, де досліджуються процеси споживання у широких межах людських потреб, їх економічні характеристики. У монографії в основному концентрується увага на поведінкових аспектах когнітивної економіки, проблемах індивідуального і колективного прийняття рішень. Поєднання гносеологічних підходів з емпіризмом дало змогу авторам ввести новизну у розробку теорії формалізованого знання, що знаходить практичне впровадження як на індивідуальному рівні, так і на рівні домогосподарств.

Наукову увагу було зосереджено на вивченні поведінки домогосподарств щодо отримання доходів від економічної діяльності, споживання,

прийняття фінансових рішень, вибору умов проживання і вирішення житлового питання, ставлення до системи соціальної підтримки та вибору стратегій по виходу з бідності, а також впливу демографічних і поселенських чинників на формування відмінностей у поведінкових стратегіях українських домогосподарств.

Авторське тлумачення категорії «поведінкова стратегія домогосподарства в контексті якості життя» відзначається новизною й розуміється як комплекс рішень та конкретних дій, що набувають ознак системного аналізу для досягнення якості життя в найближчій і віддаленій перспективі.

Виокремлено основні моделі поведінки на рівні домогосподарств у різних сферах життя. Побудовано матрицю найпоширеніших стратегій, дотичних до економічної поведінки домогосподарств. Визначено домінування трьох стратегій споживчої поведінки в українському суспільстві з точки зору впливу на якість життя населення: орієнтація на поточне споживання (з використанням власних і кредитних ресурсів); мінімізація поточного споживання; обмеження поточного споживання на користь інвестицій в майбутнє.

Слушним є аналіз специфіки прийняття рішення щодо забезпечення житлових умов, моделей отримання доходів від економічної діяльності, соціального захисту, ефективних стратегій виходу з бідності, оцінки впливу війни на основні моделі фінансової та споживчої поведінки домогосподарств, їх особливості та закономірності прояву, що дало змогу запропонувати варіанти поєднання елементів різних моделей в умовах соціально-економічної нестабільності.

Монографія має значну науково-теоретичну базу і ґрунтована на репрезентативному обсязі фактичного матеріалу, що забезпечує об'єктивність та достовірність отриманих результатів. Викладення матеріалу характеризується логічною структурою, концептуальною цілісністю і глибиною проникнення у суть проблеми. Робота розрахована на фахівців у галузі соціальної політики, інституціональної теорії та практики.

*Гол. наук. співроб., д-р екон. наук, проф.,
Інститут демографії та досліджень якості життя
імені Михайла Птухи НАН України
В. М. НОВИКОВ*

До опублікування у фаховому журналі «Демографія та соціальна економіка» приймаються наукові праці, які ніколи не друкувалися раніше. Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження, новизну та обґрунтування наукових висновків відповідно до мети статті (поставленого завдання). Публікація статей для авторів — **без оплати**. Стаття подається за адресою на сайті журналу.

Науковий журнал відповідає вимогам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII, а саме статті 22 «Державна мова у сфері науки». Наукові статті та матеріали готуються і друкуються державною — українською та англійською мовами.

Стаття, подана без дотримання вимог, опублікуванню не підлягає. Рукопис не повинен перевищувати обсяг 25 сторінок (разом з літературою, анотаціями) формату А4, набір тексту через 1,5 інтервали. Поля: всі — по 2 см, абзац — відступ на 1,27 см. Шрифт: Times New Roman, розмір — 14, виконані на комп'ютері у редакторі Word for Windows (*.doc). Для публікації в науковому журналі статті подаються українською чи англійською мовами.

Разом зі статтею автор повинен надати підписаний Ліцензійний договір на використання твору (форма розміщена на сайті журналу).

Кожна стаття повинна мати коди УДК, JEL Classification, кожний автор — ідентифікатор ORCID, Scopus ID, Researcher ID.

Стаття має складатись із таких розділів: постановка проблеми, актуальність обраної теми, новизна, аналіз останніх досліджень і публікацій, постановка мети і завдань, методи дослідження, виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів, висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У кінці статті розташовують переліки посилань: Література, References, анотацію англійською мовою.

Обсяг анотації українською та англійською мовами — 300—400 слів (не менше 1800 знаків без пробілів).

Обов'язкові вимоги до анотацій. Вони мають бути: інформативними (без загальних слів); структурованими (відображати послідовну логіку опису результатів у статті); змістовними (відображати основний зміст статті; описувати актуальність дослідження, основну мету, новизну, методи дослідження; підсумовувати найбільш значущі результати); містити конкретизацію авторського внеску (що *проаналізовано, розроблено, запропоновано, обґрунтовано, здійснено, визначено, виявлено, впроваджено* тощо).

Авторська анотація має: містити пояснення, як було проведено дослідження, без методологічних деталей; не містити посилання та аббревіатури.

Список **літератури** має складатися з REFERENCES / ЛІТЕРАТУРИ.

Назви праць у списку літератури розміщують у порядку цитування в тексті.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА. Українськомовні та російськомовні джерела слід перекласти англійською мовою максимально точно. Усі джерела мають бути оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010. Якщо джерелу призначено номер DOI, автор статті зобов'язаний його вказати в кінці посилання на джерело. Якщо джерело має інтернет-посилання, то його обов'язково необхідно вказати. Посилатись на підручники, навчальні посібники, публіцистичні статті не доцільно. Міжнародний бібліографічний стандарт Правила для авторів APA-2010 необхідно також використовувати при посиланні на будь-які праці в тексті статті.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА має становити максимум **27 джерел**. Автор може робити посилання в Літературі на свої наукові твори, але максимум на **3 роботи**.

Матеріали, що публікуються в журналі, підлягають конфіденційному рецензуванню, кожна стаття отримує не менше двох рецензій. За потреби може застосовуватися додаткове незалежне конфіденційне рецензування.

Редакційна колегія журналу залишає за собою право рецензувати, редагувати, скорочувати (без змін позицій авторів) надані матеріали та здійснювати відбір статей. У разі негативної рецензії чи наявності суттєвих зауважень стаття може бути відхилена або направлена автору (авторам) на доопрацювання. Відхилені рукописи авторам не повертають. Рецензовані, доопрацьовані статті розглядає редакційна колегія журналу, рекомендує до друку Вчена рада Інституту.

Відповідальність за достовірність інформації, фактів та інших відомостей, посилань на нормативні акти, цитати, власні імена, а також правильність перекладу несуть автори публікації.

Матеріали, що публікуються в журналі, віддзеркалюють точку зору авторів, яка не завжди може збігатись із позицією редакційної колегії.

Термін подання статей до журналу:

№ 1 — 20 грудня (подання журналу до друку у березні наступного року);

№ 2 — 10 березня (подання журналу до друку у червні поточного року);

№ 3 — 20 травня (подання журналу до друку у вересні поточного року);

№ 4 — 10 вересня (подання журналу до друку у листопаді поточного року).

До тексту статті обов'язково додається авторська довідка.

Детально всі вимоги висвітлено на сайті журналу <https://ojs.dse.org.ua>

ПРОХОДЖЕННЯ РЕЦЕНЗУВАННЯ СТАТЕЙ У НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ «ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА»

I. Наукові статті, що надійшли та зареєстровані у редакції журналу, проходять рецензування, яке виконують висококваліфіковані фахівці з відповідних наукових напрямів. Вони мають наукові ступені доктора або кандидата наук, дослідження і публікації за відповідною спеціальністю та тематикою. За необхідністю голова редколегії журналу додатково залучає фахівців за відповідною спеціальністю. У разі виявлення різних позицій рецензентів і автора стаття направляється третьому рецензенту та додатково розглядається на засіданні редколегії журналу. Рецензентів запрошують до співпраці з конкретними матеріалами голова редколегії журналу та його заступники.

У журналі запроваджено двостороннє конфіденційне (сліпе) рецензування.

II. Рецензент має розглянути статтю упродовж 10—12 робочих днів з моменту її отримання та направити рецензію до редакції журналу особисто чи електронною по-

штою. У випадку неможливості прорецензувати статтю (наприклад, через конфлікт інтересів) рецензент надсилає мотивовану відмову упродовж трьох днів із дня отримання листа від редакції журналу.

Строки рецензування в кожному випадку визначаються з урахуванням необхідності забезпечення умов для максимально оперативної публікації статті та не можуть перевищувати двох тижнів.

III. Рецензія має однозначно характеризувати теоретичну або прикладну значущість дослідження, співвідносити назву статті, мету статті і висновки автора з відомими науковими концепціями. Необхідним елементом рецензії є оцінка рецензентом особистого внеску автора статті в рішення розглянутої проблеми, її актуальності та новизни; а також визначення категорії, до якої належить стаття: містить наукові результати, науково-методична чи оглядова. Доцільно відзначити в рецензії відповідність стилю, логіки й доступності викладу наукового характеру матеріалу, повноту і достатність розкриття теми у викладі статті, в розширених анотаціях, оцінити достовірність і обґрунтованість висновків автора, повноту, достатність і актуальність цитувань, здійснених автором, дотримання ним наукової етики, зокрема відсутність у рецензованій статті плагіату.

Висновок рецензента, укладений за запропонованою редакцією формою, має бути підписаний рецензентом із зазначенням місця роботи, посади, наукового ступеня, вченого звання, дати завершення рецензування.

IV. У разі отримання рецензії з зауваженнями та рекомендаціями, стаття із анонімною копією рецензії направляється авторам на доопрацювання.

Під час доопрацювання статей за зауваженнями рецензентів автор виділяє у доопрацьованому електронному варіанті статті змінений текст, додані речення, таблиці, рисунки чи інший матеріал для оперативної перевірки рецензентом врахованих зауважень за наданими рецензіями.

Після отримання висновків рецензентів про придатність до опублікування доопрацьованих авторами статей редакційна колегія журналу ухвалює остаточне рішення щодо укладання змісту номерів журналу.

Вчена рада Інституту демографії та проблем якості життя НАН України затверджує до друку та опублікування в мережі Інтернет кожен номер наукового журналу.

V. Оригінали рецензій зберігаються в редакції журналу два роки.

VI. За наявності критичних зауважень рецензента до статті по суті, але за загальної позитивної рекомендації, редколегія може віднести матеріал до розряду полемічних і друкувати статтю з позначкою «Наукова дискусія».

To be considered for a publication in the journal, only research papers that have never been published before are accepted. The article should be devoted to the relevant subjects, present the results of a thorough study, be characterized by innovations and scientific conclusions in accordance with article's goals (specified tasks). The publication is **free of charge** for the authors.

The scientific journal meets the requirements of the Law of Ukraine "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language" from 25.04.2019 № 2704-VIII Article 22 "State language in the field of science". Scientific articles and materials are prepared and published in the state — Ukrainian and English languages.

The length of accepted manuscripts should be 21 pages (including references and extended summaries) of A4 format, 1.5 spacing. All margins — 2 cm, indent — 1.27 cm, font: Times New Roman 14 pt saved in Word for Windows (*.doc). The articles are accepted in Ukrainian or English.

The author should also sign the License Agreement to agree with publication in the Journal (the Form of Agreement is available at the web-site).

Every manuscript should be classified with UDC, JEL Classification Codes, each author is an ORCID, Scopus ID, Researcher ID. **The scheme of situation of abbreviations**, font sizes, intervals, structure of paragraphs and subparagraphs, as well as references.

At the beginning of the article, authors' name and surname should be placed, as well as their academic degree and rank, position, affiliation, postal and electronic address, the publication's title, summary and the key words — **in two languages**.

The article should consist of the next structural components: description of the research problem, relevance of the theme, innovative character, analysis of the recent studies and publications, research methods, setting of the article's goal and tasks, the main findings of the study, conclusions and prospects of future studies in the field. The references are placed in the end of the article.

The Summary in Ukrainian and English should be within 300—400 words (not less than 1,800 printed signs).

Mandatory guidelines for the Summary: informing character (no general words); well-developed structure (successive logic of description of the article's findings: relevance of the study, the main purpose, novelty, research methods, should be assured); relevant (description of article's main contents; define the study's main tasks; summarize the key findings and their importance); detailed definition of the author's contribution (which positions are developed, proposed, defined, justified, made, revealed, etc.); compact character.

Author's summary should: explain the study's approaches, but without methodological details; provide no references and abbreviations.

The author can do the social work in Literature maximum three times for his own scientific work. All sources must be registered according to the international bibliographic standard APA-2010.

All manuscripts are subjects for internal and external review by the members of the Editorial Board, and experts from the respective research fields. The Editorial Board should receive at least one external review and at least one internal review. To ensure the fair examination of scientific value of manuscript, an independent blind review can be used (without mentioning the names of authors and reviewers).

The Editorial Board has a privilege to review, edit, abridge (not changing author's opinion), and select the manuscripts. In case of a negative review or important remarks, the manuscript can be returned to the author (authors) for working out. Declined manuscripts should not be returned. The manuscripts submitted with no consideration of the mentioned requirements, cannot be published in the Journal. The reviewed manuscripts are examined by the Editorial Board of the Journal and recommended by the Scientific Council of the Institute.

The author is responsible for authenticity of the information, data, references, names and translation.

The materials that are being published in the journal reflect the view of their authors, and not necessarily are agreeing with the position of Editorial Board.

Deadline for submission of articles to the journal:

No 1 — 20th of December (journal submission for publication in March of next year);

No 2 — 10th of March (journal submission for publication in June of this year);

No 3 — 20th of May (journal submission for publication in September of this year);

No 4 — 10th of September (journal submission for publication in November of this year).

The manuscript should be attached with the author's reference.

Is described at the web-site in details <https://ojs.dse.org.ua>

THE PROCESS OF REVIEWING THE ARTICLES SUBMITTED TO THE SCIENTIFIC JOURNAL DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

I. Academic papers submitted to the Editorial Office have to pass through the process of reviewing by highly qualified experts in the relevant research fields. The experts hold the academic degrees (Doctors of Science or Candidates of Science (PhD) and have experience in the related studies, as well as academic publications. In case of a need, the Chairman of the Editorial Board invites additional scientific experts.

If authors' views significantly differ from the reviewer's views, the article is submitted to the third party reviewer, while it is also discussed at the meeting of the Editorial Board. The reviewers are invited by the Chairman of the Editorial Board and the Deputy Chairman.

The blind peer review of two experts is conducted for all papers.

II. The reviewer should work on the article within 10-12 business days since the date of receipt and submit his/her review to the Editorial Board in person or by e-mail. If the reviewer is unable to review this article (for example, due to a conflict of interest), he/she should send the motivated rejection within 3 days.

The length of reviewing is identified individually in order to ensure the most expeditious publication of the article, but must not exceed two weeks.

III. The review should clearly identify the theoretical or practical significance of the study, and estimate the links between the article's title, objectives and conclusions with the existing scientific concepts. The reviewer should evaluate author's personal contribution to the study of research problems, its relevance and novelty; determination of which category the article belongs to: contains scientific results, scientific-methodical or review. It is purpo-

seful to mention the conformity of style, logics and comprehensibility of the presentation of research findings, as well as completeness and adequacy of representation in the title and the extended abstracts. Authors' conclusions might be evaluated in terms of reliability and validity, as well as ethical considerations, including plagiarism.

The review should be based on the proposed form, signed by the reviewer with identifying his affiliation, position, academic degree and title, date of signing the review.

IV. In the review provides additional comments and suggestions for the author, the paper is sent to the author with a confidential review.

When finalizing the articles with regard to the comments of reviewers, the author should mark the revised text, as well as amendments in the text, tables, figures and other additional information in order to enable the timely informing of the reviewer about the accepted suggestions.

After article's updating, the texts are sent to the reviewer to verify the accuracy of the revisions and amendments.

The final decision on publishing of the article is made by the Editorial Boars after receipt of the reviewer's conclusion.

Academic Council of the Institute for Demography and Life Quality Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine approve for publication and publication on the Internet of each issue of the scientific journal.

V. The original texts of reviews are kept in the Editorial Office of the Journal for two years.

VI. In case of the reviewer's multiple critical comments, but general positive recommendations for publishing, the article might be placed in the category of polemical studies and marked with the note "Scientific discussion".

Розміщення журналу «Демографія та соціальна економіка» в міжнародних і вітчизняних наукометричних базах, репозитаріях і пошукових системах:

- **ERIH PLUS** — European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830> (липень, 2016).
- **Index Copernicus** (Польща) <http://journals.indexcopernicus.com/+++p5172,3.html> (грудень, 2013).
- **Polish Scholarly Bibliography (PBN)** (Польща) — наукова база даних польського Міністерства науки и Вищої Ради. PBN є частиною POL-on-The System of Information on Higher Education, <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713> (квітень, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (США) www.ulrichweb.serialssolutions.com (липень, 2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demohrafija-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (листопад, 2013).
- **EZB** — Elektronische Zeitschriftenbibliothek (Universitätsbibliothek Regensburg, Німеччина), <http://ezb.uni-regensburg.de/?2815935> (серпень, 2016).
- **Google Scholar**, https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&-sortby=pubdate (грудень, 2015).
- **IBSS: International Bibliography of the Social Sciences** (United Kingdom), http://www.proquest.com/documents/Title_List_-_International_Bibliography_of_the_Social_Sciences.html (липень, 2016).
- **CrossRef**, <https://doi.org/10.15407/dse> (грудень, 2015).
- **Наукова періодика України**, Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).
- **Інформаційно-аналітична система «Бібліометрика української науки»**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (лютий, 2013).

«Demography and social economy» in international and domestic scientometric databases, repositories and search engines

- **ERIH PLUS** — European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830> (2016).
- **Index Copernicus** (Poland), <http://journals.indexcopernicus.com/+++p5172,3.html>.
- **Polish Scholarly Bibliography (PBN)** (Poland) - a scientific database of the Polish Ministry of Science and the Supreme Council. The PBN is part of POL-on-The System of Information on Higher Education, <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713> (April, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (CISA), www.ulrichweb.serialssolutions.com (2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demohrafija-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (2015).
- **EZB** — Elektronische Zeitschriftenbibliothek (Universitätsbibliothek Regensburg, (Germany), <http://ezb.uniregensburg.de/?2815935> (2016).
- **Google Scholar**, https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&-sortby=pubdate (2015).
- **CrossRef**, <https://doi.org/10.15407/dse> (2015).
- **Academic Periodicals of Ukraine**, Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).
- **Information and analytical system «Bibliometrics of the Ukrainian Science»**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).

Адреса редакції:

Україна, 01032, м. Київ, бул. Тараса Шевченка, 60

Тел.: (044) 486-62-37, 482-17-45, 486-04-97

E-mail: j_dse@ukr.net,

<http://ojs.dse.org.ua>

Редакційна підготовка до друку *О. М. Чадюк*

Технічний секретар редакційної колегії *Л. О. Григор'єва*

Редактор-перекладач англ. тексту *А. О. Чепиленко*

Комп'ютерна верстка *Н. М. Коваленко*

Підп. до друку 00.10.2025 р. Формат 70 × 100/16.

Гарн. Minion Pro. Ум. друк. арк. 00,00. Обл.-вид. арк. 00,00.

Тираж 000 пр. Зам. № 0000

Видавець і виготовлювач ВД «Академперіодика» НАН України
01024, Київ, вул. Терещенківська, 4

Свідцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001